

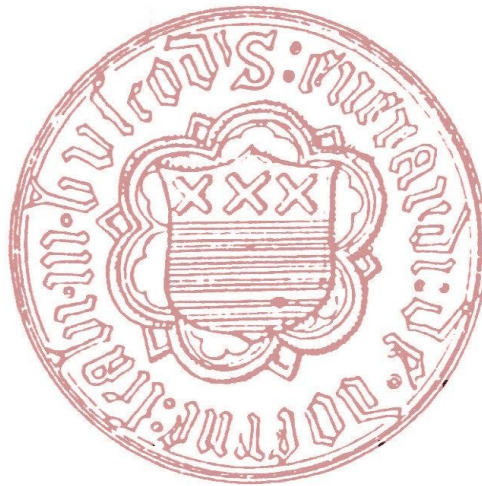
deurnese historische reeks 11

ton spamer

het BEGON in VREEKWijk

de ontwikkeling van deurne
700-1300

een historisch-geografische en toponymische studie

deurne 2014

durninum - fonds voor cultuurhistorische publicaties
architectuur - historie - landschap - populatie - religie - toponymie

Eerder verschenen in de Deurnese Historische Reeks:

1. A.P.G. Spamer, Deurne en de Peel in Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C. - ca. 450 n.C. Het Maas-Aa-gebied van Grave tot Roggel op grond van plaats- en waternamen. 32 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
2. A.P.G. Spamer, Toponiemen rond de Peel in de Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C. - ca. 450 n.C. Bijna 700 plaatsen waternamen uit Noord-Brabant en Limburg met meer dan 2000 verwijzingen. 26 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
3. Pieter Koolen, ..die bedroefde plagen.. Deurne tijdens de Belgische Opstand 1830-1839. 78 pag. Deurne, 2002.
4. Ton Spamer, Vaste grond onder de voeten. Archeologische vondsten ca. 500 v.C. – ca. 1200 n.C. Deurne, 2004. 48 pag.
5. Ton Spamer, Waan of werkelijkheid. Willibrord en Bonifatius. Echternach, Deurne en Dokkum. 28 pag. Deurne, 2004. Herziene druk, 2010.
6. Ton Spamer, Een heden zonder verleden heeft geen toekomst. Bescherming en revitalisatie van de restanten van het Deurnes verleden. (In voorber.)
7. Ton Spamer, Eessens Put en de Kawaise Loop. De noordgrens van de heerlijkheid Deurne. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2009
8. Ton Spamer, Een karretje op den zandweg reed.... Deurnese toponiemen uit de periode 721-1900. Deurne, 2010. 484 pag.
9. Ton Spamer, Historisch-geografische atlas van Deurne, deel 1. (In voorber.)
10. Ton Spamer, Zuidoost-Brabants Glossarium. De achtergrond van de toponiemen vanuit de literatuur. Deurne, 2013

In de Kleine Serie:

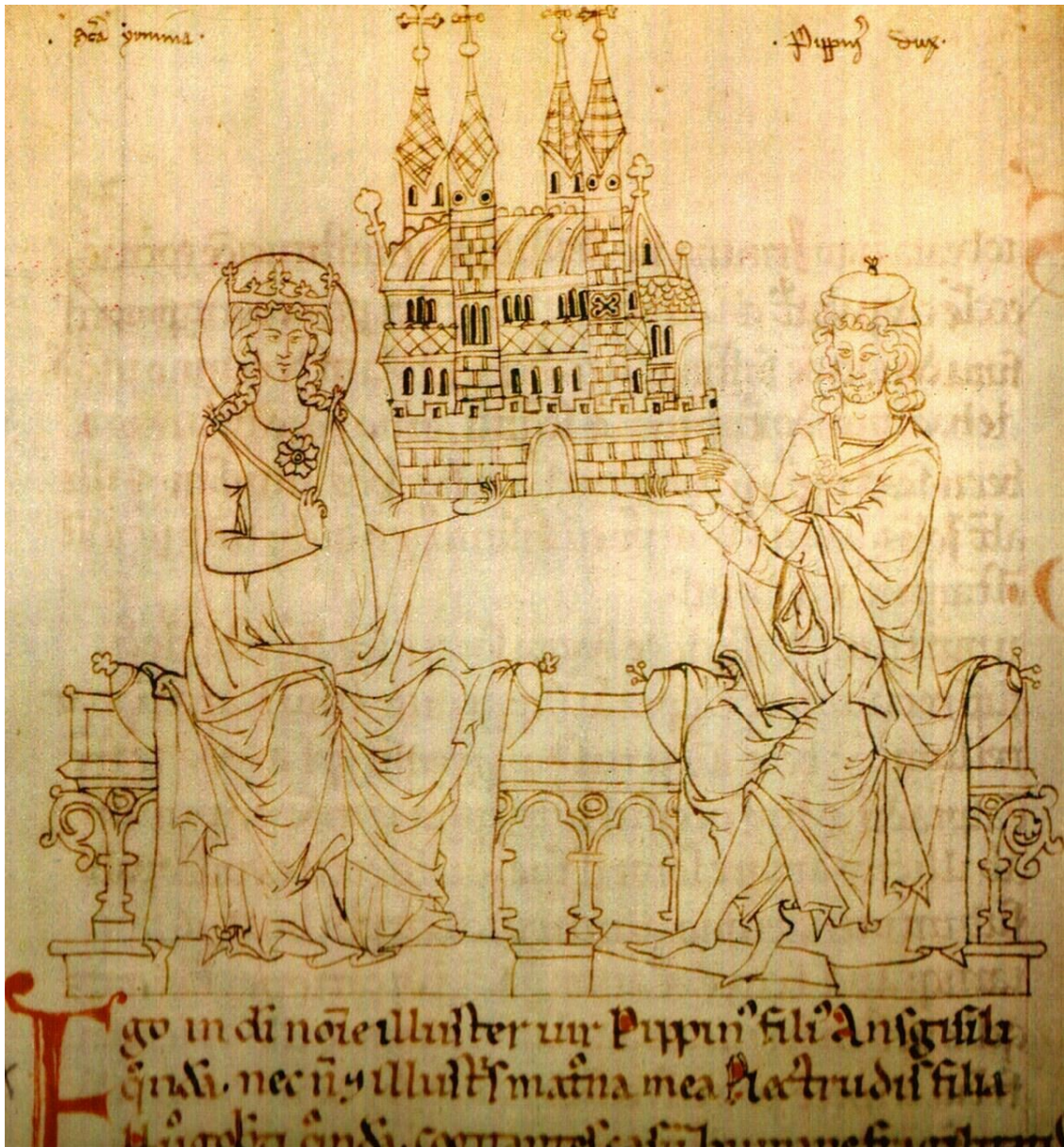
1. Ton Spamer, Veldheuvel te Deurne. Het goed Stakenborch - Ten Eijnde en de Derpse Hoeve. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
2. Ton Spamer, Mond < Man; Hel < Hel. Het Hellegat in Deurne en de oorsprong van de naam Helmond. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
3. Leensel - de moeder van Liessel. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2012.
4. Ton Spamer - De Bottel in Deurne - een eeuwenoud terrein geeft zijn geheimen prijs. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2012
5. Ton Spamer - Van republiek naar koninkrijk. De revolutie in de bestuursinstellingen van de heerlijkheid en de gemeente Deurne tussen 1795 en 1815. Deurne, 2011.

Over de auteur.

Ton Spamer studeerde geschiedenis in Utrecht en doceerde dit vak aan het Peelland-College te Deurne. Daarnaast was hij vice-voorzitter van de Culturele Raad Deurne, voorzitter van de Openbare Bibliotheek, lid van het hoofdbestuur van de Provinciale Bibliotheek-Centrale, de Provinciale Bibliotheekcommissie en een aantal landelijke besturen en ministeriële commissies.

Hij publiceerde onder andere over Deurne in de Brons- en IJzertijd, de Willibrordusparochie in Deurne van 700-1800, over Deurnese toponiemen 721-1900 en in Duitsland over het laat-middeleeuwse kleinstedelijk patriciaat. Hij geeft cursussen en lezingen, vertaalt Duitse kunstcatalogi en vakliteratuur en vervaardigde examenmateriaal o.a. over historiografie, Nietzsche en La Belle Époque. Ook schreef hij jarenlang een cultuurhistorische column in Omologie. Sinds 1979 is hij recensent voor Duitstalige vakliteratuur op het terrein van geschiedenis en kunst. Publicaties over het vroeg-middeleeuwse Deurne en tot op heden voortlevend heidendom zijn in voorbereiding. Oprichter/redacteur van "Durninum", fonds voor cultuurhistorische publicaties over Deurne.

© Niets uit deze uitgave mag worden gekopieerd, gescand of hoe dan ook overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de auteur (a.spamer@spamer-dewit.nl) tenzij voor persoonlijk gebruik. Opname van de gehele of gedeeltelijke inhoud in gegevensverzamelingen, databestanden, encyclopedieën en websites is absoluut uitgesloten.

Pippin II van Herstal en Irmina van Oeren houden als stichters een model van de abdij Echternach in hun handen. Illustratie uit het Liber Aureus van Echternach.

Inhoud

	Voorwoord	5
	Inleiding	6
1.	Het landschap en het leefgebied	7
2.	De schenker	13
3.	De schenking - het domein	18
4.	Durninum buiten het Herelaefse domein	
	a. Veldheuvel	26
	b. Vreekwijk	32
5.	tGoet tot Vreecwyc	40
	a. Wijk	41
	b. Vreek	44
	c. 'tGoet	45
6.	Tot Vreecwyc opdie Beke	
	a. Thurne en het Derp	47
	b. Leven buiten het domein	49
	c. Vreecwyc opdie Beke	53
	d. Plaats en tijd	56
	e. Recht en gerechtigheid - De Galgenberg	58
7.	De windmolen	63
8.	De Hoenderhof	64
9.	Conclusie	67
	Bijlage 1 De mogelijke herkomst van het Huis Vreekwijk	69
	Bijlage 2 De vermoedelijke omvang van de parochie Deurne rond 1400	71
	Geraadpleegde literatuur	72
	Noten	74

Though God cannot alter the past, historians can.
Samuel Butler (1774-1839)

Hoed U voor mensen die iets zeker weten.
Jan Terlouw (15-11-2011)

VOORWOORD

Na het gereedkomen in 2010 van de publicatie over de toponiemen van Deurne in de periode 721-1900 bleef er een spijtig gevoel over. Hoeveel ongebruikt materiaal zat hier niet bij! Weliswaar waren in een aantal kleinere publicaties al deelaspecten belicht, maar de grote vraag bleef hoe Deurne in historische tijden was ontstaan en hoe en waar het zich had ontwikkeld.

Voor de periode 721-1300 was daarbij het probleem dat er nauwelijks geschreven bronnen over bestaan. Deze leemte werd enerzijds opgevuld door restanten van wat er ooit was geweest, zoals de Galgenberg, en anderzijds door de rijkdom aan gegevens die de toponiemen te bieden hadden. Daarnaast bestaat er nog zoiets als 'circumstantial evidence' hetgeen er toe leidde dat bijvoorbeeld het Echternachse domein kon worden gelocaliseerd. Daaruit konden weer andere conclusies worden getrokken.

In de loop der jaren hebben zich ook bepaalde evoluties voltrokken. Er bleken al voor de 12^e eeuw vrije boeren te bestaan, iets waarover 20 jaar geleden niets te lezen viel. Opgravingen in Bakel, Milheeze en op de Bottel wezen uit dat er op de laatste twee plaatsen doorlopende bewoning was vanuit de IJzertijd via de Vroege Middeleeuwen tot in de Volle Middeleeuwen, hetgeen tot voor kort nog betwijfeld of zelfs ontkend werd. Er is meer helderheid ontstaan over het graafschap Rode. Luchtfotografie heeft zaken aan het licht gebracht die voordien onduidelijk waren. En de positie van Herelaef, de Bakelse edelman die in 721 een schenking in Deurne deed, werd door Duitse publicaties van haar historische mistigheid ontdaan.

De auteur is zich ervan bewust dat een belangrijk deel van de tekst een sterk taalkundig karakter heeft, hetgeen niet vreemd is als toponiemen een deel van het bewijsmateriaal vormen. Tijdens de studie daarvan kwam overigens aan het licht dat belangrijke studies over geschiedkundig relevante toponiemen nauwelijks benut worden in historische publicaties, ook niet als ze van vooraanstaande Nederlandse taalkundigen kwamen.

Het notenapparaat zal menige lezer erg omvangrijk voorkomen. Het dient uitsluitend de gemoedsrust van de auteur. De hier aangeboden these over Vreekwijk is in sommiger ogen wellicht wat provocatief. In geen geval wil de auteur echter over één kam geschoren worden met schrijvers over 'verdwenen middeleeuwen' of herlocalisering van Echternach of half Nederland. Vandaar.

Hier is uitsluitend geprobeerd te achterhalen "wie es eigentlich gewesen" zou kunnen zijn, om de nu in diskrediet geraakte Leopold von Ranke maar eens te parafaseren.

Deurne, juli 2014.
Ton Spamer.

Inleiding

In 721 schonk Herelaef, een Frankische edele met bezit in Zuidoost-Brabant, aan zijn pas gebouwde kerk in Bakel wat grondbezit, waarschijnlijk voor het onderhoud van de pastoor en het kerkgebouw. Onderdeel van die schenking was een 'casatus', een onvrije boer met hoeve en landerijen "*in Durninum*". Omdat in diezelfde schenkingsacte Willibrord, de abt van Echternach, wordt genoemd als 'beheerder' van die kerk en omdat ook vaststaat dat Echternach in 1069 bezit in Deurne had, wordt aangenomen dat met dat 'Durninum' het latere Deurne werd bedoeld. Een andere mogelijkheid is er ook eigenlijk niet, al zit er 350 jaar tussen beide data.

Dan rijst de vraag: waar lag dat Durninum, wat stelde het voor, hoe groot was het, wie woonden er al en sinds wanneer en waar en hoe? Uit de latere activiteiten van de abdij Echternach blijkt dat er tussen 1100 en 1110 in Deurne een Echternachse curia was, een uitbatings- en bestuurscentrum met 7 schepenen. Maar die waren alleen bevoegd voor het domein van de abdij en dat was maar klein. In de desbetreffende oorkonde van de Keulse aartsbisschop wordt gesproken van "*in appendiciis vero villulis, Thurne videlicet ac Dissena*" (-in de bijbehorende kleine domeinen, namelijk Deurne en Diessen-).

Als dat domein vier eeuwen na het ontstaan nog steeds maar klein was, dan moet worden aangenomen dat het Deurne van rond 700 ook nog andere bewoners heeft gehad. Herelaef zal met de aanduiding "*in Durninum*" toch wel iets meer op het oog hebben gehad dan "*in de doornstruiken*" of "*ginds bij het meidoornbosje*"?

Waar zouden die andere bewoners gezocht moeten worden? Daarvoor kunnen we zowel aan de Bottel als aan Vreekwijk denken. Bij gebrek aan opgravingen elders in de gemeente zijn er geen andere locaties die momenteel aan aanmerking komen.

De opgravingen op de Bottel in 2006 toonden aan dat daar doorlopende bewoning is geweest vanaf de IJzertijd (ca. 800-500 v.C.) tot en met de Late Middeleeuwen (1200-1500). Daarnaast was er in 1271 sprake van een *Godfried van Vrecwich*. Hij was getuige in de oorkonde waarin Hendrik van Bakel afstand deed van het meierschap van Deurne. De andere getuigen waren priesters, schepenen van 's-Hertogenbosch, Helmond en Deurne en enkele afzonderlijke regionale lage edelen. Die laatste status zal Godfried ook gehad hebben. Van een edele "van Deurne" horen we niets. In 1397 is er sprake van "tgoet tot vreecwijc", dat in 1547 nog voorkomt als het "huis Freeckwick". Dat wijst op een bepaalde status van Vreekwijk, dat in 1271 niet identiek lijkt te zijn aan het Echternachse domein Deurne.

De kapel aan de noordrand van Vreekwijk wordt in 1520 gelocaliseerd "int dorp" en daar -halverwege de Echternachse curia en Vreekwijk- lag ook de Derpse Hoef, eerder geheten Stakenborch, centrum van het kleine gehucht Veldheuvel. Daar woonde ooit de schout van Deurne, Hendrik van Stakenborch, in 1390 vermeld als 'Henrick Stakenborch van den Berghelen te Vreecwijc'.

Uit een Echternachse goederenlijst uit de periode 1175-1200 kennen we in Deurne een Gerardus de Veltouen (Veltoven, blijkens latere attestaties identiek aan Veldheuvel). Die is ook nog cijnsplichtig voor bezit in Bakel en wordt daar vermeld als Gerardus filius God(efridi) de Veltouen. Gerardus moet als hoevebezitter toch minstens een jaar of 30 geweest zijn. Zijn geboortejaar zal rond 1155 gelegen hebben en dat van zijn vader Godfried rond 1125. Dan zijn we maar 15 tot 25 jaar verwijderd van de Keulse acte met daarin het 'kleine' domein Deurne.

Alles wijst erop dat Vreekwijk, tesamen met Veldheuvel-Stakenborch een eigen entiteit was met een uit de middeleeuwen stammende identiteit.

Doel van deze studie is om te onderzoeken of er in 721 in Deurne bewoning was, of die bewoning behalve op De Bottel ook in Vreekwijk aanwezig was en of in Vreekwijk de kern lag van een gemeenschap van kleine boeren die onderworpen waren aan grafelijke rechtspraak en niet aan de domaniale.

Hun spoor zal tot rond 1300, het begin van de geschreven bronnen over dit gebied, worden gevolgd. Ook zal de bewoning en het functioneren van Veldheuvel besproken worden.

De vroegste Frankische bewoningskernen zullen worden gezocht aan de hand van de landschappelijke situatie en de oudste toponiemen.

Ook zal de schenker Herelaef met zijn relaties onder de loupe worden genomen, gedeeltelijk uit persoonlijke interesse van de auteur, maar ook omdat dat licht kan werpen op de rol van Bakel en Deurne in hun geografische en politieke omgeving.

1. Het Landschap en het Leefgebied.

Hoe zag het landschap eruit waar Herelaef woonde en waar zijn schenkingen gesitueerd waren?

Na het optreden van Julius Caesar in deze streken is hier zo'n 2000 jaar geleden een Gallo-Romeinse samenlevingsvorm ontstaan waarvan allerlei sporen bewaard zijn gebleven. Die heeft een paar honderd jaar bestaan. Rond 360 stond keizer Julianus toe, dat Franken zich blijvend in Texandrië vestigden, met name langs Dommel en Dieze en rond Tilburg. De eerste groepen Franken, de Salische Franken, zouden door de Laat-Romeinse keizers gebruikt zijn om oostelijk Brabant, Texandrië, te bevolken. Geleidelijk aan hebben zij hun gebied verder naar het zuiden uitgebreid, daarbij opklimmend van *dedicium* (onderworpenen) tot *foederati* (bondgenoten).

In 405 kwam het einde van de Romeinse aanwezigheid in zicht. Stilicho, de Vandaalse legeraanvoerder van keizer Honorius (395-423), haalde de troepen uit Gallië weg om in Italië een inval van de Goten tegen te houden. Toen was het hek van de dam. In de Oudejaarsnacht van 406 trokken Vandalen, Bourgondiërs, Sueven en Alamannen bij Mainz massaal de grens over. Dat deze massa zich niet in onze streken vertoonde was aan de aanwezigheid van Franken te danken. Voor hen ontstond de mogelijkheid hun gebied verder naar het zuiden uit te breiden, o.a. over het gebied van de Tungri, met Tongeren als hoofdstad. Daarom behoorden Texandrië en dus ook Deurne later bij het bisdom Luik. In de 6e eeuw werd Zuidoost-Brabant een aantrekkelijke vestigingsstreek voor de Merovingische adel.

In Limburg en Brabant en dus ook voor Deurne en omgeving heeft de 5e eeuw de terugkeer tot een overwegend plaatselijke en zich zelf voorzienende economie betekend. Een eenvoudige boerenbevolking hield het hoofd boven water, en daar zal alles mee gezegd zijn. Uit de graven uit de directe omgeving van Deurne uit de Vroeg-Merovingische tijd, de periode van ca. 500 - ca. 600, blijkt niet, dat hier een erg rijke elite aanwezig was. Anders zouden er wel rijkere grafgraven zijn aangetroffen.

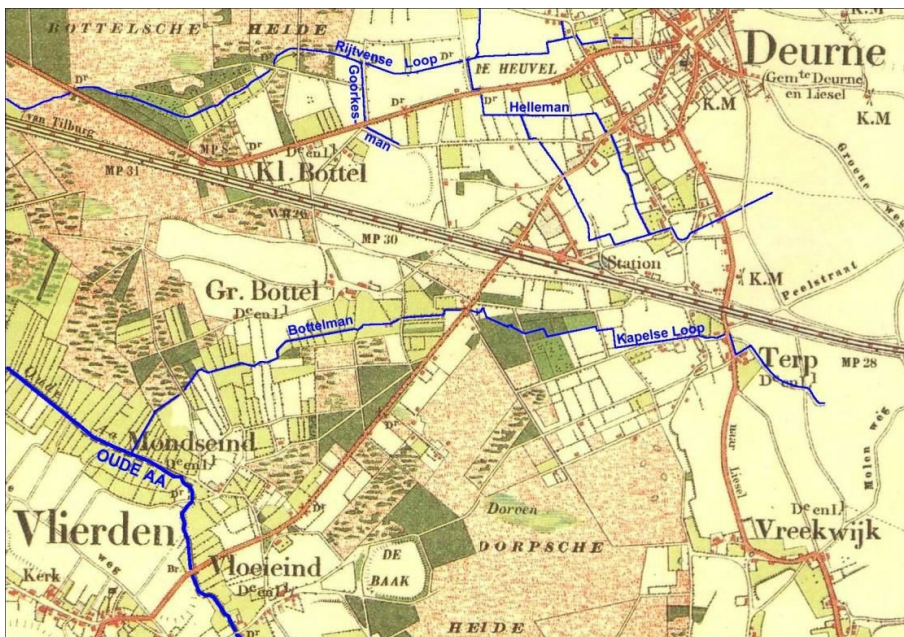
Afb. 1 Brabants platteland in de Romeinse tijd.¹

Na het vertrek van de Romeinen en de daarop volgende verdunning van de bevolking veranderde het landschap. Waar cultuurgewassen verdwenen hernam de natuur haar rechten. Bossen keerden terug en waar wat verwilderd vee voorkwam ontstonden kleine grazige steppen. Op erg schrale grond lagen heidevelden.

In 2006 zijn er uitgebreide opgravingen geweest op een terrein ten zuidwesten van de dorpskern van Deurne, de Bottel geheten.² Er lag in 1246 een boerenbedrijf waarvan de inkomsten in dat jaar door

keizerin Maria van Brabant geschonken werden aan het pas door haar gestichte klooster Binderen ten noorden van Helmond. Ze bezat echter niet de hele Bottel, want een ander deel leidde in de eeuwen daarna een geheel eigen leven als Grote Bottel en Kleine Bottel

Cijns was een bedrag dat men betaalde aan de (vroegere) eigenaar als afkoopsom voor rechten die hij op die grond had. Het cijnsbedrag stond vast en werd eeuwenlang nooit verhoogd. Het bleef echter wel eeuwenlang aan dat stuk grond gekoppeld! Werd die grond verkocht, dan werd de cijns meeverkocht aan de nieuwe eigenaar. Het klooster Binderen bleef tot 1795 cijns aan de abdij Echternach betalen voor het bezit op De Bottel. Terugredenerende zou men dan kunnen concluderen dat als Echternach al in 1246 cijns hief op De Bottel, de abdij daar zeer oude bezitsrechten had. Op dát deel van De Bottel kunnen horige boeren geleefd hebben, maar voorzover De Bottel geen Echternachs bezit was kunnen er heel goed vrije boeren gewoond hebben.

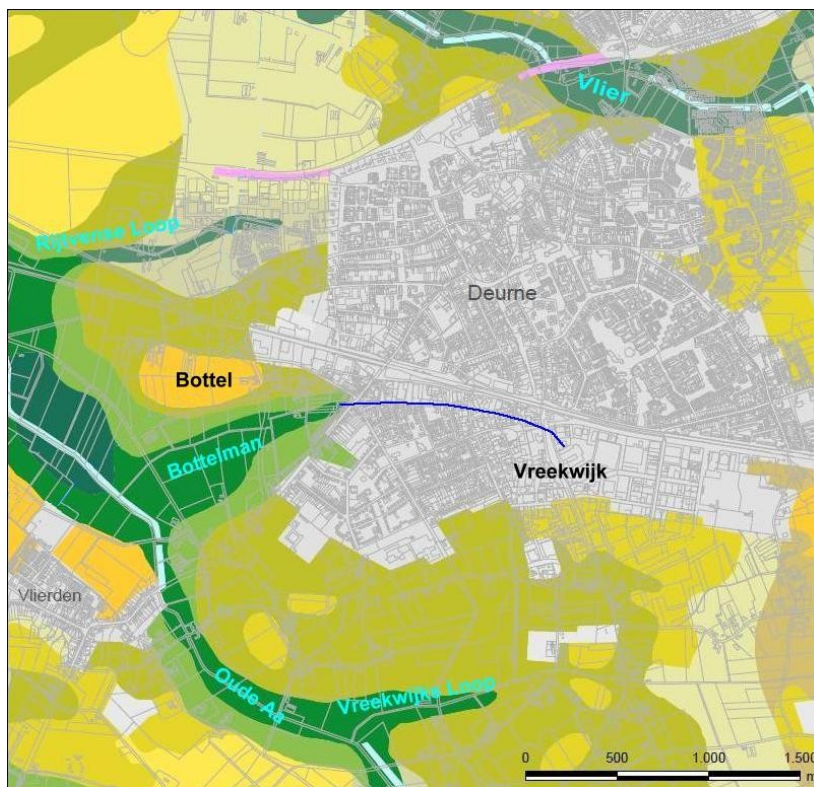
Afb. 2 De Bottel op een dekzandrug tussen twee beeksystemen op de Topografische Kaart van 1892, met de watervanamen van 1879.

Er bleek sprake te zijn van een doorlopend bewoningspatroon vanaf het begin van de IJzertijd (ca. 800 vC) tot en met de Late Middeleeuwen (1200-1300). Dat De Bottel daarna ook bewoond was wisten we al uit de bestaande schriftelijke bronnen. Pas met de huidige industrialisering van het terrein is daaraan een eind ge-

komen. Men woonde honderden jaren lang op dezelfde dekzandrug. De Grote Bottel had daarbij de plezierige nabijheid van een vrije lange waterloop die uit Vreekwijk kwam en Peelwater afvoerde.³ Het laatste deel daarvan heette de Bottelman en het beekdal daarvan is nog steeds waarneembaar. De Kleine Bottel profiteerde van de toevoerbeken naar de Rijnse Loop. De Goorkesman is daarvan nog als droge sloot zichtbaar.

Uit de Geomorfologische Kaart van 2008 blijkt, dat de bodem van Deurne laat zien, dat de Bottelman een vrije belangrijke waterloop moet zijn geweest. Zijn stroombed was in feite breder dan dat van de Oude Aa of de Vlier.

Afb. 3. Stroombeddingen in Deurne. Geomorf. Krt, Kadaster, 2008

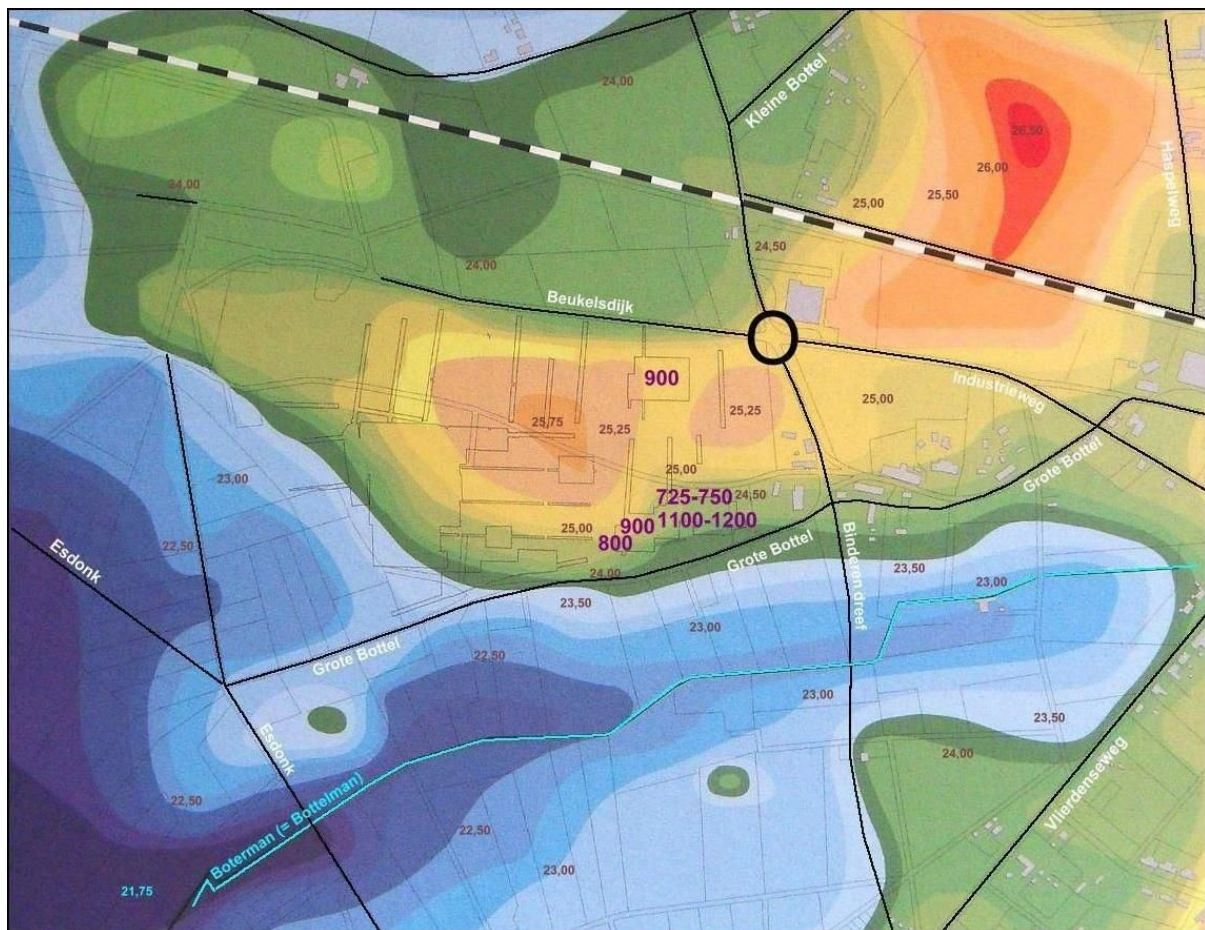

Dankzij de opgraving weten we ook het nodige over wat de boeren in de Vroege Middeleeuwen op de Bottel verbouwden. Aan het licht kwamen zaden van rogge, haver gerst, vlas, huttentut, paardenboon (klein soort tuinboon), selderij, hazelnoot, braam, kroosje.⁴ Verder werden veel graanresten gevonden: gerst, haver, rogge, de haverkorrels mogelijk van gewone haver (*Avena sativa*) of van ruwe haver, evene (*Avena strigosa*). Evene is pas met zekerheid in 1399 als zelfstandig cultuurgewas aanwijsbaar, dus zal hier wel gewone haver zijn verbouwd. Als gebruiksplanten kwamen nog selderij en vlas voor.⁵ De genoemde granen groeien allemaal op zandgronden. Vlas zal nauwelijks geteeld zijn voor textiel, want het klimaat zal warmere kleding gevraagd hebben dan linnen. Maar men kon er lijnolie van maken, welk product de Romeinen in elk geval al kenden. Het moest gemalen worden, net als de graanzaden en ook nog geperst. Welk soort pers men daarvoor gebruikte is ons onbekend. Het was net als raapolie nodig als brandstof voor olielampen.

De archeologen deden daarnaast een opzienbarende ontdekking. Tussen de zaden op de vroegere akkerbodem vond men de Ratelaar. De aanwezigheid van Ratelaar (*Rhinantus*) temidden van akkeronkruiden wijst op gebruik van stalmest voor het op peil houden van de vruchtbaarheid van de akkers. Ratelaar komt namelijk van nature in vochtige hooilanden voor. Via de mest kwam de Ratelaar op de akker terecht. Onderzoek in Den Bosch wees uit dat bemesting met stalmest in de Meierij met zekerheid pas vanaf het laatste kwartaal in de 13e eeuw werd toegepast. In Deurne gebeurde dat dus al in de Karolingische tijd!⁶

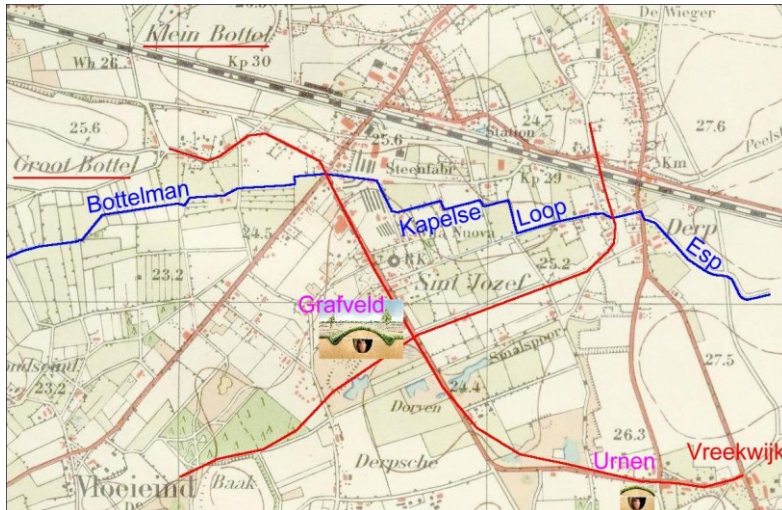
Er kwam nog iets bijzonders aan het licht. De huidige theorie ging lang van het standpunt uit dat de vroegste middeleeuwse bewoning boven op de dekzandruggen lag en pas na 1200 verhuisde naar de lager gelegen flanken van de beekdalen. Oorzaak zou zijn dat het klimaat toen droger werd en men de akkers nodig had om de groeiende bevolking te kunnen voeden. Uit de opgraving op De Bottel blijkt die stelling net als elders niet op te gaan. In de Vroege Middeleeuwen vond bewoning op De Bottel zowel boven het akkerplateau als diep op de flank plaats.

Afb. 4 De middeleeuwse bewoning op De Bottel aangegeven met jaartallen.⁷ De ondergrond is de hoogtekaart op basis van de archeologische opmeting. Het huidige wegenpatroon is aangegeven met zwarte lijnen.

Welke reden kunnen mensen gehad hebben om al voor het begin van de jaartelling precies dáár te gaan wonen en dat eeuwenlang vol te houden? Wat maakte die plaats zo bijzonder? Dekzandruggen waren er tenslotte genoeg en waterlopen ook. De voorwaarden voor het telen van de gewassen die men op De Bottel verbouwde waren in de wijde omtrek aanwezig. Was die bewoning daar louter toeval?

De eerste bewoning dateert -als we op de vondsten afgaan- uit de IJzertijd, de periode vanaf ca. 800 vC. Dat is ook de tijd van het urnenveld dat in 1837 werd ontdekt door een rondwandelende officier van het Nederlandse leger dat in deze omgeving bij de hand werd gehouden in verband met de Belgische opstand.⁸ Dat urnenveld lag bij en zelfs op een kruispunt van oude paden die op de kadasterkaart van 1832 nog ingetekend waren. Het is bekend dat de IJzertijdbewoners hun voorouders in ere hielden.

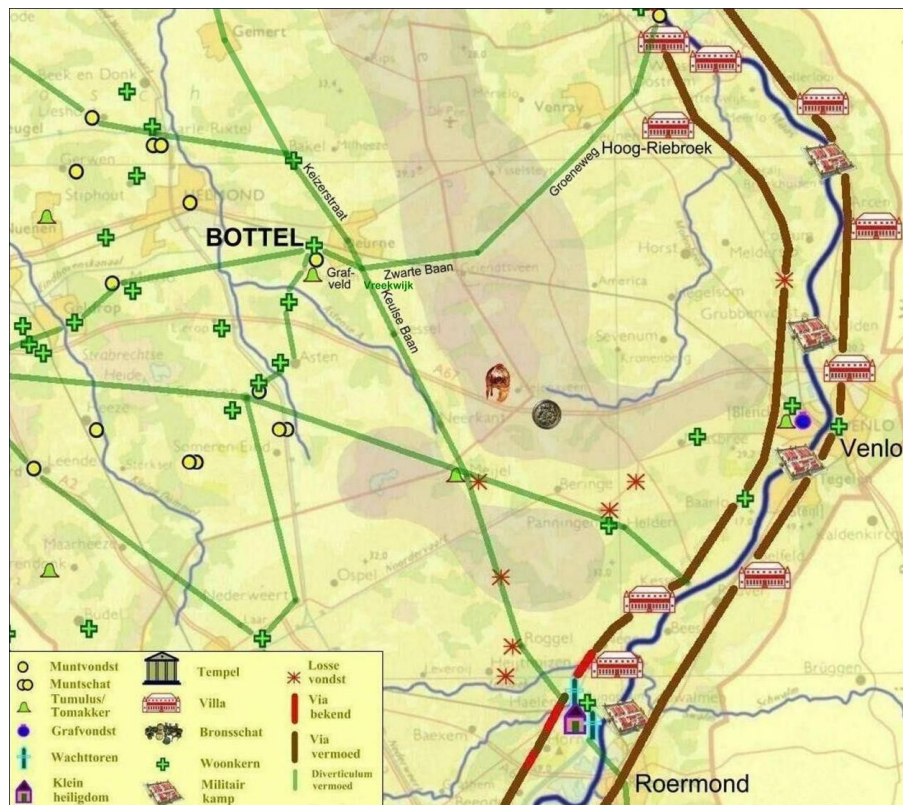

Afb. 5. De Bottel, de urnenvelden uit de IJzertijd, de oude paden (rood) en de waterloop (blauw). Voor de ondergrond is gekozen voor de Topografische Kaart van 1934, omdat die nog veel lege ruimte laat zien, maar ook al een deel van het huidige stratenpatroon.

Van de Bottel liep een pad naar Vreekwijk. Vandaar liep een route door de Peel naar het oosten en een via de Keulse Baan naar het zuiden. Op het kruispunt met de route van het Echternachse domein naar Vierden lag het urnenveld dat in 1837 werd opgegraven. Op Vreekwijk zijn in

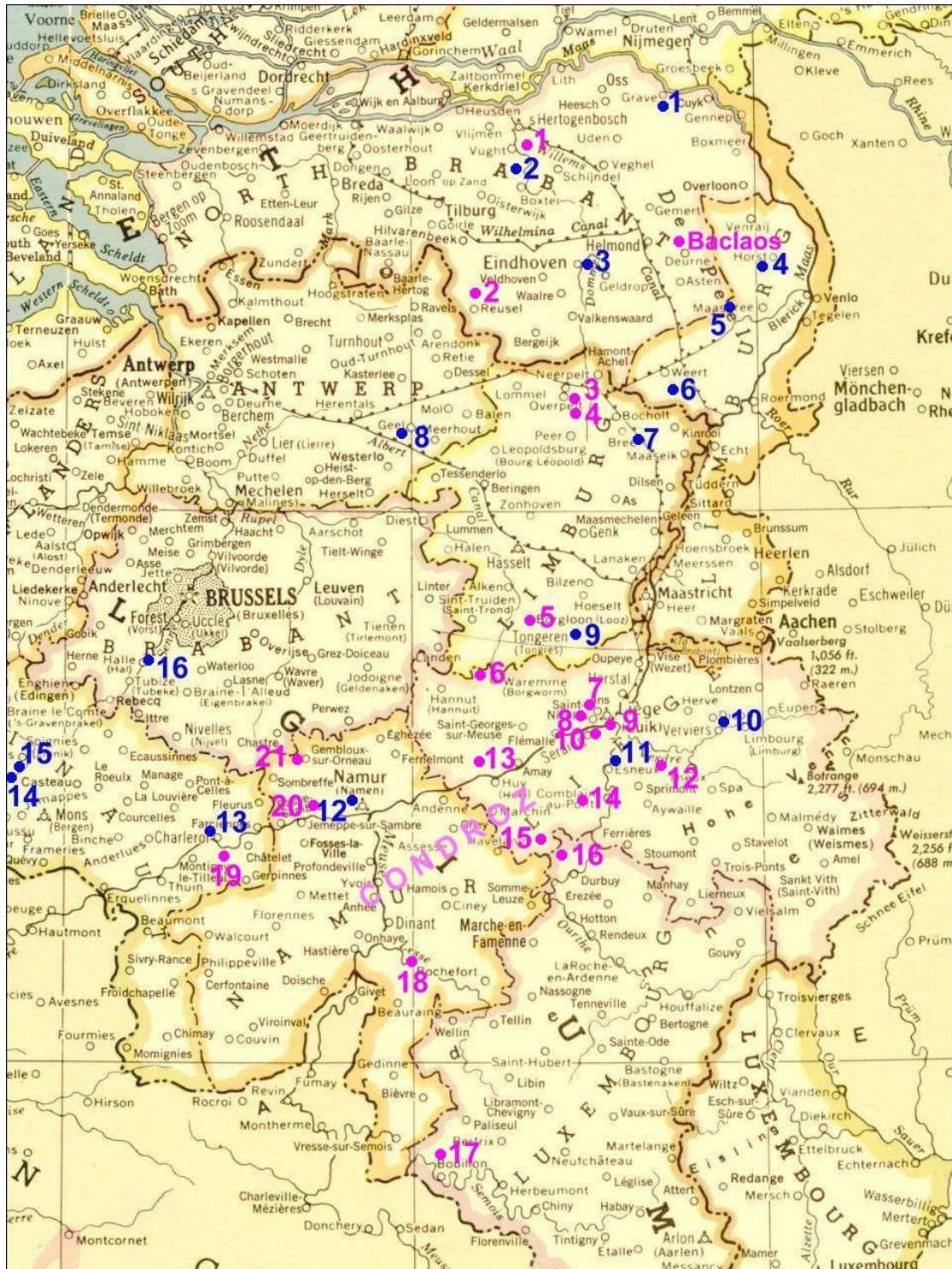
1974 urnen opgegraven. Ook daar in de buurt zal een bewoningskern gelegen hebben. De naam Kapelse Loop is een 18^e-eeuwse nieuwvorming. De namen Bottelman en Esp hebben een prehistorische herkomst, zoals hierna nog zal worden aangetoond. Dat geldt ook voor de Goorkesman en de Helleman op afb. 2.

In de Romeinse Tijd bleef de belangstelling om op De Bottel te wonen onveranderd. Op afb. 6 is een groot aantal locaties aangegeven waar in de loop der jaren vondsten zijn gedaan, variërend van muntschatten tot tumuli en van heiligdommen tot villa's. Daaruit waren de routes te reconstrueren die van de 8 Zaligheden met hun Romeinse bewoning naar de Maas liepen, waar allerlei villa's en versterkingen lagen. De Romeinse brug over de Tungelrooyse Beek ontbreekt daarop. De Bottel blijkt aan een belangrijke route gelegen te hebben.

Afb. 6. De Bottel in zijn Romeinse omgeving.^{9, 10}

In 57 v.C. treden de Romeinen voor het eerst in onze streken op. In zijn strijd om de macht in het Romeinse Rijk had Julius Caesar het aanzien en het goud nodig, dat de verovering van Gallië met zich meebracht. Dit Gallië hield niet op bij de huidige Franse noordgrens, maar liep in zijn ogen door tot minstens aan de Rijn. Toen Caesar hier met zijn soldaten arriveerde was het land niet leeg. Er woonden stammen, maar de herkomst ervan is niet altijd duidelijk. Rond 120 v.C. trok een groep Germanen, de door de Romeinen gevreesde Kimbren en Teutonen, het Romeinse Rijk binnen, leverde diverse veldslagen en werd een aantal keren verslagen. Een rest daarvan, de Atuatici, voerde rond 105 v.C. een jarenlange strijd met de autochtone bevolking rond Namen in het huidige België.

Afb. 7. In blauw zijn aangegeven de plaatsen met een variant op de naam van de stam der Tungri (Tongeren). In violet zijn aangegeven de plaatsen waarvan de naam eindigt op -oz, de Romaanse variant van -on, zichtbaar o.a. in de Belgische plaatsnaam (Borg-)loon, die in de Franse vorm Looz heet en in de regionaam Condroz.¹⁹

Die autochtone bevolking was niet noodzakelijk een Keltische bevolking, al werd dat lang gedacht. Tegenwoordig wordt ervan uitgegaan, dat er ten zuiden van de grote rivieren wel Kelten hebben gewoond, getuige in onze regio een aantal plaatsnamen van Keltische afkomst, zoals Blerick < Blariacum, Heel < Catualium, Mook < Moldiacum, Meterik < Materiacum, Vlerken (bij Someren) < Fladeracken < Fladeriacum en mogelijk Heidrik/Heittrak (bij Liessel) < Haderiacum^{11 12}, maar niet overheersend veel.

Wie die autochtonen dan wel waren, is een heel andere vraag, die vele verschillende antwoorden heeft gekregen. Er woonden o.a. Germaanse Atuatici in het gebied tussen Namen en Maaseik. Iets noordelijk daarvan, in het huidige Oost-Brabant, woonden de Eburones. Die verzetten zich zó hardnekkig tegen Caesar, dat die hen hardhandig aanpakte. Volgens de één bleef er helemaal niets van over, volgens de ander werden ze alleen maar verzwakt. De min of meer vrijgekomen ruimte werd opgevuld met Texuandri en Tungri. De Texuandri worden meestal gezien als een onderdeel van de stam der Tungri. De Romeinse geleerde Plinius schreef, dat de Texuandri "pluribus nominibus" (vele namen) hadden. Daaruit leidt men af, dat zij een samenraapsel waren van de overblijfselen van diverse verslagen stammen, o.a. Eburones. Hun naam is bewaard gebleven in de latere gouw Taxandrië (Toxandrië, Texandrië) in het Merovingisch/Karolingische rijk, min of meer overeenkomend met het huidige Noord-Brabant.

Tot de Tungri behoorden ook de restanten van de Atuatici. Het bestuurscentrum heette uiteindelijk Atuatuca Tungrorum, het Atuatuca van de Tungri, nu de stad Tongeren in België. Op de markt van Tongeren staat nog altijd een standbeeld van Ambiorix, het door Caesar genoemde stamhoofd der Eburones.

De herinnering aan de stam der Tongeren is bewaard gebleven in vele toponiemen. In de oostelijke helft van Noord-Brabant vinden we er 3 en in Nederlands Limburg ook 3. In België liggen er buiten de hoofdplaats Tongeren ook nog eens 9. De vormgeving varieert van Tongeren/Tongre(s) via Tongerle/lo tot Tongelre en Tungelroy met als uitschieters Tongelaar en Tongreheid(e). De officiële etymologie springt er vreemd mee om. Tongerlo bij Maasbree wordt wel in verband met de Tungri gebracht, maar Tongelre bij Eindhoven, dat in 1241 gewoon Tongerle heette wordt (2006) tot een zandtong herleid.¹³ In 1962 verklaarde De Vries het echter gewoon uit de Tungri.¹⁴ De onderbouwing daarvan had hij al in 1937 gepubliceerd.¹⁵ In België worden alle varianten herleid tot de Tungri.¹⁶ Hun gebied blijkt van Grave in het noordoosten van Noord-Brabant met een flauwe boog tot ten westen van Charleroi in Henegouwen te lopen. In Nederland volgden ze min of meer de Maas, in België de grote heerbaan tussen Amiens en Keulen, waarbij ze ook wat zijwaarts uitwaaierden.

Nu valt iets eigenaardigs op. Onder invloed van het Romaanstalige gebied is het woorddeel *-loon-* (< *-lauhum-*), de dativus pluralis (3e naamval meervoud) van Germaans *-lo-* (bos, < *-lauha-*) met de betekenis "in/bij de bossen", in een aantal gevallen veranderd in *-loos/looz-*.^{17 18} Borgloon, de hoofdplaats van het Belgisch-Limburgse graafschap Loon/Looz, heette in 1441 *Loscastrum*, het castrum (burcht) *Los*. Toen was daar dus de schrijfwijze met de *-s-* nog gangbaar. Het vlakbij gelegen Tongeren was van dat gebied het vroegere bestuurscentrum geweest. Als de "romanisering" van *-n-* naar *-s/z-* typerend zou zijn geweest voor de taal van de klassieke stam der Tongeren, dan geeft de kaart de omvang van hun woongebied mooi aan. De stad Tongeren (nr. 9 blauw op afb. 7), het oude Atuatuca Tungrorum, ligt exact in het centrum. De uitspraak *Deurze* voor het Noordbrabantse *Deurne* en de aldaar dialectisch voorkomende vorm *-hij kos-* voor *-hij kon-* alsmede *Deursen* (< 1304 *Dorne*) bij Ravenstein passen hier uitstekend bij. Mogelijk is het verschijnsel van de suizende *-r-* ook een typerende eigenaardigheid van dit conglomeraat van stammen geweest.

Daar de oudste vormen van Bakel in 714 Bagoloso en in 721 Baclaos luiden, past deze plaats dus opvallend in de groep *-oz-*namen. De *oz-*groep en de Tongerengroep overlappen elkaar in overwegende mate¹⁹. Dat pleit ervoor dat de stam der Tongeren o.a. in oostelijk Noord-Brabant en Midden-Limburg huisde. De Brabants/Limburgse toponiemen met Tongeren en *-oz-* onderbouwen dat.

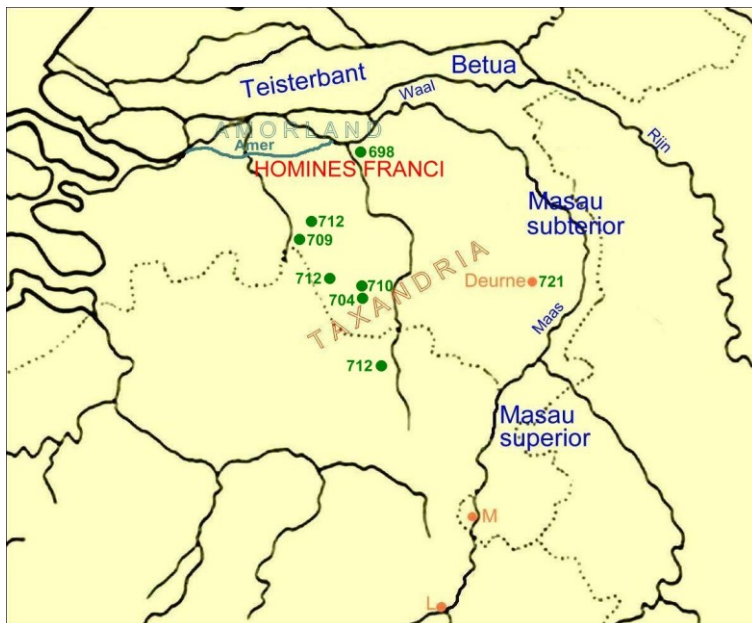
Na het vertrek van de Romeinen raakte deze regio niet ontvolkt. Alleen al het feit dat allerlei toponiemen uit de voor-Romeinse Tijd bewaard zijn gebleven bewijst dat er mensen geweest moeten zijn die

die benamingen gebruikten. De vondsten van de tot in de middeleeuwen doorlopende bewoning op de Bottel, in Milheeze²⁰ en Bakel²¹ tonen het op doorslaggevende wijze aan.

2. De Schenker.

De schenker heette Herelaef en was een Frankische edelman. De schenking vond plaats in 721. De eerste vraag die opduikt is, of er nog meer Franken in deze regio woonden. In een baanbrekend artikel heeft Niermeyer in 1953 aangetoond dat al in de laatste twee decennia van de 7^e eeuw '*homines Franci*' zich vestigden in het gebied Amorland, door hem gelocaliseerd langs de Amer, een rivier die zich bij Ammerzoden afsplitste van de Oude Maas om bij de huidige Biesbosch het open water te bereiken.²²

Het Amorland kende een eigen wetgeving, zoals blijkt uit een verzameling capitularia onder de naam '*Ewa quae se ad amorem habet*' (de wet die ze in Amorland hebben), daterend uit de periode rond 800. In Amorland woonden hoge edelen, daar 'gevestigd' door de Frankische hofmeiers uit het huis der Pippiniden. Doel was om een barrière op te werpen tegen de Friezen ten noorden van de grote rivieren. In tegenstelling tot wat men elders bij de Franken, zowel de Saliërs als de Ribuariërs, vindt, zijn er niet drie standen — die van de vrijen (ingenui, lett. 'inheemsen'), half vrijen (lidi) en slaven (servi) — maar vier. Boven de klassieke trits is een stand geplaatst die een zeer bijzondere positie inneemt: die van de *homines Franci*. De positie van deze *homines Franci* als stand boven die van de ingenui is uitgedrukt in een hoger weergeld. Gezien de tegenstand van de Friezen was er reden te over voor de Frankische heersers om door bijzondere maatregelen hun heerschappij te consolideren, en wel allereerst en bovenal in de streek die voor hen het best te bereiken was, die als het ware een verlengstuk vormde van de Maasgouw waar zij bij uitstek stevig geworteld waren, en die tot operatiebasis bij alle verder noordwaarts strekkende ondernemingen moest dienen.

Afb. 8. Het woongebied van de *homines Franci* vanaf ca. 680 volgens Niermeyer. In groen de schenkingen aan Willibrord. De Maasgouw is hier onderverdeeld in de Masau subterior en Masau superior.

Van daaruit verspreidden deze Franken zich in zuidelijke richting. Dat zien we terug in een aantal schenkingen door Frankische edelen aan Willibrord, abt van het klooster Echternach en hoog in aanzien bij hofmeier Pippin II. Achtereenvolgens werd er geschonken in 698 in Ruimel, in 704 in Waalre, in 709 in Alphen, in 710 in Aalst, in 712 in Eersel, Diessen en Lendlaus bij Overpelt (B) en tenslotte in 721 in Bakel, Deurne en Vlierden.

Uit deze schenkingen hebben zich de goederencomplexen gevormd die later in het bezit van de abdij Echternach blijken te zijn. De landgoederen in midden-Brabant blijken afkomstig te zijn van edelen tussen wie familie- of andere relaties bestonden.

De schenking van Herelaef is zowel in tijd als in ruimte van de andere schenkingen gescheiden. Men heeft daaruit geconcludeerd dat hij niet tot die clan behoorde. Voor de archeoloog Theuws was dat mede een reden om aan te nemen dat de regio Bakel, Deurne en Vlierden niet door de *homini franci* vanuit het noorden van Texandrië was gekoloniseerd, maar door nieuwkomers vanuit de Maasvallei, uit de Maasgouw. Daar waren al stevige Frankische kolonisaties. Vanuit Roermond kon men droogvoets via Haelen, Roggel, Meijel naar Deurne reizen over een smalle zandrug tussen de Peelmoerasen.²³ In feite was dat een onderdeel van de *via regia* van Utrecht via Lith aan de Maas, waar een koninklijk domein was, naar Keulen. Delen van deze route, ook in de gemeente Deurne, heten nog altijd de Keulse Baan. Ewig heeft in zijn studie van het Karolingische Frankrijk aangegeven dat de kloosters

Willibrord ontvangt van Pippin II de grond voor de bouw van de abdij Echternach.
Glas in lood-raam van Hendrik Wiegersma uit 1939 in het gemeentehuis van Oerne.
Wiegersma beeldt hier Pippin II af met een kroon die hem rechtens niet toekwam.
Das zijn kleinzoon Pippin III zou de koningstitel verkrijgen. (Foto auteur)

en de grotere en kleinere paltsen zodanig gesitueerd waren dat men met dagetappes van 35-45 km - voor die tijd heel gebruikelijk als men te paard reisde- in zes tot acht dagen tijd vanuit Echternach in Bakel kon arriveren.²⁴ Die weg was te prefereren boven een boottocht over de Maas, aangezien die in de zomer dikwijls te weinig water voerde en men bij voorkeur niet in de winter reisde.

Het is daarom niet zo vreemd dat Pippin II in 714 -waarschijnlijk toevallig- in Bakel verbleef toen hij en zijn echtgenote Plectrudis het klooster te Susteren aan Willibrord schonken. Wat wel opvalt is de slotclausule van die schenking. Terwijl vrijwel alle Texandrische schenkingsoorkonden eindigen met de term "*Actum publice...*" of "*Actum publice loco...*", hetgeen vertaald kan worden met "Gedaan in het openbaar (in de plaats)....", eindigt de schenkingsoorkonde van Pippin II uit 714 met "*Actum Bagoloso villa publice*", hetgeen betekent "Gedaan in het openbaar in de villa te Bagolos".²⁵

De betekenis van *-villa-* wordt niet helemaal duidelijk. In vele gevallen betekent het gewoon 'dorp' en duidt het dus de plaats aan waar van elkaar onafhankelijke landbouwbedrijven van kleinere en grotere omvang bijeen lagen. In andere gevallen wordt *-villa-* gebruikt als synoniem van *-curtis-* ofwel herenhof. "Men mag beweren dat *-villa-* in de loop van de 8e-9e eeuw meer en meer deze tweede betekenis moet hebben gekregen".²⁶ De villa kon ook een eenvoudige koningshof zijn.²⁷ Afstanden van 35 tot 45 km. tussen de villa's waren toen gebruikelijk.²⁸ De koninklijke villa van Lith ligt op 45 km. afstand.

Van een groot domein in Bakel is nooit een spoor gevonden. Twee opgravingen uit de laatste 6 jaar hebben in het huidige Bakel geen sporen uit de Merovingisch/Karolingische periode opgeleverd.²⁹ Toch nam zo'n koninklijke 'villa' nogal wat ruimte in. Hofmeiers reisden niet als eenvoudige reizigers. Er ging een hele hofstaat mee, zeker als het een echtpaar betrof. De seneschalk moest vooraf maatregelen treffen dat voldoende voedsel voor mens en vee aanwezig was, afhankelijk van de geplande verblijfsduur. Daar Pippin in Bakel al doodziek was -hij zou een paar maanden later sterven- moet aan een langer verblijf worden gedacht. Daar past geen eenvoudig woonhuis bij.³⁰

Mogelijk moeten we iets verder zoeken. De omvang van Bagolos/Baclaos blijkt niet uit welke vroeg-middeleeuwse schenking dan ook. Dat het precies de woonkern van het huidige Bakel zou zijn is niet waarschijnlijk en ook niet noodzakelijk. Milheeze duikt als afzonderlijk goed pas in 1332 op. Wat het daarvoor was is onbekend. Mogelijk was het gewoon een deel van wat als Bakel werd aangeduid. Dat scheidt ruimte voor een koninklijk domein.

De opgraving in Milheeze van 2008 bracht o.a. een gebouw (Hoofdgebouw 8) aan het licht van 15,50 m. x 5,30 m., daterend uit de periode 700-750, dat tesamen met de hoofdgebouwen 3 t/m 7 werd omsloten door een palissade die een terrein omsloot van 46 m. x 16 m. Vondsten in de greppel van deze omheining dateren vanaf ca. 700. Hoofdgebouw 3, 11,50 m. x 7 m., dat ook binnen de palissade lag, dateert uit de periode 700-1000. Het zou een van de bijgebouwen geweest kunnen zijn.³¹

Afb. 9. De immigratie van homines franci naar Deurne e.o. vlg. Theuws. De dichte cirkels duiden vóór-middeleeuwse plaatsnamen aan, waaronder Deurne.³² Hij laat hier de mogelijkheid open dat de migratie naar het Amorland (zie afb. 8) ook via deze route verliep.

Het is aannemelijk dat ook Pippin II op zijn rondreizen gebruik maakte van de route over de Keulse Baan die langs Bakel voerde. Het is niet onmogelijk dat we hier in Milheeze op het spoor zijn gekomen van een klein koninklijk pied-à-terre, want men gaat tegenwoordig uit van een veel groter landbezit van de Pippiniden in Brabant dan men vroeger durfde aannemen.³³ Dat die schenking zou hebben plaatsgevonden in de woning van Herelaef is onwaarschijnlijk, aangezien die niet voorkomt onder de getuigen van de oorkonde. Maar Herelaef had wel degelijk contacten met de andere schenkers en ook met de kringen rond Pippin II en diens zoon Karel Martel, zoals hierna nog zal blijken. Op afbeelding 9 valt op, dat Theuws wel Deurne

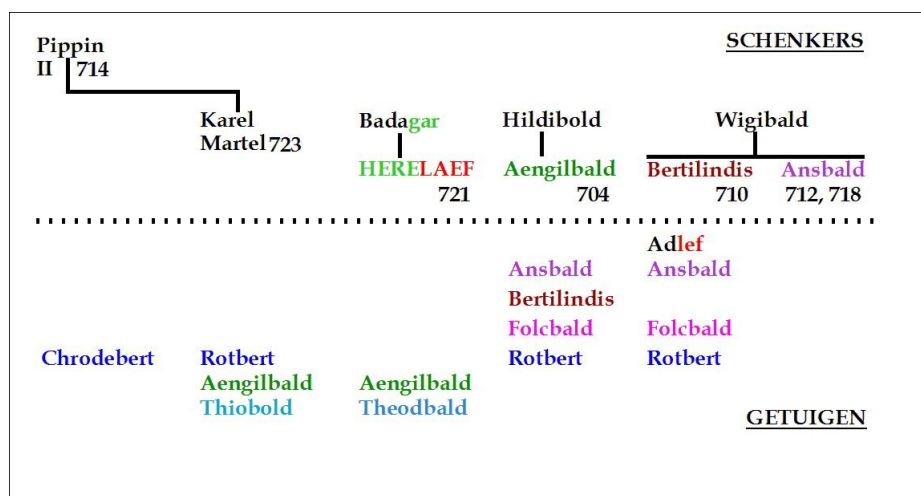
als een vóór-middeleeuwse naam beschouwt, maar niet Bakel en Vlierden. Dat vraagt om een verklaring.

In de jong-prehistorische toponymie is bij de vorming van nederzettingsnamen al vroeg differentiatie opgetreden. In het gebied tussen Somme en Aller/Weser worden nederzettingsnamen afgeleid, meestal van waternamen, met behulp van het suffix *-io-* of een suffixcombinatie *-inio-* of *-akio-*. Een stamwoord *-durn-* wordt dus met dat suffix *-durnio-*, hetgeen zoveel betekent als 'doornplaats'. In de 3^e naamval meervoud levert dat *'durninum'* op, d.w.z. 'bij de doornstruiken of doornbomen'. We hebben hier volgens Gysseling dus te maken met een jong-prehistorisch, in elk geval vóór-Germaans toponiem.³⁴ Dat betekent dat de stam *-durn-* al bestond en gesproken werd vooraleer zich hier Germaanse stammen vestigden. De opgraving op De Bottel heeft de aanwezigheid van bewoning in de voor-Germaanse tijd bevestigd.

Vlierden < *Fleodrodum* is wel op de zelfde manier gevormd, d.w.z. een stamwoord in de 3^e naamval meervoud ('bij de vlierbomen'), maar het stamwoord zelf *-fleuthar/fleodr-* (vlier) is een Germaans woord. Bij Bakel wordt het moeilijker. De vorm *-Bagoloso-* wijst op een Germaans suffix *-lauha-* (bosje op hoge zandgrond), in de 3^e naamval meervoud uiteindelijk *-loon-* en *-los/looz-* geworden, bij een stamwoord *-bag-* of *-bac-*. Gysseling leidde dat terug tot Germaans *-bagma-* dat 'big' of 'das' betekent. Van Berkel/Samplonius herleiden het echter tot Germaans *-baka-*, dat welving of hoogte betekent. De Vries vond die verklaring niet waarschijnlijk omdat volgens hem het stamwoord een *-g-* had en geen *-k-*, maar koos ook niet voor 'big' en gaf daarvoor geen andere uitleg.³⁵ Het wordt ook afgeleid uit een Keltisch woord *-bago-* dat 'beuk' betekent, alsmede op nog andere manieren.³⁶ Het zou dus eveneens een voor-middeleeuws toponiem kunnen zijn.

Het feit dat we misschien (met de nadruk op misschien) de locatie van Pippins 'villa' hebben gevonden mag niet verleiden tot de gedachte dat we nu ook weten waar de schenking van Herelaef in Bakel lag. We hebben er zelfs geen enkele aanwijzing voor, ook al omdat niet bekend is hoe groot Bakel was en in welke richting(en) het zich uitstreckte. Aannemen dat het wel bij de kerk zal zijn geweest is nauwelijks verantwoord, daar de kerk ooit is afgebrand en herbouwd en er geen enkele zekerheid bestaat dat die op de plaats ligt van Herelaefs kerk.

De schenkingen van Herelaef en Pippin II lijken op zich niets met elkaar te maken te hebben. Daarmee rijst de vraag wie Herelaef eigenlijk was en welke relatie hij in en buiten Bakel met Pippin II had. Herelaef noemt in zijn oorkonde van 721 zeven getuigen, waarvan de naam steeds op *-bald* of *-bold* eindigt. Het wegschenken van allodiaal goed vereiste in de meeste gevallen de instemming van eventuele erfgenamen. Kinderen zagen niet graag dat hun erfgoed in de dode hand terecht kwam, al waren ze nog zo bezorgd om hun zieleheil. Aangezien we niets van Herelaefs gezin weten heeft het geen zin om te gaan speculeren wie van de zeven een zoon van hem was. Maar een vergelijking met de oorkonden van andere schenkers brengt verrassende dingen aan het licht.

Afb. 10. Schenkers en getuigen 704-723. De schenkers zijn aangeduid met de jaartallen van de schenking. De getuigen staan daaronder in de bijbehorende kolom.

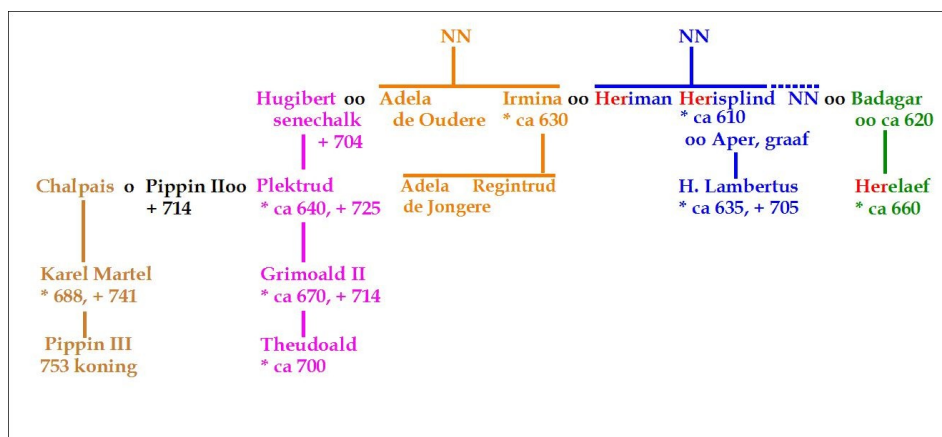
Een van Herelaefs getuigen heette Aengilbald of Egilbald^{37, 38}. Die was zelf schenker in 704 en had ook een schenker als getuige, namelijk Bertilindis. Die had o.a. haar broer Ansbald als getuige die ook bij Aengilbald optrad en zelf weer schenker was. Theobald, getuige bij Herelaef is dezelfde als Thio-bold die in 723 als getuige bij Karel Martel optreedt. Chrodebert/Rotbert was in 732 'dux', een soort plaatsvervanger van de koning, d.w.z. van de hofmeier in een bepaalde regio.³⁹ Herelaef en Adlef delen een deel van hun naam met elkaar. Herelaef verkeerde dus voor wat zijn getuigen betreft in dezelfde vorstelijke kringen als de andere schenkers in Brabant in die periode. Maar er is meer.

In het algemeen wordt Plektrud, de vrouw van Pippin II, beschouwd als de dochter van Irmina van Oeren, een hooggeplaatste adellijke dame die in Echternach een nonnenklooster stichtte en daar als weduwe abdis werd. Maar steeds wordt erbij vermeld dat dit "naar alle waarschijnlijkheid" zo is. Het enige dat vaststaat is, dat Plektruds vader Hugibert heette en seneschalk was, een beheerder van de eigendommen van de koning en soms diens vervanger in bepaalde aangelegenheden. Dat Irmina met Plektrud in verband werd gebracht wordt mede beïnvloed door het feit dat Plektrud en Pippin in Echternach de stichting van Willibrords abdij ondersteunden. De gedachte aan een moeder-dochter-relatie ligt dan min of meer voor de hand. Plektrud zou in dat geval vier zusters hebben gehad.

In 2001 publiceerde Stefanie Hamann een geheel nieuwe visie op deze familierelatie. Kernpunt in haar betoog is, dat van Irmina van Oeren een aantal dochters welbekend is: Adela de Jongere, Regintrud, Chrodelind en Bertrada de Oudere. Adela werd als weduwe abdis van het door haar gestichte klooster Pfalzel. In 733 maakte zij haar testament waarin zij schenkingen aan dat klooster deed. Onder de genoemde getuigen zijn Regintrud en Plektrud. Maar Regintrud wordt vermeld als haar zuster en Plektrud niet.⁴⁰ Dat dat in een testament 'vergeten' zou zijn mag uitgesloten worden.

Hamann postuleert nu, mede op basis van Hlawitschka⁴¹, dat Plektrud dus geen dochter van Irmina van Oeren was. Daar haar vader Hugibert als zodanig bekend is moet die een andere echtgenote hebben gehad. Hamann ziet die in een Adela de Oudere die een zuster van Irmina moet zijn geweest. Irmina was volgens Hamann getrouwd met Heriman, een hoge Frankische edele. Die zou verwant zijn aan Herisplind die tesamen met Aper de ouders waren van de H. Lambertus/Lantbert. Daar zoekt zij ook de relatie naar Herelaef. Diens vader Badagar zou dan getrouwd moeten zijn met een zus van Herisplind.⁴²

Haar these over de onjuiste rol van Irmina in de geschiedschrijving tot nu toe wordt krachtig ondersteund door Olaf Schneider.⁴³ In 2010 bracht hij Irmina van Oeren, die volgens het Echternachse Liber Aureus in 700 stierf, terug tot een bescheiden positie, noemde als moeder van Adela en Chrodelind een Ymena, die in 704 een schenking aan Willibrord deed en toonde hij aan dat alleen Pippin en Plektrud als schenkers van bezit in Echternach aantoonbaar zijn. Het uit Echternach stammende frontispice toont Pippin dux en domina Irmina, maar de tekst zegt dat Pippin en Plektrud de schenkers waren.⁴⁴

Afb. 11. De familierelatie tussen Herelaef en de H. Lambertus volgens Hamann (2001).

Het staat vast dat Lambertus uit een grafelijke familie kwam en op de een of andere manier verwant was aan Plektrud. De moeder van Lambertus is ook bekend. In het schema van Hamann worden zowel die verwantschap als de naamsovereenkomsten op een elegante manier opgelost, alsmede het feit dat Adela en Plektrud geen zusters meer zijn. Badagar moet ook aan deze familie gerelateerd zijn geweest. Hamann ziet daarin de verklaring voor het feit dat Herelaef zijn kerk niet alleen aan Petrus en Paulus

toewijdde, maar ook aan Lambertus. Dat was heel opmerkelijk. Lambertus was heel lang persona non grata bij de familie van Pippin.

In de woelige zestiger jaren van de 7^e eeuw was Lambertus aanhanger van de partij van koning Childerich II. Die stelde in 669 nieuwe grenzen vast voor de Pippinidische abdij van Stavelot, die nadelig voor de abdij uitvielen. Dit paste in een politiek van koninklijke usurpatie van kerkelijk bezit. Toen bisschop Theodard daartegen protesteerde werd hij in 670 vermoord. Als zijn opvolger werd de graafzoon Lambert/Lambertus aangesteld, wiens familie als aanhanger van Childerik II gold. Toen deze koning in 675 werd vermoord werd Lambertus prompt afgezet als bisschop en moest hij zich terugtrekken juist in die abdij van Stavelot, gesticht door Grimoald, de oom van Pippin II. In 681 wist Pippin II de macht in Austrasië in handen te krijgen maar zijn positie bleef wankel. Hij zocht steun bij andere invloedrijke families in Maastricht en het Luikse en daardoor werd Lambertus in 683 teruggeroepen op de bisschoppelijke zetel van Tongeren/Maastricht. Maar de verhouding bleef koel. In zo'n relatie verbaast het niet dat Herelaef niet aanwezig was als getuige bij de schenking van Pippin in 714, ook al behoorde hij tot de 'homini franci'.

In de loop van een vete tussen de familie van Lambertus en Dodo, waarschijnlijk de broer van Chalpais, de bijvrouw van Pippin, werd Lambertus in 706 vermoord. Godobald, een van de moordenaars werd opmerkelijk mild bestraft: hij werd door Karel Martel, zoon van Chalpais, in 724 tot abt van St.-Denis aangesteld, een buitengewoon hoge erefunctie, daar dit de grafkerk van Karel Martel zou worden. Dit zal de relatie tussen de familie van Lambertus en de Pippiniden niet bepaald bevorderd hebben.⁴⁵

In 718 liet Lambertus' opvolger Hugbertus/H. Hubertus -zelf verwant aan de Karolingen⁴⁶ en dan waarschijnlijk via Hugbert, de vader van Plektrud- diens lichaam overbrengen van St. Pieter bij Maastricht naar Luik. Daarbij zouden ook wonderen hebben plaatsgevonden. Een dergelijke translatio stond volgens de rituelen van die tijd gelijk aan een canonisering. Vanaf dat moment sprak men van de Heilige Lambertus. Daardoor veranderde noodgedwongen ook de houding van de Pippiniden. In Nijvel bestond al meteen sinds 718 een Lambertuskerk. Dat Herelaef vervolgens Lambertus als derde patroon voor zijn kerk koos is begrijpelijk. Als Hamann gelijk heeft waren zij volle neven. Maar gezien de eerdere houding van Karel Martel ten opzichte van de moordenaars van Lambertus was de toewijding toch een wat provocerende actie. Willibrord stond volgens Werner sympathiek tegenover Lambertus en noteerde hem als een van de weinige Maastrichtse heiligen in zijn calendarium. Door Willibrord te noemen en daardoor de kerk in Bakel onder zijn hoede te plaatsen deed Herelaef een slimme diplomatieke zet. De Bakelse kerk verkreeg daardoor een zekere immuniteit.

Afb. 12. Frankische edelman. Muurschildering in de San Benedetto in Mals uit ca. 800

3. de Schenking - het Domein.

"Daarom heb ik, Herelaef, zoon van wijlen Badagar, als schenker (besloten) iets van mijn eigendommen te schenken aan de plaatsen die aan de heiligen zijn gewijd, tot heil van mijn ziel en tot eeuwigdurende genoegdoening. Dat wil zeggen aan de kerk van de heilige apostelen Petrus en Paulus en van de heilige Lambertus, bisschop en martelaar, die wij onlangs hebben gebouwd in de plaats/villa Bakel, waar nu vader en bisschop Willibrord aan het hoofd schijnt te staan. Dit is wat ik schenk in dat Bakel: drie afhankelijke boeren, één met mijn huis en mijn hereboerderij met bijbehorende bedrijfsgebouwen en de daardoor omsloten hof met alles wat eraan toegevoegd is, en wat ik daar ter plaatse wettig als moederlijk erfdeel verkregen heb. Daarenboven schenk ik in de plaats Vlierden één afhankelijke boer

Riemgesp gevonden door Dieter Wiegersma
op het terrein van het Klein-Kasteel te Dourne
Gedateerd door Verwers op ca. 450 n.C.

Riemgesp gevonden in graf 140 te Jülich.
Gedateerd op 450-475 n.C.

et in durninu(m) casatu(m) I cu(m) o(mn)i integ(r)itate et peculiare eor(um) ta(m) casis q(uam) curti-clis, ca(m)pis, pratis, pascuis, silvis, aquis aquar(um)q(ue) decursib(us), re(m) mobile(m) + immobile(m) cu(m) reliq(ua) oportunitate ibide(m) aspiciente ad sup(ra)dictu(m) locu(m)"

Het loont de moeite om de op Deurne betrekking hebbende tekst grondig door te nemen. De kerk van Herelaef ligt volgens zijn eigen woorden "**in loco Baclaos**". Behalve daar ter plaatse schenkt hij "**in loco Fleodrodum**" (Vlierden). De aanduiding 'locus' ontbreekt bij Deurne. Het is moeilijk te omschrijven wat hier nu precies met het woord 'locus' bedoeld wordt.

Volgens Metz kon het gewoon 'dorp' betekenen.⁴⁷ Theuws signaleert het probleem dat met locus en villa min of meer dezelfde eenheden werden aangegeven. Een locus kon volgens hem identiek zijn met een villa, maar soms lag een villa in een locus.⁴⁸ Zelfs in dit laatste geval lijkt het toch te gaan om een landgoed (villa) dat in een dorp (locus) ligt. Dat de aanduiding 'locus' bij Deurne ontbreekt lijkt erop te wijzen dat daar van een echte dorpskern met een min of meer samenhangende bewoning nog geen sprake was.

In Deurne wordt allereerst een '*casatus*' weggeschonken. Het Middelnederlands Woordenboek verklaart dat als kleine landbouwer vooral in Brabant, een vrijgemaakte lijfeigene. Theuws sprak in zijn proefschrift over een 'horige'. Dat kan met elkaar overeenkomen. Een horige stond sociaal hoger dan een lijfeigene. Dat is in dit geval niet onbelangrijk, want Herelaef schenkt tesamen met de horige boer nog *cum omni integritate et peculiare eorum*⁴⁹ ("met alles wat erbij hoort en met hun horigengoed"). Het "hun" zal gebruikt zijn omdat in Vlierden hetzelfde werd weggeschonken. De horigen konden eigen bezit hebben, al waren ze niet vrij om daarover te beschikken zonder instemming van hun heer. Hun hoeve heette een casata. Daarna volgt de clausule *tam casis quam curti-clis* ("zowel hoeven van lijfeigenen als bedrijfsgebouwen"). Op het terrein van een casata konden meerdere casae ofwel kleine huisjes staan.⁵⁰ Het gegeven dat een casata of horigenhoeve apart onderdeel van een schenking kon zijn versterkt de indruk dat zij reeds zelfstandige hoeven waren. De casae waren de woningen van de lijfeigenen, degenen die het eigenlijke slafelijke werk op het land moesten doen. Er zijn geen getuigenissen over de verplichtingen van een casatus t.o.v. de heer. Verplichte arbeid is volgens Theuws onwaarschijnlijk.

Dan de *curticulus*. Volgens Bijsterveld had de schenker in het geschonken terrein een *sele* op een kleine hof (*sala cum curticle*) als persoonlijk verblijf. Een sele was een gebouw(tje) dat uit één groot vertrek bestond. Ons woord -zaal- is daaruit ontstaan. De hof, de curtis (verkleinwoord *curticulus*), was het bijbehorende terrein. De sala kon zich ontwikkelen tot een echte herenhof. Logischerwijze is daaruit het uitbatingscentrum ontstaan, dat *curia* wordt genoemd als het gebied eenmaal een Echternachs domein is geworden. In Deurne was dat het gebouw dat later hoeve Ten Velde werd genoemd, gelegen aan de Helmondseweg tegenover de nu verdwenen hoeve De Pelikaan. De hof van de heer, de *sala*, moet wel onderscheiden worden van de hoeve waarop de casatus woonde, de *casata*. In Deurne is die teruggevonden binnen het oude domeingebied onder de eenvoudige naam Hoef, zonder nadere aanduiding, aangezien voor iedereen duidelijk was welke hoeve daarmee bedoeld werd.

Kern van de schenkingen waren de hoeven, zelfstandige bedrijfseenheden waarvan de bewoners echter in een afhankelijkheidsverhouding tot de schenker stonden. De schenkingen omvatten voor het overige overwegend in cultuur gebracht land en delen van het omringende natuurlijke landschap, vooral bos. Het echte domeinstelsel met voor de heer gereserveerd domaniaal land en de rest is pas in de loop van de 8e en 9e eeuw hieruit ontstaan.⁵¹

In Herelaefs oorkonde komt dan de gebruikelijke opsomming van wat er allemaal nog meer tot die schenking behoorde: behalve de hoeve ook akkers, beemden, weidegronden, bossen, wateren en waterlopen, roerend en onroerend goed, en de overige baten aldaar, die betrekking hebben op bovengenoemde villa.

Akkers hebben betrekking op landbouw, beemden zijn nodig als hooiweiden en de weidegronden wijzen op bezit van vee. Deze trits veronderstelt een glooiend landschap: een dekzandrug voor de akkers, een beekdal voor de beemden en daartussen op de hellingen de weiden.

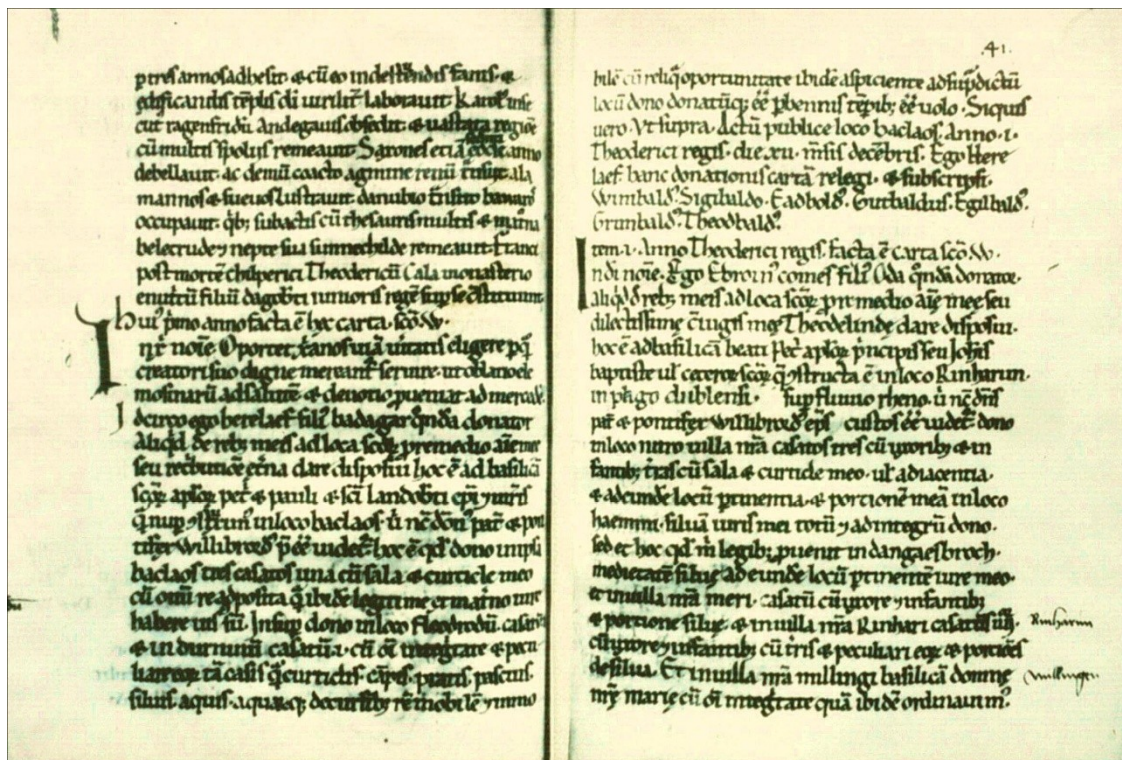
Naast de akkers waren er beemden en weiden, de gebruikelijke vertaling van *prata* en *pascua*. De weiden -*pascua*- (eeuwsel) werden letterlijk als weiland gebruikt, d.w.z. er werd vee op geweid en ze waren vooral gemeenschappelijk bezit. De beemden -*prata*- werden vooral gebruikt voor de hooiwinning en waren vooral prive-bezit. Hier vinden we een stille verwijzing naar een al bestaande woongemeen-

schap. Herelaef schenkt eigen prive-grond weg, de beemden, maar daarnaast ook zijn aandeel in weidgrond die gewoonlijk in gemeenschappelijk bezit was van een dorp, hoe klein ook.

Tenslotte waren er de "wateren en waterlopen". Bij de eerste kunnen we denken aan de talloze vennen en moerassige plassen. Die werden niet zozeer agrarisch gebruikt maar wel benut voor de vangst van watervogels waarvan de consumptie ook toen al op prijs werd gesteld. Met de waterlopen zullen de talloze grotere en kleinere beken bedoeld zijn, waarvan er in 1879 nog een flink aantal over waren, zoals een toen aangelegd registertje bewijst. Die leverden vis.

Dan zijn er 'bossen', d.w.z. meer dan één. Hoge gronden zijn relatief vruchtbaar indien ze lemig zijn. Deze waren bedekt met beuken- en eikenbossen. Hier werden na rooijing de nederzettingen gesticht, vooral bij kleine inzinkingen met vochtige gronden.⁵² Voor de boeren en andere werkenden was het woud van levensbelang. De kuddes werden er geweid en de varkens, de rijkdom van de arme boer, vetgemest. Dank zij geslachte varkens kon de boer de winter overleven. Het hout was onmisbaar, niet alleen voor de huizenbouw maar ook voor verwarming en voor de omheiningen van de akkers. Houtskool was van belang als reductiemiddel bij de fabricage van ijzer. De wilde woudvruchten werden intensief geplukt. De as werd gebruikt bij de productie van zeep (en veel later glas), de as van verbrand struikgewas was nodig voor de blekerij en de ververij, de eikeschors voor de leerlooierij en de hars voor toortsen en kaarsen. In het bos leverden het wild vlees en wilde bijenzwermen honing. Het bos leverde ook bladeren van geneeskrachtige planten, kruiden en bosvruchten. De enige bedreiging die het woud kende werd geleverd door de wolf.⁵³ Uit onderzoek is gebleken dat het Maas-Demer-Scheldegebied dicht bebost was, al ontbrak heide niet geheel en al. Hooggelegen leemarme gronden zullen wat meer open begroeiing hebben gekend.

De halfvrije horige boer, de casatus, op de hoeve had een aantal lijfeigenen tot zijn beschikking die het land voor Herelaef moesten bewerken. Hun woningen, de *casae*, behoorden tesamen met de bedrijfsgebouwen tot de onroerende goederen waarover de oorkonde spreekt. De ossen, ploegen en gereedschappen alsmede schuren en overige bedrijfgebouwen behoorden tot het roerend goed. Bij afwezigheid van de heer was de casatus uiteindelijk verantwoordelijk voor wat het gehele goed aan de eigenaar moest opleveren.

Afb. 13. De tekst van de schenking. De derde regel van onderen op de linker bladzijde begint met de woorden "et in Durninum... (enz.)".

De hoeve van de casatus omvatte in het algemeen gemiddeld 12 bunder = 16 ha. akkerland, weiden voor ca. 30 voer hooi, en bossen. Dit zijn gemiddelden. In een onvruchtbare streek was het oppervlak meestal groter, soms tot 30 ha. toe. Een bunder hooiweide leverde gemiddeld 4 voer hooi. Voor 30 voer was dus 7 ½ bunder nodig. Akkers en hooiweiden omvatten tezamen dus al 20 bunder ofwel ca. 27 ha. Daar kwamen de weides nog bij.⁵⁴ De hoeve Ten Velde, de oude curia van het Echternachse domein, was na 1300 ca. 33 ha. groot, de Grote Bottel bijna 30 ha. en Groot- en Klein-Bruggen samen ongeveer 33 ha. Die maat mogen we wellicht ook voor de casata in Deurne aanhouden, al zijn de vergelijkingen natuurlijk nooit waterdicht bij een tijdsverschil van 600 jaar.

Het totale terrein van de schenking was uiteraard groter, want dat omvatte ook het land dat door de lijfeigenen werd bewerkt, de bossen en wateren, enz. Hierna zal aangegeven worden in hoeverre dat voor Deurne zichtbaar kan worden gemaakt.

De opbrengst van de Deurnese schenking moest volgens de slotclausule voor de schenking in Bakel worden gebruikt. Er staat *cum reliqua oportunitate ibidem aspiciente ad supradictum locum*, hetgeen letterlijk betekent: "met de overige baten aldaar, die betrekking hebben op bovengenoemde plaats". Met die plaats is kennelijk Bakel bedoeld. Logisch, want alles diende voor het onderhoud van de pastoor en het kerkgebouw aldaar.

In de literatuur leest men in de vertalingen nogal eens dat in Deurne geen horige werd weggeschonken, maar een hoeve. Waarschijnlijk vindt men het wegschenken van mensen minder passend. Maar in de andere Brabantse oorkonden worden ook mensen weggeschonken, zoals door Aengilbert in 712: drie onvrijen met vrouwen en kinderen. Bertilindis schenkt in 710 o.a. een woud en landerijen met zes knechten en drie dienstmaagden. En graaf Ebroin, getuige bij Aengilbald, noemt in hetzelfde jaar als Herelaef een weggeschonken man zelfs met naam en toenaam: Walamunt met vrouw en kinderen. Het klinkt onvriendelijk maar het behoorde tot de mores van die tijd. Willibrord maakt nergens bezwaar tegen het geschonken krijgen van mensen.

De grote vraag is nu wáár we dat Herelaefse domein⁵⁵ "in Durninum" zouden moeten zoeken. De oorkonde zelf geeft er geen enkele aanwijzing voor. De enkele oorkonden die we uit de hoge middeleeuwen over Deurne hebben spreken alleen over de kerk en de curia, het uitbatingscentrum. Pas in 1340 komt er met de cijnsboeken van de hertog meer licht. Maar er zijn wel aanwijzingen.

Het eeuwenoude wegenpatroon van Deurne is tot na het midden van de 20^e eeuw vrijwel intact gebleven. De topografische kaarten van het begin van die eeuw tonen een vrijwel lege ruimte met hier en daar wat bewoning. De Duitse naamkundige Adolf Bach heeft aangetoond dat oude wegen met de namen Keizerstraat, Keizersweg, Koningstraat, Groeneweg en Baan vaak oude prehistorische routes aangeven.⁵⁶ Vier van deze namen waren in 1960 in Deurne nog in gebruik. Een andere omineuze naam is de Derpsestraat. Dat is de straat die van het centrum naar het "Derp" liep, alsof daar vroeger het eigenlijke dorp had gelegen, nu bij de kruising van de Stadhoudersweg en de spoorlijn. Tot 1795 heette die straat echter de Commerstraat, waarbij 'commer' hier opgevat zal moeten worden als een last die op iemand drukt.⁵⁷ Dat was voor deze straat een passende naam, want zij liep vanuit het zuiden naar en langs de curia, het uitbatingscentrum van het Echternachse domein. Daar moesten de horigen en lijfeigenen de producten leveren die van hen werden vereist. Het is een van de oudste straatnamen van Deurne, want hij bestond al in 1332.⁵⁸ Gezien het feit dat de weg onderdeel was van de route Gemert-Deurne-Roermond-Keulen en gedeeltelijk de naam Keulse Baan droeg, mogen we ervan uitgaan dat de naam zeer oud was. Er is geen enkel bewijs dat die ook al in de 8^e eeuw functioneerde, maar de weg als zodanig zal er zeker geweest zijn.

Met de *curia* zijn we bij het bestuurlijke en economische centrum van het domein gekomen. Het begin ervan zal gezocht moeten worden in de *sala cum curticle*, want die zal als eerste verzamelpunt hebben gediend voor de te leveren goederen. Het is niet te verwachten dat de lijfeigenen persoonlijk al die producten in Bakel gingen afleveren waar het centrum van de 'villa' lag, zoals het in de oorkonde wordt verwoord. Toen het domein eenmaal in handen van de abdij Echternach was gekomen zal de hoeve geleidelijk aan opgewaarderd zijn tot een echte curia waar het leenhof zetelde.

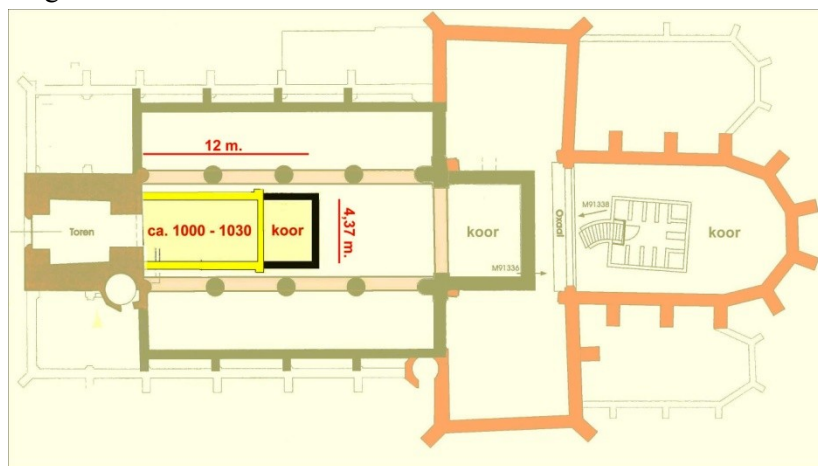
De lijfeigenen zullen een zeker gedeelte van de oogst zelf hebben mogen houden, want zij moesten tenslotte gevoed worden om te kunnen werken. Het oude Germaanse woord voor knecht is 'schalc'⁵⁹ met als meervoud *schalker*.⁶⁰ Het is nog terug te vinden in de hofitels 'seneschalk' (oudste knecht) en

'maarschalk' (paardenknecht). De toevoeging van een -t- is een oud-Germaanse collectievorming. Collectieven met een t-suffix behoren tot de oudere nederzettingen. Ze liggen vaak aan de rand van de latere nederzetting. "Schalkert" zou de buurt kunnen aanduiden waar het lijfeigen personeel van het domein woonde, waar de casae stonden. Op het terrein van een casata konden meerdere casae staan.⁶¹ De Commerstraat loopt opmerkelijk genoeg langs de curia naar de Schalkert en passeert daarbij de Vrun. Het is duidelijk, dat hierin het oude woord "vroom" steekt, onderdeel van vroomhoeve, vroomland en bekend van de Limburgse naam Vroenhoven. Hiermee werd in de middeleeuwen gewoonlijk het grondbezit aangeduid waarvan de opbrengst voor de heer persoonlijk was.⁶²

Volgens Theuws werden kerken gebouwd nabij een domeincentrum, zoals in Waalre bij de hof van Echternach, of bij de woonplaats van de elite.⁶³ Renes is het met hem eens: "Opvallend vaak ligt naast een eigenkerk een kasteel of een grote boerderij. De kans is groot dat de wortels van dit geheel liggen in een vroeg-middeleeuws domein. Misschien mogen we de redenering zelfs omdraaien en ervan uitgaan dat de omgeving van een vroegmiddeleeuwse kerk de eerst aangewezen plek is om een domeincentrum te gaan zoeken".⁶⁴

In een oorkonde van 6 mei 1069 bekrachtigt paus Alexander II de schenkingen die aan de abdij Echternach zijn gedaan, waaronder "Durna, Bacle, Os cum ecclesiis et appendiciis suis", d.w.z. de schenkingen te "Deurne, Bakel en Oss met de kerken en wat daarbij hoort". Met de schenking zal in Deurne die van Herelaef bedoeld zijn. Dat Echternach de schenking bekrachtigd krijgt wijst erop dat die inmiddels een Echternachs domein is geworden. Dat in één adem de kerk wordt genoemd toont aan dat die kerk tot het domein behoort. Alhoewel we niets weten over wat er tussen 721 en 1069 in Deurne is gebeurd, mogen we op grond van ontwikkelingen elders aannemen dat het domein inmiddels zo ver was uitgegroeid dat de kerk ook daarbinnen viel. Heel veel groter zal het echter niet geworden zijn, want minder dan een halve eeuw later zal de aartsbisschop van Keulen het nog bestempelen als een 'vil lula', een klein domein.⁶⁵

De huidige kerk op de Markt in Deurne is een laat-middeleeuws gebouw met in de toren resten uit de 14^e eeuw. Bij restauratiewerkzaamheden in 2004 zijn onder de vloer de restanten van de fundering van een tufstenen kerk gevonden. Dat betrof een eenvoudige zaalkerk met een waarschijnlijk wat later aangebouwd koor.

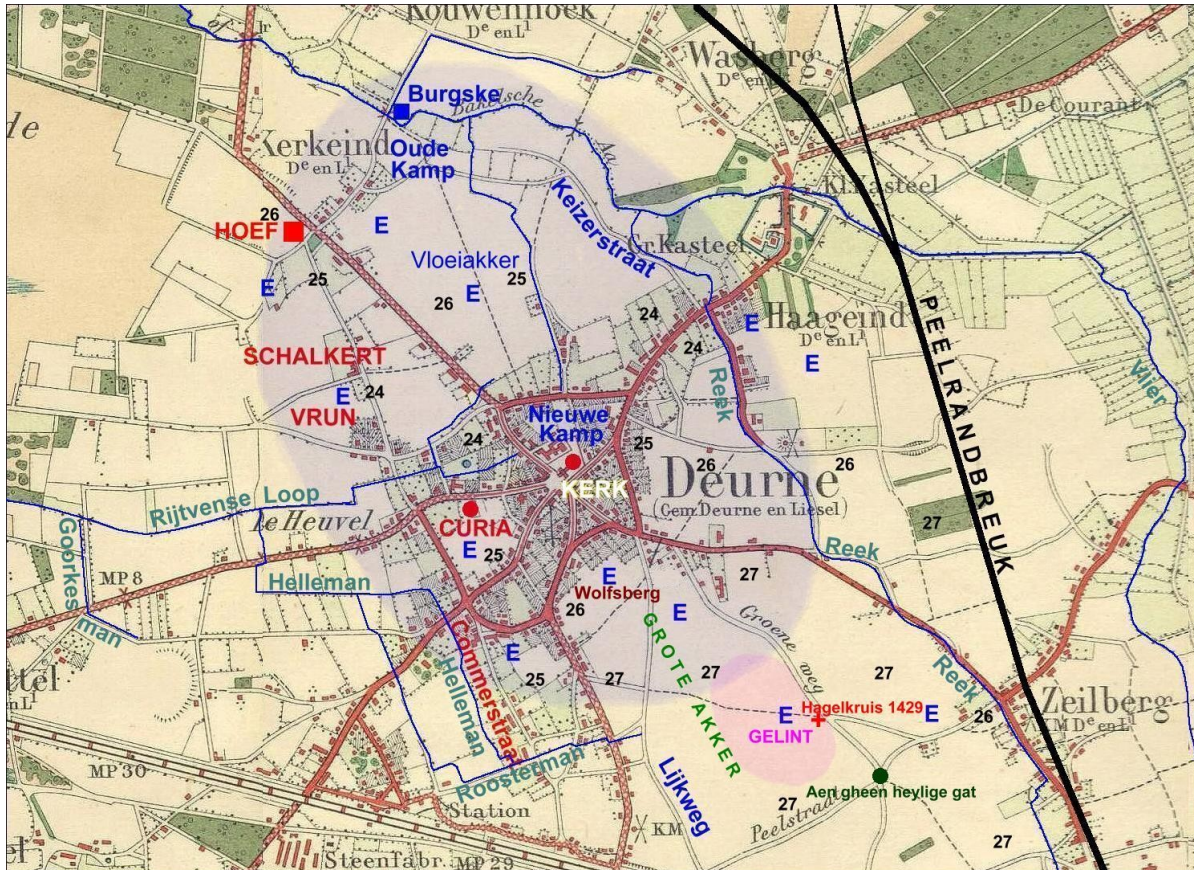

Afb. 14. De opeenvolgende kerken van Deurne naar H. Flapper, restauratie-architect, 2004. In geel de kerk die wordt genoemd in de oorkonde van 1069.

Het is uiterst onwaarschijnlijk dat de oorkonde op een ander kerkgebouw zou slaan, want twee kerken in een dergelijk dorp rond 1050 zou een volstrekt unicum zijn. Als we er dus vanuit gaan dat de kerk uit de oorkonde van 1069 onder de huidige kerk op de

Markt heeft gelegen, dan hebben we een duidelijk aanknopingspunt.

De kerk van 1069, die daar mogelijk toen al enkele decennia lag, is op afb. 14 aangegeven in geel met het in zwart aangegeven koor. In de loop van de 14^e eeuw werd die kerk vervangen door een die langer en breder was, aangegeven in beige, en voorzien van een toren. Dat is de kerk waarvan het hertogelijk cijnsboek van 1340 vermeldt: "ecclesia de dorne in novo campo". De Nieuwe Kamp omvatte het terrein van de kerk en het kerkhof, nu begrensd door Kerkstraat, Kruisstraat en Visser. Als er in 1340 sprake was van een 'nieuwe' kamp, welke naam dan al rond 1030 heeft moeten functioneren, mogen we verwachten dat er ook ergens een 'oude' kamp lag van oudere datum. Die bevond zich aan de noordzijde van het op afb. 15 aangegeven domein, bij de kruising van de oude Keizerstraat en de Bakelse Aa. Toen de meier van Deurne in de 14^e eeuw de meierhof verliet om zich buiten de woonkern in een versterkt huis te vestigen bleef hij nog altijd binnen het domein en mogelijk op een van de oudste terreinen daarvan. Dat terrein kreeg later de naam het Burgske. Daar lag ook de wateroliemolen, in het Dintercijnsboek van 1421 genaamd de "antiqua Mola ter Vloet".

Afb. 15. De waarschijnlijke omvang van het Herelaefse domein. E = latere Echternachse cijzen. Als ondergrond is de Topografische kaart van 1918 gebruikt. Hoogtecijfers in zwart.

Afb. 15 geeft de vermoedelijke omvang weer. Bij een lengte van gemiddeld 1600 m. en een breedte van gemiddeld 1100 m. zou de grootte ca. 175 ha. geweest zijn. Dat lijkt niet onredelijk. De villa Diessen, zoals genoemd in de schenking van 1 juni 712, kende zes tenures, waarop even zovele horige families woonden.⁶⁶ Bij een gemiddelde grootte van 30 ha. per hoeve levert dat 180 ha. op. In het Kamerlinghs Ambacht in de parochie Westende (B) lag een domein van 197 ha., in het aangrenzende Middelkerke een van 87 ha. en een van 78 ha.⁶⁷ Rond 700 omvatte de gecultiveerde grond van Waalre ca. 120 ha. Er woonden ca. 40 à 50 mensen -vrijen en lijfeigenen- in 8 bouwsels.⁶⁸ Grotere maten kwamen ook voor. Het domein dat de Gentse Sint-Pieters-abdij in haar onmiddellijke omgeving, op het grondgebied van de huidige stad Gent, tijdens het tweede kwart van de 9e eeuw bezat telde ca. 450 ha.⁶⁹

Het hier aangegeven terrein omvat behalve de Vrun en de Schalkert, die op 24 m. hoogte lagen ook akkerland tussen de Lijkweg en de Groeneweg op 27 m., dus op de dekzandrug. De Reek, een voor-Germaanse waternaam net als Helleman, Roosterman en Goorkesman⁷⁰, de Rijnvense Loop en de Vloeiakkerse Loop zorgden voor voldoende aanvoer van water. Vrijwel alle latere Echternachse cijzen liggen binnen dit gebied. De Commerstraat, onderdeel van de route naar Keulen, loopt langs de curia, de Vrun, de Schalkert en de Hoef. Als de bossen daar lagen waar we later de Deurnese en de Bruggense Heide vinden, dan zal het domein zich nog verder naar het westen en noorden uitgestrekt kunnen hebben. Het is niet uitgesloten dat de Veldheuvelsestraat/Peelstraat de zuidelijke grens is geweest.

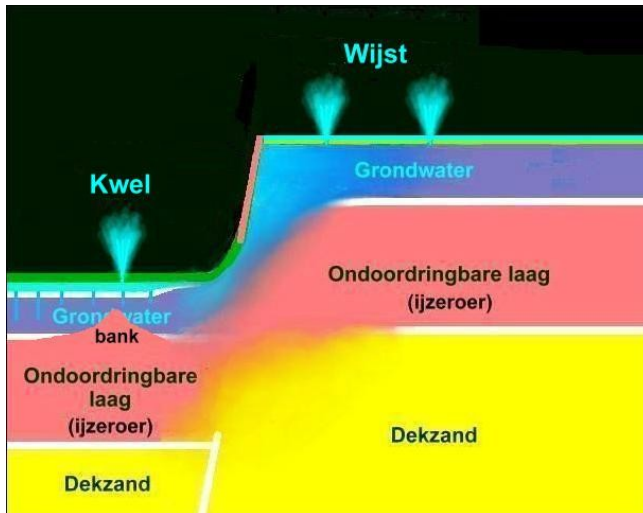
Wat voor grondsoort lag er en waarvoor kon die gebruikt worden? Het terrein van het domein is in de loop der eeuwen volgebouwd. Desondanks is er in het verleden wel bodemonderzoek gedaan. De daarbij gebruikte technieken waren echter niet dezelfde, met als gevolg dat de uitkomsten niet helemaal gelijklopend zijn. Volgens de Bodemkaart 1968 was het hoge zwarte enkeergrond, zwaklemig en fijnzandig (zEZ21). Volgens de Grondsoortkaart van de Wetenschappelijke Atlas van Nederland was het juist sterk lemig fijn zand. Volgens de Grondsoortenkaart 1990 bestond het grootste deel uit fijnzandig leem, plaatselijk humeus of venig met fijnzand- en veenlagen (EH2) en een smalle oostelij-

ke rand die niet lemig of humeus was (TW3). Er is eeuwenlang rogge op verbouwd, net als op de Bot-
tel en op Vreekwijk. Dat zegt eigenlijk genoeg.⁷¹

Opmerkelijk is dat er zoveel beeklopen ontspringen. De langste, de Reek, ontsprong vlak naast de
Peelrandbreuk. De naam kwam al in 1384 voor in de Bossche Protocollen als zijnde een beekloop in
Deurne: *aqueductus die reecke*. In 1716 komt de loop als *Reckerman* voor. Zoals gebruikelijk was de
naam in de loop der eeuwen ook op de aangrenzende landerijen overgegaan en in 1841 lezen we dan
ook nog over de *loop in de Reek*. In 1450 was er al sprake van een Reececker, in 1701 ook Grote Ak-
ker genoemd. Die lag tussen de (nu Oude) Liesselseweg en de toenmalige Groeneweg. Voor het Here-
laefse domein betekent dat, dat de zuidoosthoek gedeeltelijk op de Grote Akker lag.

Dat de Reek behalve als Reckerman ook als Reechgrave (1396) voorkwam bewijst enerzijds dat *-man-*
hier duidelijk de zelfde betekenis heeft als in Helleman, Roosterman en Goorkesman, en anderzijds dat
natuurlijke waterlopen door menselijk ingrijpen moesten worden gedwongen om hun functie te vervul-
len, namelijk het afvoeren van het overtollige water. Dat overtollige water was mede te danken aan het
wijstverschijnsel.

Afb. 16. Het wijst- en kwelverschijnsel bij de Peel-
randbreuk.

Op afb. 15 is de Peelrandbreuk aangegeven. Die wordt in Zuidoost-Brabant gekenmerkt
door het zg. wijstverschijnsel. Door de ver-
zakking kan het grondwater van het hoger
gelegen gedeelte maar moeilijk wegstromen
omdat het wordt tegengehouden door ij-
zeroerbanken. Dat veroorzaakt op de horst
natte gronden, terwijl de slenk veel droger is
als het water daar wel kan wegzakken. Maar
ook daar kan ijzeroer voorkomen, zodat daar
kwel kan optreden. Op de kaart van afb. 15
is duidelijk te zien dat de Roosterman, de toe-
voerbekken van de Rijtvense Loop en de Esp

(zie afb. 5) op dezelfde afstand van de breuklijn ontspringen. Een ijzeroerbank kan dat kwelverschijn-
sel verklaren. In deze hele omgeving zit ijzeroer in de bodem hetgeen de vroege ijzerproductie, met
name in Asten, verklaart. In 1998 stuitte men op het Haageind bij de aanleg van een overloopbekken
op een ijzeroerbank van meer dan een meter dik. Het kostte dagen voordat die doorbroken was.

De bodem op zich was niet ongeschikt voor akkerbouw, maar dan moest het water wel kunnen worden
afgevoerd. Vandaar dat vrijwel alle kleinere waterlopen kaarsrechte gedeelten vertonen, die het oude
graafwerk zichtbaar maken. Of dat ook al in de 8^e eeuw gebeurde is een andere vraag.
De Roosterman had vanaf zijn oorsprong op korte afstand een verval van 27 m. naar 24
m. Daar zal graafwerk niet nodig zijn ge-
weest. De toevoeren van de Rijtvense Loop
kenden echter geen enkel verval. Die blij-
ven op 24 m. Een apart probleem moet de
Vloeiakkerse Loop geweest zijn. Die bleef
over zijn volle lengte op 25 m. tot hij uit-
mondde in de Bakelse Aa. Het is geen won-
der dat die akker de naam Vloeiakker droeg.

Afb. 17. De ijzeroerbank op het Haageind. Foto auteur 1998.

Het verschijnsel vloeiakker bestond in de 20^e eeuw nog in Dalfsen in Overijssel. De voorstanders er-
van hielden in 1911 een ruilverkaveling tegen omdat ze geen vertrouwen hadden in kunstmest. Ze wa-
ren voorstanders van een systeem waarbij de gezondheid van de akkers werd bepaald door de regelma-
tige overstroming. Als de Vloeiakker inderdaad regelmatig overstroomde zal men die nauwelijks als
akker hebben kunnen gebruiken. Wel zal het een goede weide geweest zijn.⁷² Mogelijk is de naam
Vloei-'akker' pas ontstaan na de transitie, de verhuizing van de hoeves naar de flanken van de dek-

zandruggen na 1100, nadat een droger klimaat en een betere afwateringstechniek vloeiveides wellicht tot vloeiakkers hebben kunnen maken.

Hoe het zij, een hoeve had in de Karolingische tijd nu eenmaal weides nodig om het benodigde hooi op te kunnen leveren. Daar zal een vloeiveide uitstekend geschikt voor zijn geweest. Voor de akkerbouw had men tenslotte het hogere en drogere gedeelte op de dekzandrug. Die bodem (TW3 en EH2 volgens de grondsoortenkaart 1990) was dezelfde als op De Bottel. Daar groeiden volgens de opgravingen van 2006 in de Karolingische tijd rogge, haver gerst, vlas, huttentut en de paardenboon (klein soort tuinboon) en als gebruiksplanten hazelnoot, kroosjes en braam.⁷³ De daar gevonden resten van graslandplanten in put 412 wijzen op grasland, te zoeken in het dal van Oude Aa. Uit de soorten en de samenstelling blijkt dat het een vochtig tot nat graslandtype was met regelmatige verstoring (door bv. wisselende waterstanden en regelmatig begrazen of maaien). Dat grasland werd waarschijnlijk gebruikt voor begrazing en voor hooiland.⁷⁴ De situatie is vrijwel identiek aan die van het hier gepostuleerde Herelaefse domein met de Bakelse Aa of Vlier als noordgrens.

Op afb. 15 is het gebied aangegeven waarin de akkers de naam '*Gelint*' hadden. Dit woord wordt enerzijds afgeleid van 'lijnzaad', hetgeen op de teelt van vlas zou kunnen wijzen en anderzijds herleid tot mnd. -glint, glent, gelent, gelinde- = hekwerk, omheining, schutting, afsluiting.⁷⁵ Daar het hagelkruis in 1429 bij de Steltakker stond en daar rogge werd verbouwd,⁷⁶ lijkt de verwijzing naar vlas hier niet aan de orde. Er zal daar een met een hekwerk afgesloten terrein zijn geweest, dat mogelijk aan de kerk toebehoorde, want een van de akkers in dat gebied was in 1652 en ook nog in 1701 kerkakker. Deze aanwijzingen mogen niet verabsoluteerd worden, want tussen Herelaef en 1652 zit 900 jaar. Maar in 1429 vermelden de Helmondse schepenprotocollen: "*lant aent gelynt van der kercken*". Ook lag op een van de akkers een Echternachse cijns. Dit zou een lichte onderbouwing kunnen vormen.

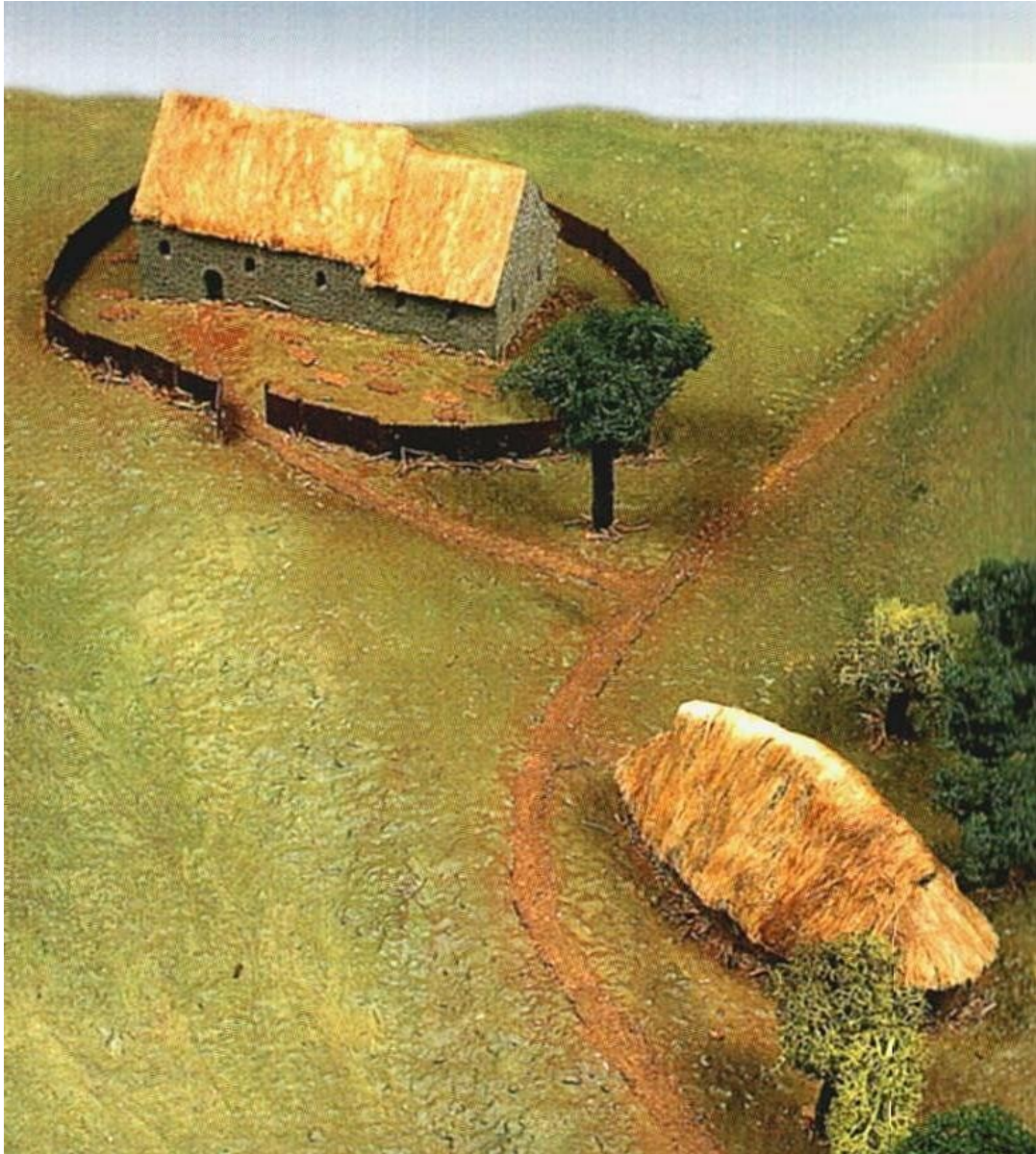
Dat de Bottel de locatie van het domein geweest zou kunnen zijn lijkt niet waarschijnlijk, gezien de ligging van de curia en de kerk van 1069. Dat op De Bottel in 1246 Echternachs bezit lag kan het gevolg zijn van latere uitbreiding van het domein en voortgaande exploitatie door de abdij, zoals ook de enkele verspreide, buiten het domein liggende Echternachse cijnsen aantonen.

Hoe het door Herelaef aan de Bakelse kerk geschonken gebied in Echternachs bezit is gekomen is volkomen onbekend. Bakel, Vlieden en Deurne komen niet in Willibrords testament voor. De steeds weer benadrukte binding van Willibrord met Bakel blijkt niet uit de schenkingsoorkonde, laat staan dat daaruit bewezen zou kunnen worden dat hij de kerk zelf inwijdde. Er staat over Willibrord letterlijk dat die *preesse videtur*, d.w.z. "*aan het hoofd schijnt te staan*". Kennelijk was Herelaef daar niet eens zeker van. Als aartsbisschop had Willibrord zonder meer toezicht op alle kerken in zijn ambtsgebied. Maar hij was in 695 door paus Sergius I gewijd tot aartsbisschop "van de Friezen". Het is voor Herelaef mogelijk volstrekt onduidelijk geweest of Texandrië wel in dat ambtsgebied lag. Het is al evenmin duidelijk hoe dat kleine domein is uitgegroeid tot het bezitscomplex dat de abdij Echternach later in Deurne bezat. In 721 nam het maar een klein deel in beslag.

4. Durninum buiten het Herelaefse domein.

a. Veldheuvel.

Het geschonken domein lag blijkens de oorkonde *in durninum*, d.w.z. 'bij de doornen'. Daar zal iets meer mee bedoeld zijn dan 'bij de doornstruiken', want dat zou een zinloze aanduiding zijn geweest. Met 'bij de doornbomen', bv. meidoorns komen we al iets verder. Een meidoornbosje zou in onze tijd zelfs een opvallend kenmerk in het Deurnese landschap genoemd mogen worden. Maar in de 8^e eeuw was het gebied hier voorzover het geen heide of een ontginning was vrijwel geheel bebost. Een meidoornbos zou niet eens opvallen tenzij het een heilig bos was, bv. op de locatie "*aen gheen heylige gat*".⁷⁷ Zoals op pag. 13 is aangegeven moet *durninum* volgens Gysseling op basis van de woordvorming afkomstig zijn van een hier al wonende, vóór-Frankische inheemse of geïmmigreerde bevolking. Dat een bos van meidoornbomen, zelfs als het groot was, na eeuwen van rooing nog aanwezig zou zijn geweest is niet te verwachten. We zullen dus moeten zoeken naar andere toponiemen die aanra-

De kerk te Geysteren omstreeks het jaar 1000.
Maquette in het Limburgs Museum te Venlo.
De kerk op het domein van Oerne zal er niet
veel anders hebben uitgezien. (Foto auteur)

kingspunten hebben met de tijd van de Frankische 'Landnahme'. In het gebied tussen de Bakelse Aa en de Vreekwijkse Loop komen 52 toponiemen van vóór 1400 voor.⁷⁸ Daarvan zijn er 3 van vóór 1340, het jaar van het oudst bewaarde hertogelijke cijnsboek. Die 3 zijn Velthouen (bij Vreekwijk) ca. 1150-1175, Bothele (Bottel) 1246 en Vrecwich 1271, allemaal een stuk zuidelijker dan het domein. Het cijnsboek levert voor het jaar 1340 nog 11 toponiemen waarvan er 8 tussen de huidige spoorlijn en de Vreekwijkse Loop, dus het gebied Veldheuvel-Vreekwijk lagen. De oudste toponiemen zijn voor het grootste deel hier te vinden.

In dat gebied stond merkwaardig genoeg tot 1816 de enige windmolen van Deurne ("*molendino de Doerne*", 1391). In dit gebied woonde ook een eigen smid, terwijl de smid van Deurne op de Kouwenhoek woonde, noordwestelijk van het Burgske en het Herelaefse domein. In Veldheuvel tenslotte woonde op het goed Stakenborch in 1382 de schout van Deurne, "Henrick Stakenborch van den Berg-helen te Vreecwijk".

De nauwe relatie tussen Vreekwijk, Veldheuvel en het Derp wordt op een opvallende manier zichtbaar in de berichtgeving over de Antoniuskapel:

1442

ad opus cappelle noviter consecratae in villa de Doerne **in vicinio de Velthovel** in honorem S. Anthonii illa six vasa siligines annue et hereditarie pactionis⁷⁹

1443

een huis schuur en kappel gelegen **in Culen tot Vrekewijck** in de parochie van Dorne zoals hij zei blijkende uit schepenbrieven van Dorne

1490

onder Die Scatgrave totten Capellen waert van Sint Anthonis

1504

aent Velteynd bij St. Anthoniscapelle

1520

een stuc lands geleghen omtrent die Capelle **int dorp**⁸⁰

Afb. 18. De locaties op de Top. Krt. van 1892.

De afstand van de kerk op het domein tot de plaats van het jaargeding te Vreekwijk bedraagt 2,5 km. De naam 'Derp' dateert van 1441.

Een andere kapel dan de Antoniuskapel was er niet. Dat "*noviter consecrata*" van 1442 moet niet al te absoluut genomen worden want de kapel wordt al vermeld in 1428. Een nieuwe inwijding is kerkelijk altijd mogelijk als er een vorm van ontwijding heeft plaatsgevonden.

Uit al deze omschrijvingen blijkt, dat er twee Deurnes waren: de parochie, waarvan we op dat moment de omvang niet kennen, en het dorp, de 'villa',

een woonkern rond de kerk, het uitgegroeide oude Herelaefse domein. Natuurlijk behoorden Veldheuvel, Vreekwijk en het Derp tot de parochie Deurne. Rond de kerk lag wel het 'dorp Deurne', maar dat was iets anders dan het 'derp', de aanduiding voor de kleine woonkern Veldheuvel

De inschrijving van 1442 stamt uit de kerkmeestersrekening en gezien de latijnse tekst waarschijnlijk van de hand van de pastoor. Als geestelijke was het voor hem interessant om te vermelden dat de kapel 'onlangs was ingewijd'. Als pastoor van de parochiekerk rekende hij uiteraard de kapel tot zijn onderhorigheden, d.w.z. tot zowel de parochie als de 'villa' Deurne. De schepenen wilden in 1443 wel erkennen dat de kapel in de parochie Deurne lag, maar over de 'villa' zwijgen ze. De vermelding stamt

uit de Bossche Protocollen en is neutraal, net als die van 1504 uit de Helmondse schepenprotocollen. De attestatie van 1520 komt uit het Oud Rechterlijk Archief van Deurne. Daar is een Deurnese functionaris aan het woord voor wie de plaatselijke situatie volkomen duidelijk was; hij en de andere betrokkenen wisten precies waar het 'dorp' lag, en dat was niet bij de kerk en had op dat moment met het Echternachse domein niets van doen. De Schatgraaf van 1490 was de vergraven beek die de scheiding vormde halverwege Veldheuvel-Vreekwijk. De kapel is hier louter een oriëntatiepunt.

De stichting van de kapel is mogelijk wat nader te traceren. Dezelfde kerkmeestersrekeningen vermelden voor het jaar 1429 dat een Jan van Bruheze (geboren rond 1380), zoon van wijlen Jan van Bruheze (geboren rond 1350) erkent dat hij jaarlijks tien lopense rogge moet leveren aan het "bedehuijse des heijlichen Sinte Antonijs tot Doernen". Daar zes lopense een bunder vormden, gaat het hier over de rogge-oogst van 1½ bunder of ruim 2 ha. Deze Jan was een achterkleinzoon van Arnt Stamelart van der Wiel van Bruheze, geboren rond 1310 (zie tabel op afb. 19). Arnt Stamelart had rond 1340 een kapel gesticht op zijn goed te Bruheze (nu Brouwhuis)⁸¹ en in 1345 beloofd binnen twee jaar een beneficium te stichten in de kerk van Bakel.⁸² Het is aannemelijk dat hij ook degene was die de Kapel van Veldheuvel stichtte. Dat situeert de stichting van de Veldheuvelse kapel rond 1350. Van enige bemoeienis van Echternach of de pastoor van Deurne blijkt niets. Zijn achterkleinzoon Jan had de verplichting tot het leveren van de rogge geërfd.

Hierna zal worden gepoogd om aan te tonen dat het eigenlijke wereldse bestuurlijke centrum van 'Deurne' in Vreekwijk-Veldheuvel lag. Dáár lagen de oudste toponiemen en die zijn bijna allemaal van Germaanse huize. Daar had men zijn eigen kapel en gasthuis, de windmolen van Deurne, de schout van Deurne, een smid en daar speelde zich elk jaar op 17 maart de 'banschouw' af, het vaststellen van de keuren en het benoemen van regenten.

Van de drie toponiemen Derp, Veldheuvel en Vreekwijk is Veldheuvel de oudste. Aan het einde van de 12^e eeuw was het voor de abdij Echternach te bezwaarlijk geworden om van de ver uiteenliggende Brabantse bezittingen de opbrengsten zelf te gaan ophalen. Ook de centralisatie daarvan op bv. het domein Waalre bleef lastig. Daarom veranderde de abdij het systeem in dat van cijnsinning. De boeren werden ontslagen van wat er was overgebleven van de horigheidsverplichtingen en werden eigen baas op hun hoeve tegen betaling van een jaarlijkse cijns. Daarvan is een lijst overgebleven met namen in o.a. Deurne en Bakel. Omdat een aantal personen daaruit ook in andere oorkonden optreedt kan de lijst gedateerd worden in de periode 1175-1200.⁸³ Aangenomen wordt dat het hier nieuwe in cijns gegeven hoeven betreft, maar noodzakelijk is dat niet.

De voor Deurne meest intrigerende naam daarin is *Gerardus de Veltouen* (Veltoven, blijkens latere attestaties identiek aan Veldheuvel; uit het feit, dat in 1754 in een en hetzelfde cijnsregister in twee op elkaar volgende posten gesproken wordt eerst van Velthovense Capelle en dan van Velthoevelse Capelle kan afgeleid worden, dat 'Veldhoevel/Veldheuvel' en 'Veldhoven' zelfs 600 jaar later nog steeds door elkaar werden gebruikt).

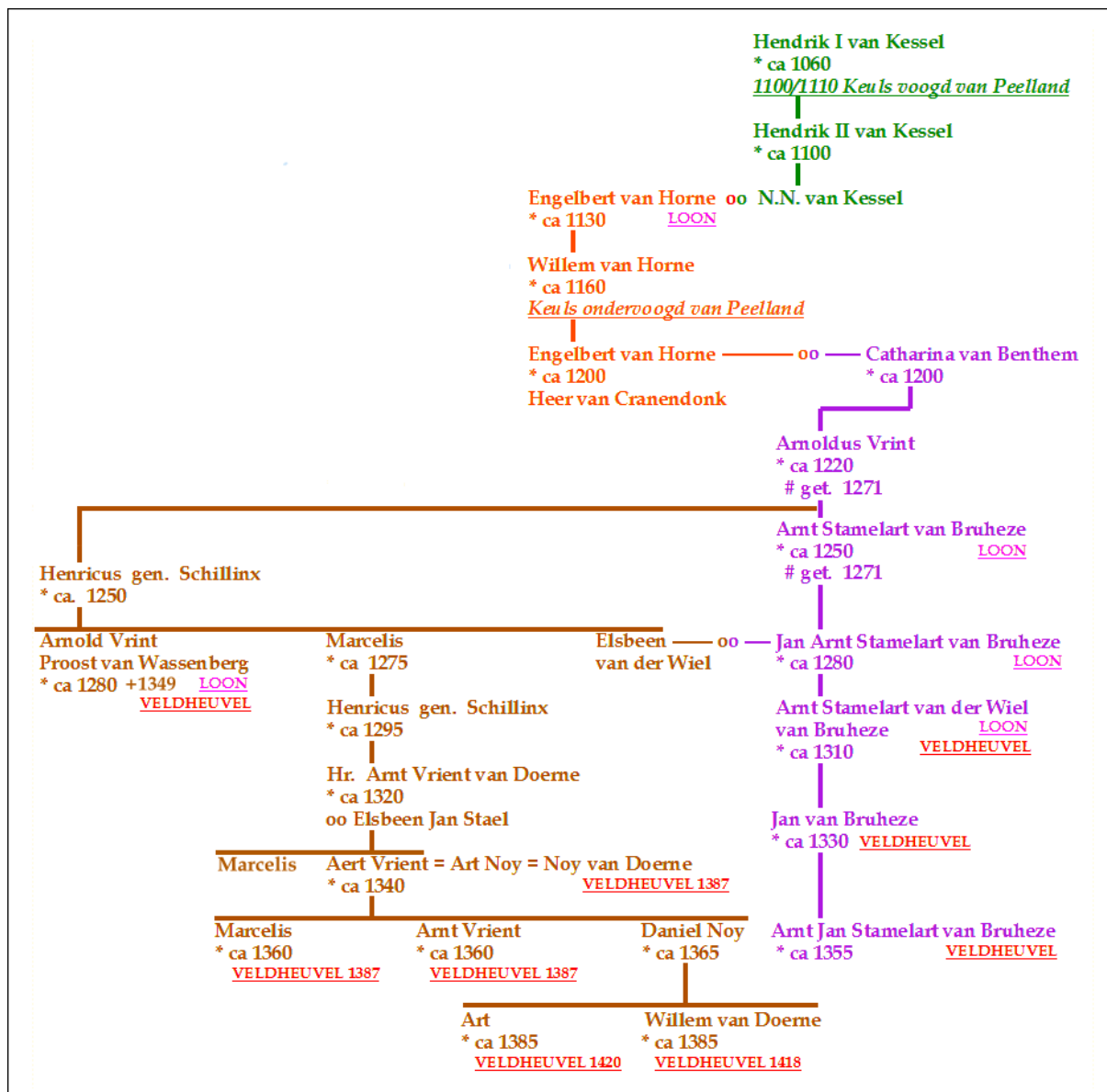
Gerardus van Veldhoven was ook nog cijnsplichtig voor bezit in Bakel en wordt daar vermeld als *Gerardus filius God(efridi) de Veltouen*. Gerardus moet als hoevebezitter in die periode toch minstens een jaar of 30 geweest zijn. Zijn geboortejaar zal daarom rond 1155 gelegen hebben en dat van zijn vader Godfried rond 1125. Dan zijn we maar 15 tot 25 jaar verwijderd van de Keulse acte met daarin het als 'klein' getypeerde domein Deurne (pag. 21).

Dat Gerardus van Veldhoven cijns betaalde voor een hoeve hoeft niet te betekenen dat hij een voormalige horige boer was. Hij had ook nog bezit in Bakel waarvoor hij 3 mark cijns betaalde. Dat komt overeen met 36 solidi. Daar in Bakel de cijns 13 solidi en 4 denarii per hoeve bedroeg komt 36 solidi overeen met 2 ½ hoeve. Renzo had in Deurne een halve hoeve met grondgebied, in Escharen 1½ hoeve en betaalde in Loon een cijns van 18 denarii. In Bakel treffen we ook een Thomas aan met de toevoeging 'miles' (ridder). Die kan onmogelijk een kort daarvoor nog horige boer zijn geweest. Het zal hier duidelijk welgestelde vrije mannen betreffen die hoeves bezaten en lieten bewerken bij wijze van geldbelegging. De toevoeging 'van Veldhoven' aan de naam van Gerardus is meer dan zo maar een toevoeging. De andere Gerardus in die lijst wordt 'zoon van Renzo' genoemd, omdat die kennelijk geen andere kenmerkende naam had om aan te hangen.

De vader van Gerardus, God(fried?), heet ook 'van Veldhoven'. Het is in de 12^e eeuw toch de gebruikelijke manier om aan te geven dat men bij een bepaalde klasse hoorde, die men als lagere regionale adel zou kunnen bestempelen.

Dan duurt het enige tijd vooraleer Veldheuvel weer opduikt. In 1393 betalen Willem en Goossen van der Aa de tienden van Veldhoven van "*wijlen heer Art Vrient proost van Wassenberg*".⁸⁴ Dat betekent dat Art Vrient die tienden al vóór 1349 moet hebben bezeten, mogelijk vanaf het moment dat hij proost van het Stift Wassenberg werd in 1312. Daar men voor die functie, die het economisch beheer van de eigendommen van een klooster inhield, toch minstens een jaar of 30 moest zijn, is in de tabel van afb. 19 zijn geboortjaar op ca. 1280 gesteld.

Die tabel toont aan dat de aanwezigheid op Veldheuvel een vrijwel exclusieve bezigheid van de familie van Art Vrient was. Dat waren de Bruhezes, afstammelingen van de graven van Horne. Bij hen komen we ook het goed Loon tegen. De eerst bekende bezitter van dat goed was graaf Engelbert van Horne, geboren rond 1130. Daarna blijft Loon in het bezit van zijn nakomelingen.

Afb. 19. De nakomelingen van Hendrik van Kessel en hun aanwezigheid op Veldheuvel en Loon. Het veelvuldig voorkomen van de naam Veldheuvel betekent niet dat steeds het hele goed in het bezit van de genoemde eigenaar was. Het kan ook cijnzen betreffen op een perceel grond of een gedeeltelijk bezit.⁸⁵

Als Loon generaties lang in handen van dezelfde familie kon blijven, dan mag worden aangenomen dat dat ook voor Veldheuvel kan hebben gegolden. Er doet zich namelijk iets opmerkelijks voor. In 1271 doet Hendrik van Bakel afstand van het meierschap van de curia van Deurne. Die oorkonde bevat de namen van een paar bijzondere getuigen: *Arnoldus dictus Vrint*, *Arnoldus dictus Stamelarit*, *Johannes de Velthoven* en *Godefridus de Vrecwich*.⁸⁶

Arnoldus dictus (genaamd) Vrint is de vader van Arnoldus dictus Stamelarit (van Bruheze) geboren resp. ca. 1220 en 1250 (Zie tabel op afb. 19). Johannes de Velthoven en Godefridus de Vrecwich dan-

ken hun naam aan Veldheuvel resp. Vreekwijk. In ca. 1340 komen we een *Johannes Goes Capren van Velthovel*⁸⁷ tegen, waarschijnlijk dezelfde als in 1376 *Jan van Velthovel en Katharine, dochter van Ghevaert Elvoets*.⁸⁸ Blijkens het hertogelijk cijnsboek van 1380 betaalt in Deurne een *Lemkinus gener (schoonzoon) Goeswini de Velthoven, de hereditate Joes molendinari*.

Als we alle namen op een rij zetten geeft dat het volgende beeld:

God(efridus) of God(eschalk) de Veltoven, * ca. 1120, vermeld 1175-1200.

Gerardus de Veltoven, * ca. 1155, zoon van de vorige, vermeld 1175-1200.

Johannes de Velthoven, * ca. 1230/40, samen met Arnoldus dictus Vrint proost van Wassenberg en Arnoldus dictus Stamelarit getuige in 1271.

Goes (Gozewijn) Capren van Velthovel, * ca. 1280?

Johannes, zoon van de vorige, * ca. 1320, met zijn vader vermeld in de genealogie Goossens.

Jan van Velthovel, oo Katharina Ghevaert Elvoets, * ca. 1340, pachten grond in 1379

Lemkinus, schoonzoon van *Goeswini de Velthoven*, * ca. 1320, cijnsbetaler in 1380.

Arnoldus Vrients natuurlijke zoon van Lemkinus, * ca. 1350, cijnsbetaler op Veldheuvel in 1418.

Sijmon Jans Veldhoevel van Doernen, * ca 1380, voorkomend in de Bossche Protocollen 1427.

Het is te weinig samenhangend om er een complete stamboom van te mogen maken, maar het is voldoende om aan te mogen nemen dat Veldheuvel vanaf ca. 1120 belangrijk genoeg was om als naamgevende locatie op te treden. Rond 1250 hadden Van Veldhovens en Van Bruhezes gemeenschappelijk bezit en traden ze gezamenlijk op. Daaruit mag geconcludeerd worden dat Veldheuvel al rond ca. 1100 een eigenstandige locatie was, los van het Echternachse domein. Dat er later een Echternachse cijns op rust bewijst niet dat het zijn oorsprong aan de abdij had te danken. Het betreft net als de hertogelijke en de Helmondse cijns alleen een hofstad en een kamp "*de campo dicto velthovelsekamp*" en "*in Velthoevel*". Het in 1393 genoemde leengoed van Echternach betrof alleen de tienden.⁸⁹

Apart dient te worden vermeld Arnold Vrint, geboren ca. 1280, van 1312 tot zijn dood in 1349 proost van het stift Wassenberg.⁹⁰ Hij heette niet Van Veldhoven, maar had rond 1320 wel de tienden aldaar in leen van de abt van Echternach. Die kunnen echter gekocht zijn. Ook bezat hij daar het huis Stakenborch. Dit huis, het goed Loon en de tienden van Veldheuvel komen terecht bij zijn neef Arnt Stamelart van der Wiel. Die verkocht Loon in datzelfde jaar aan "*Everardo de Durne, filio quondam Ghevardi de Durne*". Volgens het hertogelijk cijnsboek betaalde die daarover 12 schellingen cijns. Bezit op Veldheuvel bleef in de familie Van Bruheze tot ca. 1380.

Hoe lang zo'n naam bleef hangen in de herinnering van de mensen blijkt uit de volgende inschrijving: "Hillegunt van Dinter, abdis, en het convent van Binderen verpachten aan Willem, zoon van Jan van den Veld, diverse stukken grond, gelegen in de parochie en dingbank Deurne, te weten: - de nonnecker op de Velthovel gelegen tussen *het goed van Art Vryns*, dat van Jan Bogarts, de gemeynre straat en de gemeynen weg en(...)" uit 1444⁹¹, d.w.z. 100 jaar na de dood van de proost van Wassenberg!

Veldheuvel was in 1396 in elk geval méér dan alleen maar een enkelvoudige locatie als een huis of een hoeve. Uit een oorkonde van dat jaar blijkt dat Theoderich van Beirgelen, natuurlijke zoon van wijlen priester Wilhelm von Beirgelen drie percelen grond verpachtte "*in loco Velthovel*". Het eerste perceel, genaamd Lake, lag tussen het erfgoed van Aleidis Scoerweg en het goed van Luitgardis van Mierlo. Het tweede perceel, de Laeracker, lag tussen het erfgoed van Johannes van den Grave en het voorgaande. Het derde perceel, de Padacker, lag tussen het erfgoed van Johannes van den Grave en (verder niet genoemd).⁹² Er waren dus 3 personen die op Veldheuvel erfgoed hadden liggen, wat inhoudt dat de voorafgaande erflaters er dan toch rond 1375 al gegoed waren.

Een van de grondbezitters in 1396 was blijkens de oorkonde Luitgardis van Mierlo. In haar geval kan van "erfgoed" eigenlijk nauwelijks sprake zijn, want zij had het grondstuk in 1389 gekocht van Willem van der Aa, die het op zijn beurt gekocht had van Arnt Jan Stamelart, geboren ca. 1355. De schoonzus van Willem van der Aa was getrouwd met Hendrik Stakenborch van Beirgulen, rond 1390 schout van Deurne.⁹³ Die bewoonde het goed Stakenborch -waaraan hij zijn naam gaf- dat ook op Veldheuvel lag. Als we dan de andere percelen erbij tellen, dan blijkt Veldheuvel tegen 1400 een kleine bewoningskern te zijn geweest, waarvan we wat de naam betreft de geschiedenis kunnen terugleiden tot kort na 1100.

Willem van der Aa verkocht Stakenborch in 1396 -waarschijnlijk het moment waarop een andere schout werd benoemd- aan Luitgard van Mierlo, getrouwd met Jan Spierinx van Dinther. Hun schoonzoon Willem van de Wijngaard erft het goed in 1414. Daarna komen we voor het huis de naam Stakenborch niet meer tegen. Het heet dan het goed *Ten Einde*, in 1653 betiteld als "*de casteele van Veldheuveel*".⁹⁴ Vanaf 1685 wordt het gewoonlijk de *Derpse Hoef* genoemd, op de Tranchotkaart van 1803 aangegeven als *De Hoef*. Op de kadasterkaart van 1883 en de Topografische Kaart van 1891 komt het nog steeds voor als een aanzienlijk gebouwencomplex in de vorm van een Limburgse kasteelboerderij.

Dat Velthoven/Veldheuveel al vroeg in de 12e eeuw bestond is opmerkelijk. Het grote lexicon van Künzel c.s. kent naast vele samenstellingen met -huizen- er slechts 5 met -hoven-.⁹⁵ Van één daarvan, *Wiburchoven* uit ca. 1170, is niet eens bekend of het wel in Nederland lag. *Quadragesima houvas* (40 hoeven), wat een oude naam van Wilnis zou zijn geweest, dateert uit de 15e eeuw⁹⁶ en *Werkhoven* heeft het aanhangsel -hoven- pas ver in de 16e eeuw gekregen. Er blijven maar 2 bruikbare -hoven-namen over: *Bruchehove*, dat mogelijk bij Zutphen heeft gelegen, komt pas rond 1180 voor en *Wolbedershof* stamt uit 1181-1210. *Veldhoven* bij Tilburg komt in 1294 en *Veldhoven* bij Eindhoven in 1297 voor, beide overigens pas bekend uit veel latere kopieën.

Voor de belangrijkste en oudste kernen werd nooit een lidwoord gebruikt. Ouwering merkte al op, dat voor de oudste vermeldingen gold dat men woonde *in* Deurne of *in/op* Vreekwijk of *in/op* Veldheuveel en op Loon, maar aan de Wasberg en aan de Zeilberg. Dit geldt evenzeer voor de Molenhof, de Voort, het Kerkeind, de Moosdijk, de Neerkant, enz. Dit wordt ondersteund door Molemans.⁹⁷

Alles wijst erop dat Veldheuveel al in de vroege 12^e eeuw een eigen identiteit had die los stond van het domein van Echternach. Mogelijk is daarmee nog niet alles gezegd. Theuws stelde, dat nieuwe nederzettingen uit de laat-Merovingische en vroeg-Karolingische tijd, waarbij later een kerk of kapel is gebouwd, gesticht kunnen zijn op zandplateaus die daarvoor reeds bewoond waren, zoals Westerhoven. Dat zou ook kunnen gelden voor Veldheuveel.⁹⁸

6. Vreekwijk

De naam Vreekwijk duikt voor het eerst op in 1271. In de oorkonde waarin Hendrik van Bakel afstand doet van het meierschap van het Echternachse domein Deurne is één van de getuigen *Godefridus de Vrecwich*. De eerstvolgende keer dat Vreekwijk wordt vermeld is in 1379, dus ruim een eeuw later: "*tgoet tot vreecwyc*".⁹⁹ Op het eerste gezicht kan Vreekwijk dus niet bogen op dezelfde ouderdom als Veldheuveel, waarvan sporen immers teruggingen tot ca. 1120.

Dat is één kant van de medaille. Ruim dertien jaar onderzoek naar de Deurnese toponiemen heeft aan het licht gebracht dat van alle toponiemen binnen de grenzen van de latere heerlijkheid en gemeente Deurne de oudste vrijwel allemaal in de ruimte Veldheuveel-Vreekwijk liggen.

Voordat op Vreekwijk zelf wordt ingegaan loont het de moeite om de opmerkelijkste toponiemen nader te bezien. Deze zijn aangegeven op de kaart op pag. 36.

Bernhem.

De oudst bekende vorm uit 1370 geeft Bernem, duidelijk te verklaren als Bern-hem < Bern-heim < Born-heim. Bornheim in Rheinhessen aan de zuidelijke Weinstraße komt in oorkonden uit de late 10e eeuw voor als Bruneheim, Brunheim en Brunneheim. Bornheim in Rheinland-Pfalz tussen Bonn en Keulen wordt voor het eerst in een oorkonde uit 945 als Brunheim vermeld. Er ligt nog Bornheim in de Siegkreis (bij Siegen/D) en er bestaat een Bornheim als stadsdeel van Frankfurt am Main dat vroegmiddeleeuws koningsgoed was. In België ligt een Bornem (voorheen Bornhem, in 1108 Burnehem gespeld) westelijk van Antwerpen. Bij Gent ligt een Beernem < 847 Bernehem. Al deze plaatsen waren blijkens grafvondsten bewoond in de Romeinse en in de Merovingische tijd. In de gouw rond Frankfurt was in de tijd van Karel de Grote Bornheim de locatie van het jaargeding.

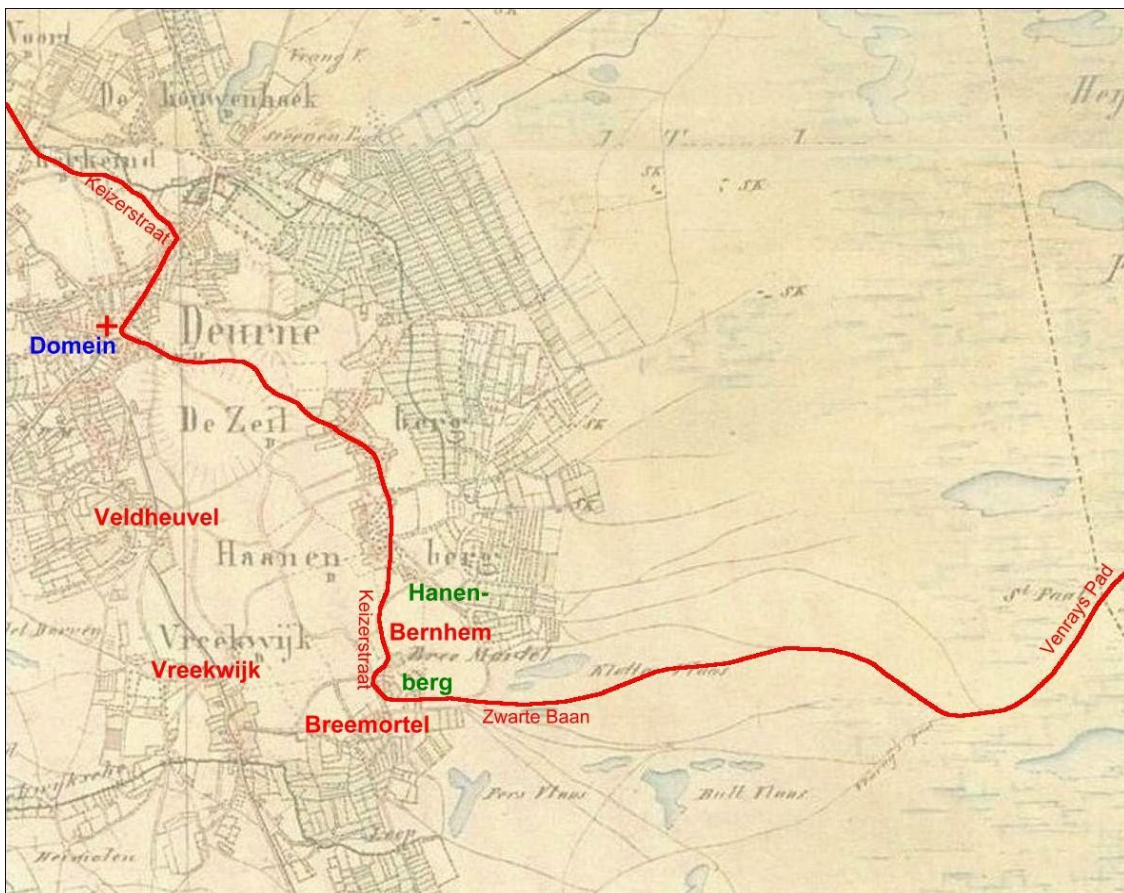
De plaatsnamen op -heim- moeten voor een deel als gemeenschappelijk Germaans gezien worden, alhoewel ze bij de Saksen in Engeland slechts zelden voorkomen. Als soortnaam behoren ze tot het oude gemeenschappelijke Germaanse taaleigen.¹⁰⁰ Aan de Nederrijn werden -heim-namen in de 9e eeuw nauwelijks meer gegeven.¹⁰¹ Ze zijn dus ouder. De oudste Germaanse nederzettingenamen zijn afleidingen, uit waternamen, enz. -haim- is de oudste herkenbare nederzettingaanduiding als zodanig.¹⁰²

Op grond van het bovenstaande moet het toponiem -Bernhem- tot de oudste van Deurne worden gerekend en dan op zijn laatst uit de 8^e eeuw.

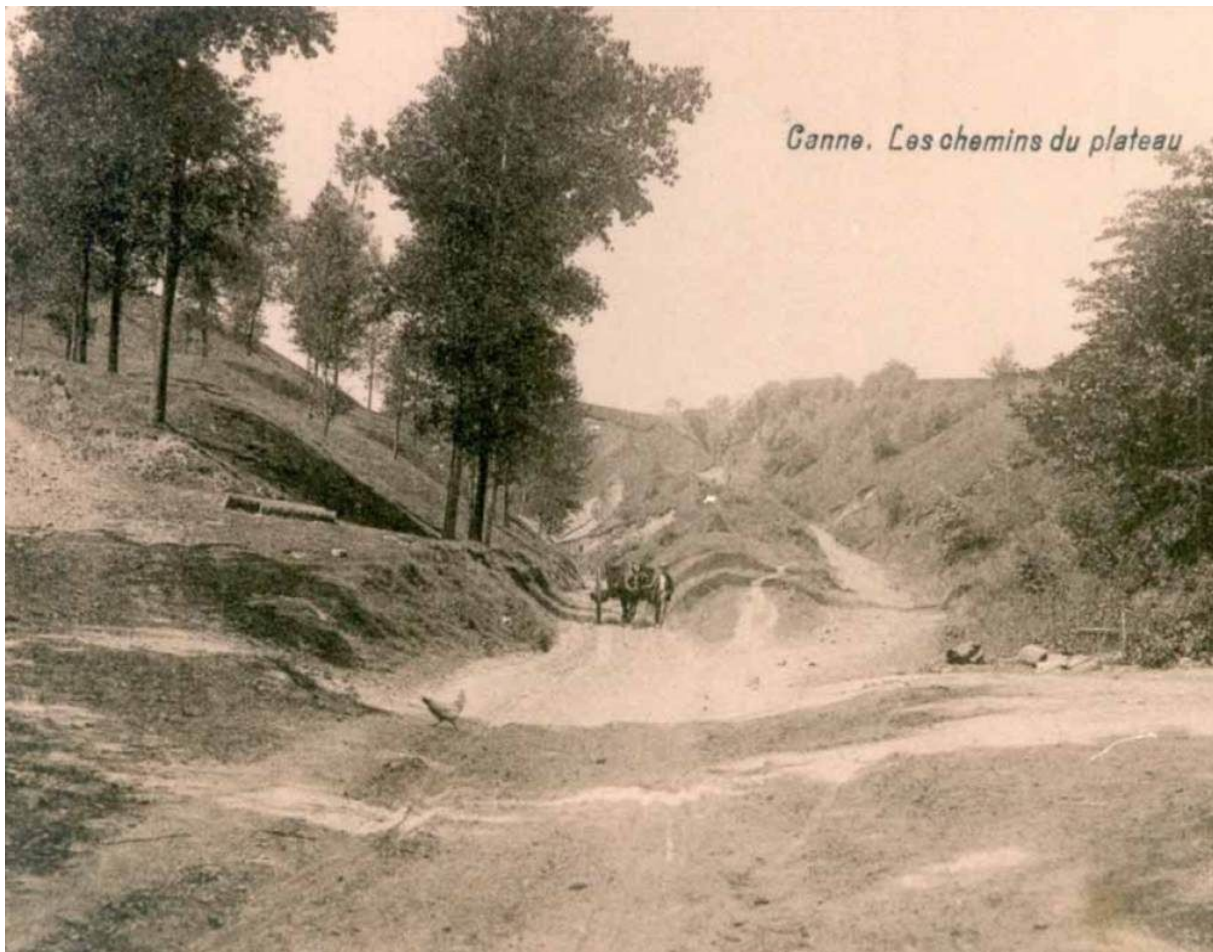
De oudste vormen wijzen mogelijk op een woonplaats bij een -bern- = bron of bij een moeras. De verschuiving van -**bernem**- naar -**bersom**- (vgl. Deurne en Deursen, de 'Tongerse' suizende -r-) verschijnt in 1414 in de persoonsnaam en in 1499 in het toponiem, maar zal al veel eerder aanwezig zijn geweest. De vorm -**beerrom**- is vergelijkbaar met de -s-loze vorm -**Doerren**- naast Doersen en Deursen voor Deurne. Het moet een uitgebreid goed geweest zijn, want er is sprake van gene-, nieuwe, hoge- en Schevensber(nh)(r)em. Uit de bron sijpelde waarschijnlijk een langzaam stromend beekje, wat vernoemingen als -beerman- (-man- =beek; vgl. Helleman, Bosman, Boterman, enz.) deed ontstaan. Het beekje verklaart waarom er sprake is van een 'eeuwsel' aan de Beerrom en een 'akker' aan de 'hoge Bersom'. De locatie van Bernhem was op de Hanenberg aan de Keizerstraat, een van die oude wegnamen die door Bach getypeerd werden als veelvuldig de plaats aangevend van prehistorische routes.

Een merkwaardig onderdeel daarvan werd in 1426 vermeld als die "*Scauen* ter plaetse geheiten Ber-rums", in 1420 in het plaatselijke dialect aangeduid als -lant geheiten "*schevensberrem*". Andere variaties waren *schauen*, *schaven*, *schaeff*, enz. Hierin steekt het oude woord -*schavei*-.¹⁰³ Een schavei is een uitgeholde weg. Het Latijnse werkwoord *cavare* is ongeveer hetzelfde als *excavare*, verleden deelwoord: 'excavatus, -ta, -tum' (uitgehold, uitgegraven). In veel gemeenten met een ietwat heuvelachtige bodem, heeft men ooit straten aangelegd door het bultige landschap uit te hollen. Of ze ont-

Afb. 20. De oude verbinding tussen Deurne en de Maas dwars door de Peel op de Mil.Top.Krt van 1838.

stonden op natuurlijke wijze door erosie. Zo'n straat krijgt dan als benaming Holleweg of Holstraat, in het Latijn: *via excavata* (uitgeholde weg). Dat werd *via scavata*. Op den duur verdween het eerste woord en *scavata* werd in het Middel-Nederlands *scavei* (groef) en later *schavei*. Het komt als toponiem meer voor: het park Schaveys vormt een groene enclave in de omgeving van de Belgische gemeenten Beersel en Linkebeek. Het dankt zijn naam daar aan de hoeve 'Hof te Schavei'. De eerste hoeve 'te Schavei' dateert van omstreeks 1100. Het woord was derhalve toen al in gebruik. Maastricht kende tot 1930 twee beroemde holle wegen: de Kavei van Neercanne en Opcanne. De vele steilranden

De Korte Kavei naar Neercanne en de Lange Kavei naar Opcanne rond 1900

Een holle weg in de Ardennen in 2010. (Foto auteur)

die nog steeds op de Hanenberg aanwezig zijn maken duidelijk hoe daar een holle weg kon ontstaan. Op de grens van Deurne en Bakel ligt de Kawei. Op de Topografische Kaart van 1934 is goed te zien dat de weg langs de noordoever van de Kaweise Loop langs een aantal steilranden liep, die vanzelf holle wegen opleverden.

Het woord -schavei/ kavei- heeft een latijnse achtergrond. De Keizerstraat, die langs een paar steilranden liep was in de Romeinse Tijd een onderdeel van de route vanaf Bakel over het noordelijk deel van de Keizerstraat naar de latere kerk, vandaar via de huidige Zeilberg naar het zuidelijk deel van de Keizerstraat langs de Hanenberg, vandaar naar Breemortel. (Zie afb. 20) Daarvandaan liep een route via de Paardekop dwars door de Peel naar de Maas waar de grote Romeinse weg bereikt werd. Deze route was uiteraard geen Romeinse "via", een bestrate weg, maar hoogstens een "diverticulum", een voetweg. Maar aangezien de Peel een vrijwel onoverkomelijke hindernis was voor welke west-oostverbinding in Brabant dan ook was een dergelijke verbinding zeer waardevol.

Aan de zuidwestrand van de Hanenberg ligt nog altijd het kleine gehucht Hoekske, dat al in 1381 voorkwam als *Huxe*, een veel voorkomend oudduits toponiem met de betekenis -heuvel-.¹⁰⁴

Reek.

Net ten noorden van de Hanenberg ontsprong een nogal kronkelige beek die de naam Reek droeg. Hij was tamelijk lang, liep oostelijk om de gehele Deurnese Akker heen en mondde uiteindelijk ten westen van het huidige Groot Kasteel in de Bakelse Aa uit. (Zie de kaart op pag. 22) De gebruikelijke vertaling voor -rek- of -rak- is 'lange, rechte lijn of rand'.¹⁰⁵ In de Reek zit echter nauwelijks een recht stuk. Bahlow wees erop dat *-reck-* in het Nederduits 'vochtige modder' betekent. Ulrix & Paqua hebben daar een paar prachtige voorbeelden van gegeven in Belgisch-Limburg:

1385 *-ant Reeckerbornfeldt* - aan het bronveld van de Reek

1385 *-versus paludem de Reecke-* naar het moeras (van) Reek

1407 *-prope vivarium de Reecke-* bij de poel/vijver (van) Reek.¹⁰⁶

Schönfeld en anderen hebben erop gewezen, dat de namen van oude waterlopen gemakkelijk overgingen op de aangrenzende gronden, waarna de waterloop een andere naam kreeg.¹⁰⁷ Daar zijn vele voorbeelden van bekend, ook in Deurne¹⁰⁸:

1384 *-aqueductus die reecke-* de waternaam zelf

1463 korentiende over o.a. *-den reeck-*, hetgeen op een akkernaam wijst

1503 -een stuk land te Deurne geheten *-den Reeck-*

1513 -"een akker te Deurne ter stede geheten in GheenHageacker geheten *den Reeck*, andere zijde Everaerts van Doernen, ene einde *den Reeck*"- wat duidelijk wijst op een akker De Reek aan een waterloop De Reek.

In 1396 is sprake van "*opten reecgrave*", wat wijst op rechtgetrokken c.q. gegraven delen ter verbetering van de afwatering. Dat is vooral aan de bovenloop het geval.

In 1551 lezen we nog "*over den Reecke*" en in 1638 "*after die Reecke*", wat aangeeft dat de waterloop toen zo nog heette. De naam is heel lang blijven fungeren, tot in 1922 toe: "bouwland *de Reek* kad. sectie D nr. 1816 en bouwland *de Reek*, kad. sectie D nr 200".¹⁰⁹ De gemeente Deurne heeft de naam willen behouden in *de Reeksenakker*, zij het op 2 km. afstand van de bron van de beek.

De naam *-Reek-* zelf draagt zijn leeftijd met zich mee. Schönfeld geeft aan dat in Nederland de oudste groep waternamen eenvoudig en éénstammig is. Ze bestaan gewoonlijk uit een wortel en een suffix. Bij de Reek is de wortel *-rei-* (stromen, vloeien), die we met een *n*-suffix terugvinden in *Rhein/Rijn*. Met het achtervoegsel *-t-* ontstaat *-rijt-*, in Brabant een welbekend woord voor beek.¹¹⁰ In Deurne voerde die water naar het *Rijtven*.

Een belangrijke voor-Germaanse suffix-medeklinker is de *-k-*.¹¹¹ Die komt overeen met de Germaanse *-h-* en *-g-*. Met de wortel *-rei-* komen we bij de Deurnese **Reek** terecht. Dit past in de oudste naamgeving in Deurne.

In Noordwest-Duitsland en Nederland komen volgens Kuhn tesamen voor:

st-namen > *Eecst* (op Vreekwijkse Akker)

-p- in Anlaut > *Peel*

-bag- als stam > *Bagolos*

-k- als suffix > *Reek*

-ei- als suffix > *Kawei, Schavei*

In deze namen is geen Germaanse klankverschuiving opgetreden en ze stammen voor wat Deurne betreft uit de vroeg-Frankische tijd, d.w.z. de periode waarin de *homines franci* zich hier vestigden, d.w.z. 7^e eeuw. Volgens Schönfeld betekent *-ric-* 'waterloop, geul'. De naam komt ook voor met *-r-* suffix: *-Reker-*, een belangrijke watergeul langs Alkmaar, door een moerassige laagte die zelf ook de naam *-Reker-* droeg. Ook met de *Reek* komen we dus in de Vroege Middeleeuwen terecht.

Tussen de Hanenberg en Vreekwijk bevond zich de *Vreekwijkse Akker*. Daarop komen we een aantal zeer oude toponiemen tegen.

Spurken.

Aan de noordrand bij het Vreekwijkse hagelkruis lag de *-Sporkakker-*, onderdeel van de *-Spurken-*. Spork duidt op de vuilboom. De vuilboom is een struik die voorkomt op moerassige, zure grond maar ook op droge open zandgrond. Het hout van deze struik was geschikt voor geriefhout. De bast werd gebruikt als laxemiddel. Het latijnse *-sporcus-* betekent 'vuil'. Het woord zou dus een herinnering aan de Romeinse periode kunnen inhouden, net als *-spijker-* < *spicarium*. Anderzijds kent ook het Germaans het woord. Meestal komt het voor in de vorm *-speurgt-* met het oude *-ithi-* suffix dat op een verzameling wijst, een Sporkbos. Dit wijst op een vroeg-Germaanse afkomst.

Emmelheze.

De Sporkakker was een onderdeel van een wat groter geheel, *-Emmelheze-* geheten. Ten noordwesten van Leesten en Warnsveld lag een nu verdwenen buurtschap *-Eme-*. De oudste vermeldingen van deze naam luiden *-Hemi-* (777, kopie 10e en 11e eeuw), *-Ema-* (ca 1000) en *Emme* (ca 1160: ad aquam *Emme*). Een nederzetting aan die stroom werd vervolgens genoemd naar dat water.¹¹²

Schönfeld kent *-ame-* als een natuurlijke waterloop. Het komt voor met een *-s-* suffix > *Eems* en met een *-r-* suffix > *Amer*.¹¹³ In Deurne heeft *-emme-* een *-l-* suffix. Alle vormen wijzen door hun suffixen op vroeg-Germaanse afkomst. Op de Vreekwijkse Akker ligt de Emmelheze aan het begin van de waterloop Schatgraaf. (Zie pag. 37). Het woorddeel *-heze-* wijst op laagstammig hout of struikgewas.

Ter Jekeren.

Met de Schatgraaf hangt een bijzonder toponiem samen. In 1421 is in de Bossche schepenprotocollen sprake van *-t goet ter Jeker-*, in 1439 in de Helmondse schepenprotocollen vermeld als *-tgoet ten jhekeren-*. In 1579 wordt het in het cijnsboek van Echternach geschreven als *-de bonis dictus dije Jekeren-* en dat blijft zo tot 1640. Ondanks de schrijfwijze *-ter Yekeren-* en *-ter Ykeren-* hoeft er geen twijfel aan te bestaan dat hier wel degelijk de waternaam *-Jeker-* is bedoeld. Er is voorgesteld om dit toponiem te lezen als *-Ter Eikeren-* (Beijers/van Bussel). Maar de middeleeuwse spelling van *-eik-* is in onze bronnen altijd *-eijck-* of *-eyck-*, terwijl hier consequent *-ijek-* of *-yeck-* gebruikt wordt en zelfs een keer *-jhek-*. De spelling van 1384 *-yck-* loopt weliswaar uit de pas, maar dat is dan ook de enige keer. De schrijver zou hier achter de *-y-* de letter *-e-* vergeten kunnen hebben. Het toponiem begint consequent met een *-y-*, een *-j-* of *-ij-*. Bovendien komt het woord *-eikeren-* tussen 1387 en 1882 onder de talloze vermeldingen van eikenbomen in Deurne niet één keer voor. Een verband met deze boomsoort mag derhalve worden uitgesloten.

We hebben in Nederland maar twee vergelijkingsmogelijkheden, voorzover nu bekend. Bij St. Oederode bestaat het gehucht *-Jekschoot-*, dat ook als *-Yecscot-* voorkomt. In Maastricht stroomt de beek de *Jeker* in de Maas. Van die Jeker zijn de volgende vormen bekend: (B=Bahlow, V=De Vries, BS= Van Berkel/ Samplonius, C=Carnoy, K=Künzel)

805	Ja-car-a	B
929/62	Ger-bac	V, K
1034	Ie-cor-am	V
1091	Iar-a	C
1096	Je-chor-a	B
1096	Ie-chor-am	K
1105	Gayr-e	C
1105	Iair-am	K

1133	Je- <i>cor</i> -e	C
1141	Ie- <i>chor</i> -am	K
1143	Ie- <i>cor</i> -am	K
1176	Ie- <i>cor</i> -a	K
1190	Iayr-am	K
1260	Je- <i>cor</i> -am	C

De vorm *-iecoram-* (een 4e nvl. bij vrouwelijke woordstammen op *-a*) duidt erop dat de *-r-* bij de woordstam hoort, zodat de door Bahlow voorgestelde ontwikkeling uit *-jac-* geen hout snijdt. De verklaring van Bahlow lijkt daarom wel van toepassing voor *Jek/schot* maar niet voor de Jeker. Dat versterkt niet de indruk dat er een verband tussen die twee toponiemen bestaat.

De woordstam *-kar-*, *-ger-* enz. komt in heel West-Europa zeer veelvuldig voor. Bahlow geeft vele vermeldingen van beken en rivieren die oorspronkelijk *-cara-* heetten, tegenwoordig bijvoorbeeld de *Chiers* en de *Gers* in Frankrijk, de *Chieri* in Italië, de *Cary* in Spanje, Luxemburg, Schotland en Wales, enz. Dit geldt in die landen ook voor talloze plaatsnamen waarin hetzelfde element vanouds voorkwam. Het voorvoegsel *-je/ie-* past volgens De Vries naadloos in het veelvuldig in Nederland voorkomende *-aa-*, *-ee-*, *-ij-*, *-ooi-*, *-ou(w)-* en *-uw(e)-* als naam van rivieren, beken, polders en andere waterige landschappen. Krahe, Schmitt en Udolph (momenteel de belangrijkste Duitse toponymist) delen de mening dat de wortel *-kar-* overal als waternaam voorkomt.

De ouderdom van die woordstam blijkt o.a. uit de plaatsnaam *Kehrig* bij Mayen in de Eifel, dat in Keltische tijden *Ciriacum* heette en aan een beek van dezelfde naam ligt. In het Bergische Land (ten oosten van Keulen) heet een moerassig gebied ook tegenwoordig nog een *-kar-*. Als we in Jeker de elementen *-je-* en *-ker-* opvatten als 'moerassige waterlopen', dan hebben we een zinvolle verklaring zowel voor de naam *Jeker* in Maastricht als de naam *Geer* (1091 *-iar-*, 1105 *-gayr-*) in België voor dezelfde beek. Ook is de vermelding *-Gerbac-* (geer-beek) uit 929 dan begrijpelijk geworden.

Met Jeker hebben we dus met een vroeg-Germaanse of zelfs nog oudere naam te maken. Dit wordt nog versterkt door het grote perceel aan de noordrand ervan dat *-Geer-* heette. De locatie bleek opmerkelijk. Door de combinatie van de post uit het cijnsboek van Echternach van 1640 met de gegevens uit het Oud Rechterlijk Archief van Deurne kon Ter Jekeren gelocaliseerd worden¹¹⁴. De kaart op pag. 35 laat zien dat het vlak ten zuiden van Veldheuvellag. We komen er ook dezelfde personages tegen. Het Echternachse cijnsboek van 1579 geeft aan dat het eertijds bezit was van Godefridus, zoon van Arnoldus van Bruheze. Met deze laatste is Arnt Jan Stamelart van Bruheze bedoeld, geboren ca. 1355. (Zie de tabel op pag. 28). Dat situeert de geboorte van Godefridus rond 1385. De familie zat dus op Veldheuvellag en het aangrenzende Ter Jekeren. Goyart/Godefridus gaf in 1434 het goed in erfpacht aan Reyneer vander Kolc, de zoon van Peter van den Merenvoert. In 1640 was de pastoor van Deurne Anthonis Roijmans, tevens notaris, bij zijn overlijden er de eigenaar van.

De naam Ter Jekeren kan nauwelijks anders worden geïnterpreteerd dan "aan de waterloop de Jeker". Inderdaad loopt er dwars door het goed een waterloop, die al bij zijn eerste voorkomen in 1421 de naam Schatgraaf heeft: "*ex pecia terre dicta die Scatgrave quondam Johannis filius Arnoldus de Houvel*". (-uit een stuk land genaamd de Schatgraaf, vroeger van Johannes zoon van Arnoldus van (de) Heuvellag). Die grondeigenaar is te traceren. Als hij in 1421 de 'vroegere' eigenaar wordt genoemd kan hij mogelijk rond 1330 geboren zijn en dan rond 1400 gestorven. Zijn vader Arnold zal dan rond 1300 geboren zijn. Via de hertogelijke cijnsboeken van 1340, 1380 en 1418, waarin voorgaande generaties cijnsbetalers doorgestreept maar leesbaar zijn, bleek de filiatie nog verder terug te voeren:

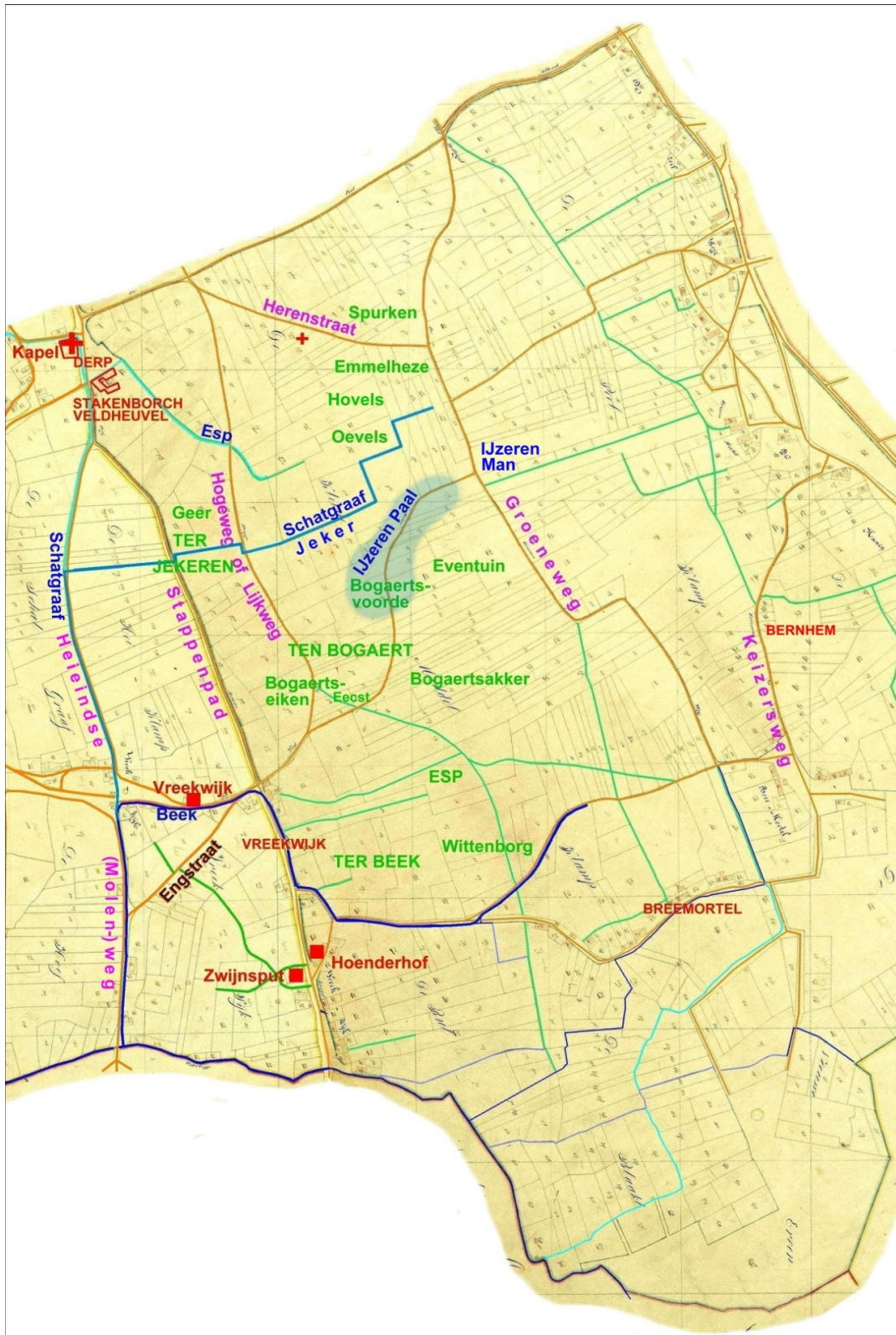
Arnoldus van den Hoewel (sr.) * ca. 1240

Gerardus van den Hoewel, * ca. 1270, voor 1340 overleden

Arnoldus van den Hoewel junior, * ca 1300, 1340 cijnsbetaler

Johannis filius Arnoldi van den Hoewel junior, * ca. 1330, 1380 cijnsbetaler, grond aan de Schatgraaf Goyart van den Hoewel, zoon van de vorige, komt in 1390/94 in één acte voor samen met Henrick Stakenborch van Bergulen, de schout van Deurne.¹¹⁵

De familienaam hangt samen met de akkers gelegen op Hovels of Hoog-Hovels en Oevels aan de westrand van Emmelheze. In België ligt een dorp Oevel 10 km westelijk van de lijn Geel-Westerlo < 1189 Ouelo < 1186 Ouele < 1133 Oulo < 1130 Uuele, volgens De Vries ontstaan uit *-ove-* + *-lo-*, verwijzend naar het Oudhoogduits *-obe-* = 'boven, over'. Oevels lag aan de Schatgraaf. Aan de noordrand daarvan lag Hovels of Hooghovels. Gezien de ouderdom van de naam Oevels en de oudste ons be-

Afb. 21. Het gebied Veldheuveld-Vreekwijk op de Kadasterkaart van 1832.

kende Van den Hoevel mogen we aannemen dat ook dit gebied rond 1130 bewoond was. Zo dicht bij Veldheuveld waaraan God(fried) van Veltoven, geboren rond 1120 zijn naam ontleende, is dit opmerkelijk. De Schatgraaf kan niet anders dan de oude waterloop Jeker zijn geweest, die zijn naam overdroeg aan aangrenzende grond en vervolgens de nieuwe naam Schatgraaf kreeg. Dit wordt ondersteund door een attestatie uit Veghel uit 1621, waarin van de waterloop de Leijgraaff wordt vermeld

die eertijds "*Jeuk*" heette.¹¹⁶ Ook hier een naamsverandering en een oorspronkelijke naam die in dezelfde richting wijst als *Jeker*.

De *Jeker* in Maastricht splitst zich in twee takken. Een daarvan heette toevallig of niet de *Reek*. Ook daar kwamen die twee oude waternamen samen voor.

Schatgraaf.

Niemand zal serieus veronderstellen dat de Schatgraaf iets met een schat te maken heeft. Maar noch De Vries noch Van Berkel/Samplonius verklaren wat *-schat-* dan wel te betekenen heeft. Dat de *-a-* een uitspraakvariant van de *-e-* is is in Deurne niet ongewoon. Naast *-Peel-* kennen we in Vreekwijk het moerassig gebied de "IJzeren Paal". *-Schat-* betekende ook zelf sluiting, omheining, afsluiting en ook grens, scheiding < Gothisch *-skaidan-* = scheiden, te vergelijken met Angelsaksisch *-scadan-* = scheiden. Op een Peelkaart uit 1750 loopt ter hoogte van de Heittrak een "Scheijjlinie" tussen Deurne en Meijel. Men kende het begrip dus.

De Schatgraaf bij Deurne was de scheiding tussen Derp en Vreekwijk. Dat verklaart waarom perceel nr. 934 uit het Maatboek van 1771 (= E 939 Kadasterkaart 1832) aan de noordrand van de oost-westelijke Schatgraaf nog als behorende tot het Derp wordt beschouwd. terwijl E 936/937 De Kievit ten zuiden van datzelfde loopje in 1720 tot Vreekwijk worden gerekend.

Deze waterloop scheidde in het noorden en het westen Vreekwijk van het Derp. Uit de vermelding uit 1846 dat 'den Dorpsen akker' zich tot en met de percelen F 179 en 187 uitstreckte blijkt, dat we dan al halverwege het Oude Stappad¹¹⁷ zijn, tegen de Schatgraaf aan. Daar begon kennelijk Vreekwijk. Uit de vermeldingen bij het Stappad uit 1685 en 1785 blijkt dat F 221 tot Vreekwijk werd gerekend en F 216 tot het Derp. De scheiding lag dus daartussen en dat kan alleen de oostwesttak van de Schatgraaf geweest zijn. Of de uitspraak ooit Scheidgraaf is geweest, zoals in Limburg wel voorkomt, is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

De Schatgraaf was echter in de ogen van de toenmalige bewoners wel degelijk een scheid-graaf, getuige de vermelding uit 1519: "*eckers gelegen aen die Scatgrave op die sijde tot Vreeckwijckwaert*". Die akkers hadden kennelijk ook op de Derpse zijde van de Schatgraaf kunnen liggen. Dat de scheiding tussen Derp/Veldheuvel en Vreekwijk toponymisch benadrukt werd geeft aan dat Vreekwijk een afzonderlijke entiteit was die losstond van wat zich noordelijk daarvan bevond.

Esp.

Dit toponiem komen we op de Vreekwijkse Akker tweemaal tegen, als naam van een hoeve en als naam van een waterloopje. Daar het goed Esp niet aan een waterloop lag kan de naam veroorzaakt zijn door de aanwezigheid van de boomsoort esp, die zich thuisvoelt op arme droge zandgrond.

Dat geldt bepaald niet voor de waterloop, want waternamen die op deze manier gevormd zijn vinden we in Noord-Brabant op meer plaatsen. De naam *-Esp-* is ontstaan uit *es-apa*. Van de waternamen zijn de eenstammige zoals Maas en Rijn de oudste. Daarna volgt de 2e laag, die met suffixen zoals *Vech-t*. De 3e laag zijn de samengestelde namen, waarbij het 2e lid *-water-* aanduidt. *-apa* vormt een overgang tussen de 2e en de 3e laag. De *-apa-*namen komen in Westfalen en de Rijn-gebieden voor.¹¹⁸ Ze stammen uit vroegste Middeleeuwen, in Noord-Brabant o.a.: Tongelreep < Tonger-epe, Gorp bij Hilvarenbeek < Gorep, Nispen < Nisipa, Malpie < Mallepie, Rozep < Rosop, Keersop.¹¹⁹ De oudste vorm in Deurne is de *Espe* uit 1451. Voor de hoeve Esp is de oudste aanduiding "de hoeve tot *espe*" uit 1441. Dat voorzetsel staat er ook in 1525 nog bij: "den Wittenborch neven hoeve *t'Esspe*". Het lijkt haast alsof daarmee aangeduid wordt dat de naam *-esp-* hier al eerder bestond dan de hoeve. Dat zou ook op een waternaam kunnen duiden, maar die waterloop is daar (nog) niet teruggevonden.

Volgens Schönfeld komen de *-apa-*namen uit de vroegste middeleeuwen d.w.z. van vóór 800. Ze werden door de Franken gebruikt voor kleine waterlopen. Ze zijn ook niet Keltisch, want een vergelijkbaar woord in het Keltisch niet gevonden. Het Keltisch kende bovendien de *-p-* niet meer.¹²⁰ De naam Esp verwijst daarom naar de vroeg-Germaanse periode.

Eventuin.

-Even- kan slaan op mnl. *-evene-*, uit Latijns *-avena-*, een lichte schrale haversoort (zwarte haver), in sommige streken *-evie-* genoemd. Dit gewas werd in maart gezaaid en stelt nog minder eisen aan de kwaliteit van de bodem dan gewone haver al doet. Het werd op de armste gronden verbouwd.¹²¹ Het werd geteeld voor broodgraan of haverbrij. Als diervoer werd het inclusief het stro gebruikt als paar-

devoer en voor schapen en rundvee. Het werd ook benut voor bier, in de middeleeuwen zelfs in grote hoeveelheden.¹²² De voor het bier gebruikelijke gerst stelt hoge eisen aan de bodem. Een te hoge zuurgraad is slecht voor dat gewas. Een kalkrijke bodem is juist goed. Vanwege die hoge eisen werd in Deurne eerder *evene* gebruikt voor het bierbrouwen dan gerst. De *-tuin-* is een omheining van hout en vlechtwerk.¹²³

De Eventuin ligt midden in de Vreekwijkse Akkers. Er is zelfs sprake van een '*akker in de Even tuin*'. Er is 'teulland' en 'zaailand'. Haver is tenslotte een gewoon gewas dat gezaaid en geoogst moet worden. Op De Bottel werd in de Vroege Middeleeuwen ook haver verbouwd (zie pag. 7), maar *-Eventuin-* verwijst als toponiem niet per se naar de vroege Middeleeuwen.

IJzeren Paal

De IJzeren Paal komt vanaf 1502 in de archiefstukken voor. De vermelding uit 1542 maakt veel duidelijk: "*een ecker aenden IJsen pael, gen. den Moerecker*". Daarna is er steeds sprake van akkerland, maar in 1784 lezen we: "*land aan de waterweg genaamd den IJserenpaal*"

Nergens blijkt, dat *-paal-* hier zou moeten worden opgevat als 'paal'. De zeer verspreid liggende percelen met deze naam verzetten zich daar ook tegen. De Vries gaf al aan, dat *-paal-* in een aantal gevallen ook 'moeras' kan betekenen, te vergelijken met Latijns *-palus-*, en het daaraan verwante '*peel*'. IJzerhoudende grond is er voldoende in Deurne. Daar *-man-* in Deurne een ander woord is voor 'beek, waterloop' (vgl. Helleman, Bosman) krijgt ook de naam IJzeren Man hier zijn zinnige verklaring. De IJzeren Paal was een moerassige strook tussen Hogeweg en Groeneweg. De Zeilbergse Molenweg liep er dwars doorheen van Groeneweg naar Hogeweg. In die weg lag de Bogaertsvoorde, behorend bij het goed Ten Bogaert.

De hele Vreekwijkse Akker levert toponiemen met vaak een hoge ouderdom, teruggaande tot in de Vroege Middeleeuwen en soms tot de vroeg-Germaanse periode. De naam Jeker herinnert daarbij aan aan de Maastrichtse Jeker die al in 805 is geattesteerd. Die ontspring in het gebied met de oude toponiemen op *-oz-*, het gebied van de *Tungri*. In die reeks past ook *Bagolos/Baclaos*. Veldheuvel en Ter Jekeren bleken daarbij in handen te zijn geweest van oude voorname families.

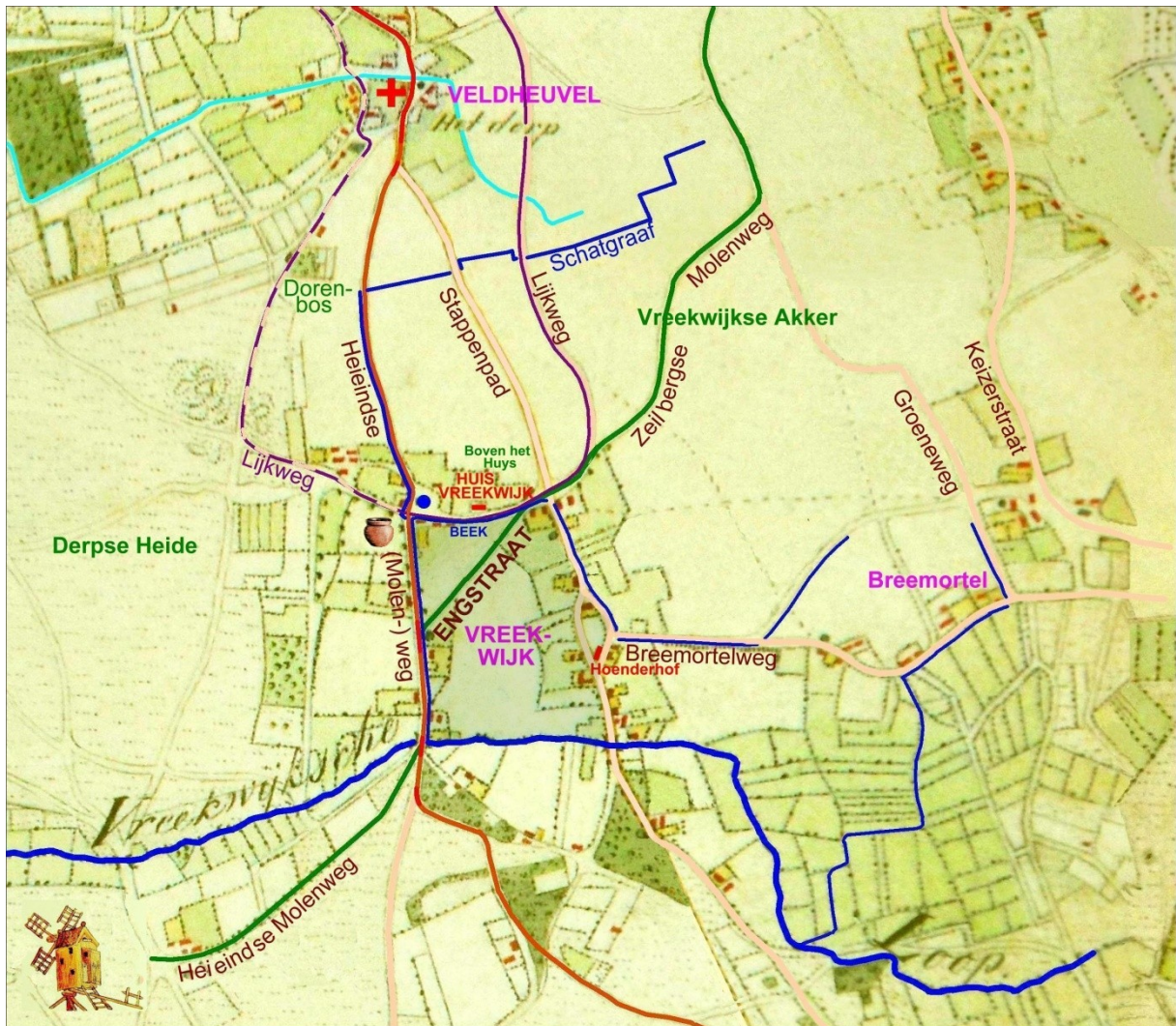
De vraag is nu of het toponiem *Vreekwijk* in die reeks past.

5 Tgoet tot Vreecwyc

Meteen bij zijn eerste vermelding in 1379 is er sprake van "*tgoet tot vreecwyc*". In 1380 worden in de Bossche Protocollen in één adem genoemd "*tgoed tot Vreecwyc*" en "*tgoed te Papenvenne*". Van Papenvenne weten we dat het een aanzienlijke hoeve was, in 1421 bezit van Gevert van Doerne Willemszoon. "*Vreecwyc*" lijkt hiermee op één lijn te staan. In 1425 heeft Jan die Rademeker van der Smedebroec recht op een "*tocht uit huis Vreecwijk*". In 1547 is sprake van het "*huis Freecwick*", in 1584 van "*een huis en hoffstadt met schuur en land en hof te Deurne genaamd Vrecke*" en in 1659 van "*het goet Vreecwijk op de loop*". Bijna 300 jaar lang is er dus aantoonbaar een huis geweest met de naam 'Vreekwijk' dat een zekere voornaamheid bezat. Daarop wijzen de namen van percelen eromheen: F-239 en F-240 (Kadasterkaart 1832) heetten in de 18^e eeuw nog "*boven het Huys*".¹²⁴ Zij liggen aan de noordzijde van F-237 dat in 1689 kortweg "*Vreckwijck*" heette.¹²⁵ Het daarop liggende huis moet het "*huis Vreecwijk*" geweest zijn. Dan vinden we nog in 1637 "*item een stuck landts den Vreec genaemt*".

De percelen F-244 tot en met F-299 worden meestal aangegeven met uitsluitend "Vreekwijk", en die liggen allemaal in de ruimte tussen het Stappenpad, de Beek, de Heieindse Molenweg en de Vreekwijkse Loop. Dit is de oude kern, het oorspronkelijke '*tgoet tot vreecwyc*'. Dat terrein omvat ca. 17½ ha. Hiervóór (blz. 20) is al aangegeven dat volgens Ganshof bij een hoeve in de Vroege Middeleeuwen ca. 16 ha. akkerland behoorde.

Afb. 22. Het Huis en het Goed Vreekwijk. Als ondergrond is gebruikt de -enigszins aangepaste- Top. Krt van 1836.¹²⁶ Het opgedonkerde gedeelte ten zuiden van het Huis Vreekwijk is het Goed Vreekwijk. De rode lijn is de oorspronkelijke route vanuit de Commerstraat. Die weg moesten ook de domeinbewoners gebruiken om de molen van Deurne te bereiken. De inwoners van de latere Zeilberg benutten tot 1816 de Zeilbergse Molenweg. De plaats van het urnenveldje is aangegeven met een urn. De vermoedelijke Lijkweg terug naar het kerkhof is onderbroken weergegeven.

Hieruit kan niet zonder meer geconcludeerd worden dat het Goed Vreekwijk 'dus' als een middeleeuwse hoeve moet worden beschouwd. Nadere aanduidingen daarvoor zullen uit andere bronnen moeten komen. Het begrip 'wijk' kan daarbij behulpzaam zijn.

a. Wijk

Het toponiem -wijk- wordt veelal verklaard als 'bocht' of 'nederzetting voor kooplieden'. In 1976 verscheen van de hand van de Westfaalse archivaris Leopold Schütte een diepgaande studie, getiteld "*Wik. Eine Siedlungsbezeichnung in historischen und sprachlichen Bezügen*". Het doel ervan was het ontzenuwen dat -wik- ontleend is aan latijns -vicus- en vervolgens op te helderen wat het begrip dan wél betekende. Hij stelde allereerst dat in het niet-Skandinavische gebied de betekenis 'bocht' -als men van de waarschijnlijk Skandinavisch beïnvloede zuidelijke Oostzeekust afziet- slechts buitengewoon zwak bewezen is.¹²⁷ Nog wat scherper formuleerde hij een volgende mening, namelijk dat een betekenis 'nederzetting van kooplieden' (voor wik/vicus) nooit heeft bestaan. Wijk bij Duurstede was waarschijnlijk alleen maar een vronhoeve. Wijk bij Maastricht was net zo min als Wijk bij Duurstede een handelsnederzetting. De kooplieden woonden in Duurstede en Maastricht. Waarschijnlijk is de -wijk- ontstaan uit een villa op koninklijk bezit. Over Wijk bij Maastricht merkt hij op dat de desbetreffende passage altijd verkeerd gelezen wordt: -uicus. uuic ubi mercatores morantur-. (Vicus. Wik

waar kooplieden wonen). De punt achter **-uicus-** is wezenlijk. Het is een uitspraak over *-vicus-*, niet over *-wik-*.

Vervolgens ziet hij een aantal andere mogelijkheden:

-wig- = gerechtelijke of cultische tweekamp op omheinde plaats.

-vicus- en goth. *-weihs-* = met omheining omgeven nederzetting.

-wih- = omheind heiligdom.

Oudnoors *-vé-* < *-wih* kan bovendien naast heiligdom ook de gerechtsplaats aanduiden.

Tenslotte concludeert hij:

-Wik- verschijnt

1. in de oude 'Zaun'-betekenis als grensgracht in Friesland

2. in de eerder of gelijktijdig ontwikkelde betekenis van "wat omheind is", in veld- en nederzettingenamen *-wik-*, en met *-wik-* als grondwoord.

3. in de gespecialiseerde betekenis "bijzonder rechts-" ook "immunitets"gebied, in enkele gevallen aangeduid met het simplex *-wik-*.

Noch voor *-wik-* noch voor *-vicus-* is een betekenis 'handelsplaats' bewijsbaar.

Meestal is het een aanduiding van Einzelhöfe die een gesloten blokvormige Flur bezitten, waarvan de velden niet vermengd liggen met die van andere hoeven. Ze passen in de grote groep *curtes* uit de Karolingische tijd. De oudste periode ligt rond ca. 800.¹²⁸

Op de bijbehorende kaart noemt hij voor zuidelijke Nederland:

Bitswijk	Uden
Blitterswijk	1401
Boterwijk	Oirschot
Haanwijk	St. Michielgestel
Heeswijk	ca. 1080
Loeswijk	Mierlo
Molenwijk	Boekel
Molenwijk	Boxtel
Schadewijk	Eersel
Solswijk	Mierlo
Treeswijk	Waalre
Vreekwijk	1271
Waalwijk	11 km zw van Eindhoven
Zonderwijk	Veldhoven

Deze opvatting wordt gesteund en voor Brabant verduidelijkt door Braams, die een studie wijdde aan de wijk-nederzettingen bij Woudrichem. Hij concludeerde dat de wijknederzettingen bij Woudrichem op meerdere gronden geplaatst kunnen worden in de periode 850-1000. Zij behoren daarmee tot de oudste groep van wijknamen, die Blok in het rivierengebied onderkende. Het karakter van handelsnederzettingen hadden ze zeker niet.¹²⁹

Jürgen Udolph, op dit moment de toonaangevende germanist in Duitsland, heeft in zijn opus magnum '*Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*' uit 1994 de stellingen van Schütte m.b.t. *-wik-* "vorbehaltlos" ondersteund.¹³⁰

De betekenis *-gerechtsplaats-* verdient hier bijzondere aandacht, want het hart van het goed Vreekwijk werd gevormd door de plaats aan de Engstraat waar op 17 maart jaarlijks de banschouw werd gehouden en de keuren werden vastgesteld. Ook werd "*tot vreecwijk op die beke*" recht gesproken. Oudtijds kan daar een gerechtelijke tweekamp plaatsgevonden hebben. Geheiligd was de plaats doordat die tegen een urnenveld uit de Bronstijd aanlag. Dat was waarschijnlijk kleiner dan het veld dat in 1838 werd opgegraven, maar in 1974 werd daar toch een redelijk aantal urnen opgegraven en voor een doos sigaren aan belangstellenden 'verkocht'.

Taalkundig is er dus geen enkel probleem om Vreekwijk voor wat betreft het element *-wijk-* een plaats onder de zon te geven in de vroeg-Karolingische tijd, maar bewezen is hiermee nog niets. De naam bevat nog een woorddeel en ook dat vereist nadere beschouwing.

2014 - Hier stond ooit het *Huis Vreekwijk*. (Foto auteur)

6. Vreek

Wat *-vreek-* betreft bieden de Nederlandse toponymisten niet veel hulp. Volgens Schönfeld komt het mogelijk uit lat. *-fracti-* = stuk, deel, part.¹³¹ Van Berkel/Samplonius vermelden Vreekwijk foutievelijk onder de volkomen verkeerde aanduiding *-Vreewijk-* en noemen de betekenis onduidelijk. Bij De Vries komt de naam niet voor.

Nu is het opvallend dat toponiemen met de stam *-fрек/frac/frag-* of *-vrek/vrak/vrag-* meer problemen opleveren. Voor de namen Vragender bij Lichtenvoorde, Vraggelen/Vrachelen bij Oosterhout, Vrakker bij Weert, in België Vrekem, gemeente Dikkelvenne en Vrekem bij Ursel geven de toponymisten niet thuis of ze verwijzen aarzelend naar *-vrekig-*. Toch werd Vrachelen al in de 10^e eeuw bewoond. Vragender is ontstaan uit Vrageren (1188).

Vreekwijk komt in de archieven voor als

-vrecwich- (1271),
-vreecwyc- (1379),
-vrecwyc- (1418),
-vreck- (1498 en 1621),
-vreuwijck- (1569),
-fraekens- (1637 en 1641),
-vraeck- (1639).

De huidige plaatselijke uitspraak bij de oude Deurnenaren is *-'tFrèèèk-*, met een langgerekte *-e-* van hek. We zien een overeenkomstig verschijnsel in de Deurnese beek Helman, die evenzovele keren als Heelman voorkomt. Maar er is in *-fraekens-* en *-vraeck-* opvallend genoeg ook een tendens naar een uitspraak met een *-a-*klank. Dat komt in Deurne meer voor:

a/e-wisseling   Elschot-Elscat-Elsit
                    pacht-pecht; verpachting-pechtinge
                    maaksels-mexelen
                    Braak - Breckt
e/a-wisseling   Peteren Darck (Dirk/Derk) Peters
                    Beersom-Barsem
                    Scheidgraaf-Schatgraaf

Een oplossing biedt mogelijk de naam van de stad Freckenham in East Anglia (UK), voor het eerst vermeld in 895 als *Frakenaham*, dat wordt verklaard als "home of strong men or warriors". Dat komen we ook tegen bij Frechen bij Keulen, voor het eerst vermeld in 877 als *Frekena*.

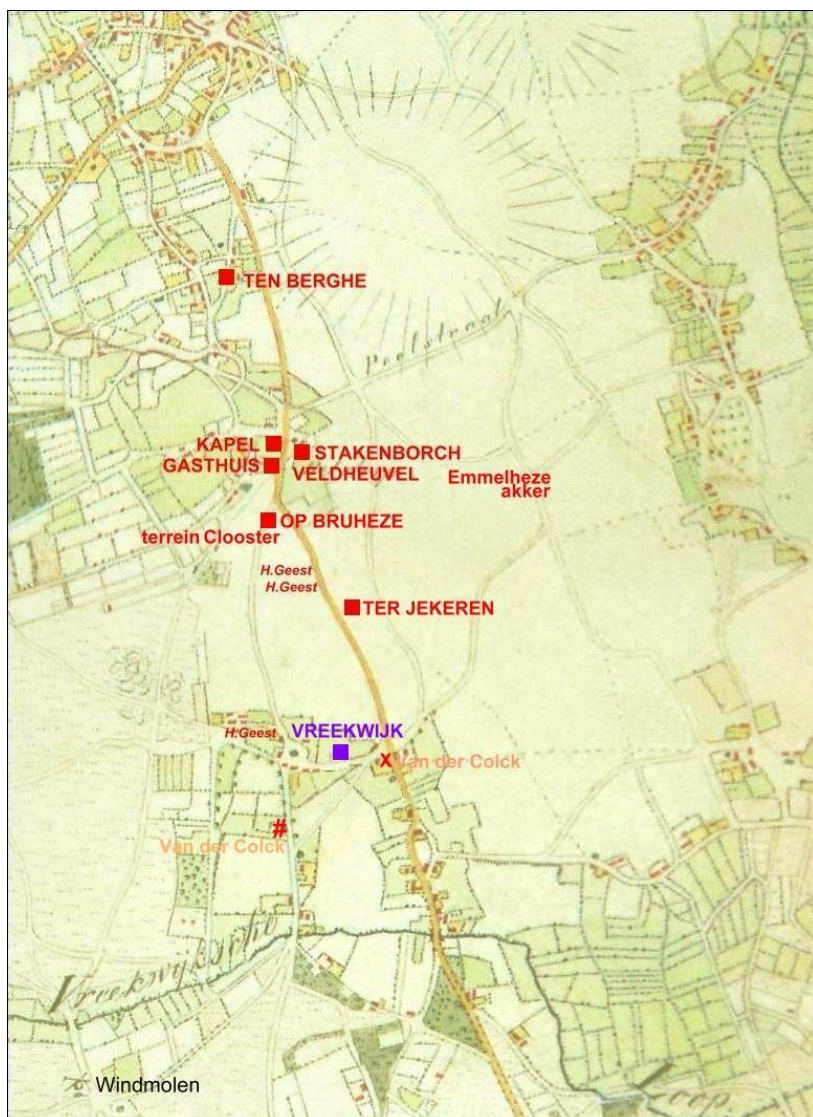
Ook is het mogelijk dat de locatie en de functie daarvan licht werpt op het woorddeel *-vreek-*. Lexer vermeldt in zijn *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* *-vrâge-* met als betekenis 'Beratung, peinliche Frage, besonders nach einem Votum oder Urteil'. In het *Deutsches Rechtswörterbuch* wordt iemand folteren uitgedrukt als 'einen an die *frage* führen'. Het woord kent een Umlautvorm: de ondervraagde heette in het middelhoogduits de *'gefregete'*. De *'vraegaere'* was 'die 2. Vorsitzende, die Umfrage haltenden Bürgermeister'.

Verderop in deze publicatie zal nader worden ingegaan op de juridische aspecten van Vreekwijk. Maar een opmerkelijk toponiem in Eindhoven moet hier nog genoemd worden. De naam Vrijstraat, de straat die van het einde van de Volderstraat naar het Westen liep, kwam in 1447 voor als *Vrijc*-straat en in 1569 als *Vrijck*-straet. En nog opmerkelijker: Het *Vrijkesven* in het noordelijk gedeelte van de Mierlose Heide ligt bij een uitgebreid urnenveld en een ven dat Galgeven heet.¹³² Dit was een situatie die vrijwel analoog was aan die in Vreekwijk.

Het meest voor de hand liggend is het om *-vreek-* te zien in het licht van *Freckenham*, *Frechen*, *Vrijkesven* en *Vrijck*straat. We zijn daarmee aangekomen op een locatie waarvan de functie is te herleiden tot een oud-Germaans woord *-frag(e)-* dat op een justitiële ondervraging duidt, temeer daar elke andere verklaring ontbreekt en het past bij de historisch bewijsbare functie in later tijd.

Aan Vreekwijk kleeft nog wel een smet die eindelijk eens zou moeten worden gekuist. Hendrik Ouwering stelt in zijn geschiedschrijving van Deurne: "*Vreewijk*. Zoo moet het zijn. Vreek is ook goed, maar niet *Vreekwijk*, want de naam betekent *Vredewijk*".¹³³ Het boek is van 1933 en de tekst was in

1884 al zo goed als klaar. Hij had gehoord dat Schaijk uit Schadewijk zou zijn ontstaan en paste dat

Afb. 23. De bezittingen van de Bruhezes ten zuiden van het Echternachse domein.

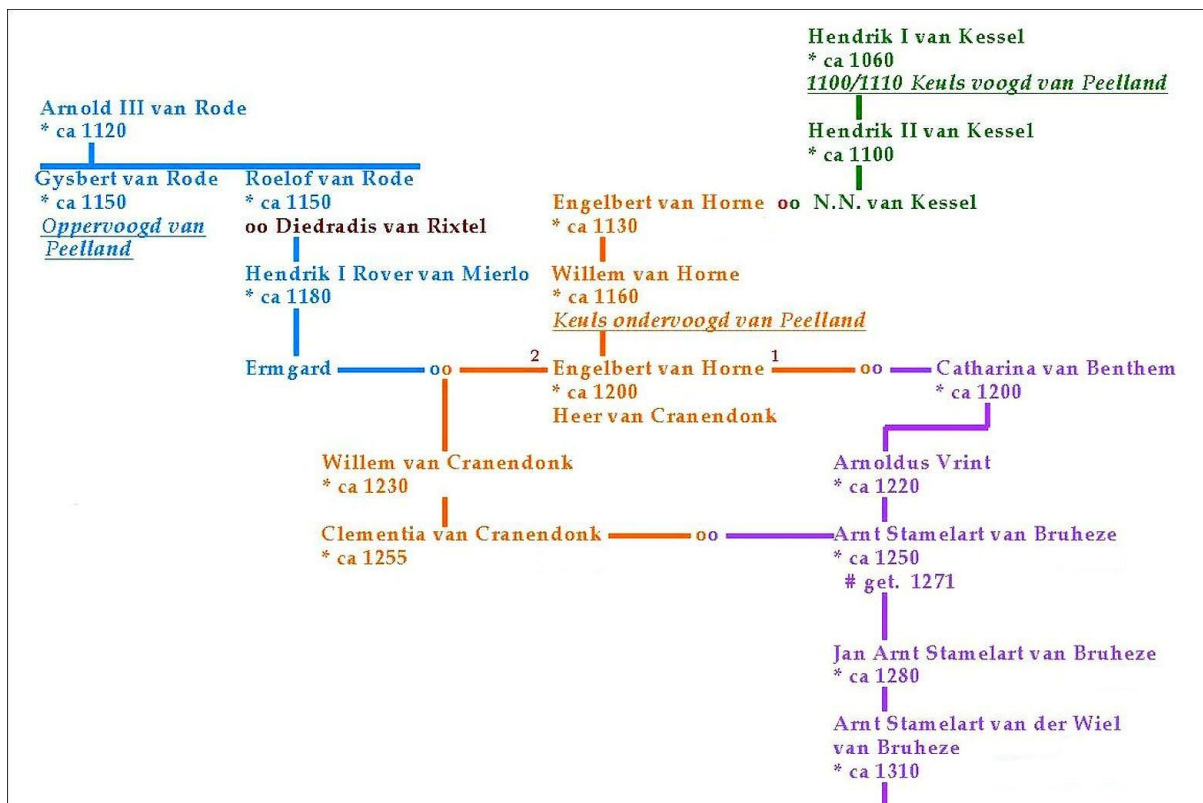
Een aantal grote huizen ten zuiden van het Echternachse domein zoals Ten Berghe, in 1378 voor het eerst genoemd, was van het geslacht Van Bruheze, net als Stakenborch, Veldheuvel en Ter Jekeren.¹³⁵ Ze bouwden er ook een kapel met daarnaast een gasthuis. Er lag ook een "Monkenhuis". De aanwezigheid van monniken is niet geboekstaafd, maar vermoedelijk ten zuiden van de kapel lag een terrein dat de naam "dat Cloester" droeg. Op dat terrein lag een familiebezitting welk huis meermaals vermeld wordt als "op Bruheze", waarvan in 1538 wordt vermeld dat de vorige eigenaars waren Jan van Bruhuys en zijn broer en zwagers. Dat hier in de periode 800-1200 een klooster(tje) heeft gestaan is niet onmogelijk. Maar de Echternachse geschiedschrijving maakt daar geen melding van. Het kan dus een particuliere stichting zijn geweest, en gezien de naam van het huis zal dat van de familie Van Bruheze geweest zijn. Tenslotte hadden ze op hun huisdomein in Brouwhuis ook een eigen klooster. De bezittingen van de H. Geest, d.w.z. van de plaatselijke armenzorg, lagen daar weer zuidelijk van en hadden mogelijk ooit een band met dat 'clooster'. Een 'gasthuis' was niet alleen bedoeld voor zieken. Het met een X aangegeven huis was ooit eigendom van Matthias van der Colck, geboren ca. 1340, zoon van Henricus van den Colck. Een oudere broer van Matthias, Jan, geboren ca. 1320, priester, had een onwettige dochter Aleidis, die met Reinier van den Meerenvoert trouwde, een directe afstamming van de Bruhezes. De Van Meerenvoerts hadden ook aandeel in het bezit van Ter Jekeren. Het met een # aangegeven huis was eveneens van Matthias van der Colck. Het vermoeden dringt zich op dat het hele gebied ten zuiden van het Echternachse domein aan en westelijk van de doorgaande weg naar

unvervroren op Vreekwijk toe. Zijn autoriteit was zó groot, dat de gemeente de straatnaambordjes aanpaste en daarom is er tegenwoordig nog een Oude Vreekwijkseweg. Het geloof in Ouwerling is bij velen nog zo absoluut dat men van geen aanpassing weten wil, alhoewel in de 273 opgenomen toponiemen¹³⁴ over een periode van ruim 700 jaar het woorddeel -vrede- niet één keer voorkomt.

c. 't Goet

Het Huis Vreekwijk zelf, als gebouw, bleek een uitzonderlijk huis. Het goed Bernhem, het goed Veldheuvel, het goed Te Bogaerd, en het goed Ter Jekeren waren allemaal met naam en toenaam in de oudste archiefstukken terug te vinden, resp. in 1370, 1376, 1381, en 1384. Het goed Vreekwijk dook in 1379 op. (Dit staat los van de locaties Veldhoven en Vreekwijk die ons al vanaf ca. 1120 en 1271 bekend zijn). Op pag. 39 is verduidelijkt waar het Goed Vreekwijk lag. Dat was een bijzondere buurt.

Roermond/Keulen in handen van de Bruhezes was geraakt. Dat is niet zo vreemd als gelet wordt op de historische positie van dit geslacht in deze hoek van Brabant.

Afb. 24. De relaties tussen de geslachten Van Horne, Van Rode en Van Bruheze.

Afstammend van de voogden en ondervoogden van Peelland was het voor deze familie niet zo moeilijk om hier goederen in bezit te krijgen. Het schema op afb. 24 verduidelijkt ook waarom er oostelijk van de weg naar Liessel leengoed van Rixtel kon liggen -het goed Ten Bogaerd-, welke leenverhouding tot 1795 is blijven bestaan. Aan diezelfde oostrand van de weg lag halverwege Vreekwijk-Liessel het goed Loon, dat ook van de Bruhezes was dank zij hun afstamming van de Van Hornes. (Zie afb. 19 op pag. 28).

De vraag rijst nu welke plaats het Goed Vreekwijk in deze constellatie innam.

Het pand was in 1689 in bezit van Thomas Idelet, advocaat in Someren. Hij had het in dat jaar gekocht van Wilbert Jan Hendrickx Faes, die het uit het bezit van zijn vrouw Lijneke Flips Daniels had. Zij had het in 1646 gekocht uit de nagelaten boedel van Gevert Peter Geven, die samen met Jenneke, de natuurlijke dochter van Geert Jan Reijnders, het nagelaten goed van wijlen Jan Reijnders en diens vrouw Jeske had gedeeld, waaronder twee huizen in Vreekwijk. Daarmee is een brug geslagen naar mogelijke vroegere bezitters. De grootmoeder van Jenneke was Jeske Goijarts Moller dochter, wier overgrootvader Goert Zanders was, geboren ca. 1450, gestorven voor 1504, ook genaamd Goyart Jan Goyart van Bruheze vanwege zijn huwelijk met Lutgarda Arnts van Bruheze. Deze laatste stamde in rechte lijn af van Arnt Stamelaert van Bruheze, geboren ca. 1250, vermeld in het schema van afb. 24. (Voor de complete afstamming en de latere verwerving van het Huis Vreekwijk, zie bijlage 1 op pag. 69.)

Een waterdicht bewijs is dit niet. Maar het toont op zijn minst aan dat een oorspronkelijk bezit van het Huis Vreekwijk door de Van Bruhezes zeer wel mogelijk is geweest, en gezien de algehele lokale situatie ook zeer waarschijnlijk. Indien het huis géén bezit van de Bruhezes is geweest, dan verklaart de alomtegenwoordigheid van deze familie in Vreekwijk en op Veldheuvel in elk geval waarom Arnoldus dictus Vrint en zijn zoon Arnoldus dictus Stamelart van Bruheze in 1271 getuige zijn in de al eerder vermelde oorkonde samen met Godefridus de Vrecwich en Johannes de Velthoven. Ze waren hoe dan ook elkaars naaste burens en moeten elkaar goed gekend hebben.

6. tot Vreecwijk op die Beke

In 1100 was het Echternachse domein nog maar steeds een klein domein, zoals hiervóór is beschreven. Maar hoe klein ook, de abt van Echternach had er de volle jurisdictie over, ook strafrechtelijk. Dat betekent dat de abt er in principe ook de doodstraf kon laten voltrekken. Omdat hij als geestelijke dergelijke procedures niet zelf mocht voeren stelde hij een voogd aan, een wereldlijk edelman die deze taak op zich nam. De normale dagelijkse rechtspraak kon door de plaatselijke vertegenwoordiger van de abt, de meier, worden waargenomen. Twee maal per jaar kwam de voogd om op het voorjaars- en naajaarsding de zware gevallen te berechten en indien nodig de executie(s) te laten uitvoeren.

Tijdens hun verblijf hadden die voogd recht op 'onderhoud' voor hemzelf, zijn gevolg en zijn paarden. Rond 1100 maakten voogden daar misbruik van. De opdrachtgever woonde ver weg en ten opzichte van de domeinbewoners was de voogd een onaantastbare figuur. Hij kon zijn gevolg zo groot maken als hij wilde, zijn verblijf rekken en meer emolumenten eisen dan waarop hij recht had. Abt Thiofrid van Echternacht had hier met betrekking tot zijn Brabantse bezittingen zó schoon genoeg van dat hij zich beklaagde bij de hoogste functionaris voor deze gevallen, i.c. de aartsbisschop van Keulen. Daar aartsbisschop Friedrich van Schwarzenburg zijn ambt aanving in 1100 en abt Thiofrid in 1110 overleed kunnen we deze gebeurtenis nauwkeurig dateren in deze periode van 10 jaar. De aartsbisschop stuurde er zijn speciale functionaris op af: de voogd van Peelland, in dit geval graaf Hendrik I van Kessel. Deze haalde de 21 schepenen van Deurne, Diessen en Waalre -7 voor elk domein- bij elkaar en maakte duidelijke afspraken. Besloten werd dat in het domein Waalre de voogd in de winter recht had op de levering van één maat brood, één varken en zes hennen, één maat gerst voor paardenvoer en een halve maat om bier te bereiden en een zesde deel van een emmer honing. In de zomer in de maand mei had hij echter recht op twee beste gesneden rammen en voor drie paarden voer; in de bijbehorende kleine domeinen, namelijk Deurne en Diessen, op de helft van deze gehele levering.

a. Thurne en het Derp

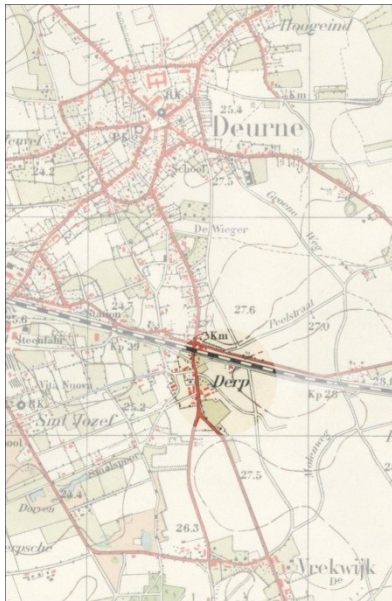
Duidelijk is dat deze hele rechtsgang alleen betrekking had op het *domein* Waalre en vervolgens op het *kleine domein* Deurne of Thurne zoals de aartsbisschop het omschreef. Hier wordt dus duidelijk niets gezegd over het Deurnese gebied buiten het domein. Wel blijkt eruit dat de naam 'Deurne' al aan het domein zelf was gekoppeld. Daaruit zou geconcludeerd kunnen worden dat er op dat moment buiten dat domein in het geheel geen 'Deurne' bestond.

Hierdoor is een ingewikkelde situatie ontstaan. Dat in 1100 *Deurne* de naam voor het domein was staat vast. De archiefstukken van na 1300 spreken echter van het "dorp" als daarmee iets anders wordt bedoeld. In Deurne werd *derp* vooral gebruikt voor het gebied tussen het domein en het begin van het Stappenpad. Waar de grenzen lagen is totaal onduidelijk. Soms wordt de Veldheuvel er wel bij gerekend, soms niet. Soms wordt het Derp tot Veldheuvel gerekend. In 1717 wordt zelfs van de Schatgraaf gezegd dat die in het Derp ligt. Daar er in 1589 sprake is van "*gelegen alhier in het Doirp of Veltheuvel*" moet geconcludeerd worden dat voor de toenmalige inwoners de Veldheuvel het oorspronkelijke dorp is geweest. Dat verklaart ook de aanduiding van de kapel, die duidelijk op de Veldheuvel lag maar vaak genoemd werd "*de kapel in het dorp*", of juist andersom: "*in't Derp bij de Velthovense Capelle*".

Naast het domein Deurne waren er dus andere woonkernen die een eigen naam hadden -Veldheuvel en Vreecwijk- waarvan er kennelijk één een dorpskom vormde die werd aangeduid als 'het' dorp, het Derp. Kern daarvan was Veldheuvel. Daarom liep van het domein naar de Veldheuvel de Derpsestraat.

In 1922 werden bij een notariële verkoop opstallen tot het Derp gerekend die naar toenmalige begrippen bijna in Vreecwijk lagen. Opvallend is de vermelding uit 1621: "*ex Domo op Vreck int Derp*". Veldheuvel/Vreecwijk was in de 17^e in de ogen van de Deurnenaren blijkbaar tot een soort complex geworden dat min of meer als een apart dorp werd beschouwd. De nauwe binding tussen Veldheuvel en Vreecwijk blijkt uit de volgende vermelding uit 1665: "*Item wort in vrede gelecht die Gemeijnte tusschen 't dorp Vreecwijk ende den Cleijnen Bottel op den pene van drie Bosch ponden*".

Het gedeelte van de Commerstraat/Derpsestraat dat na de aanleg van de spoorlijn ten zuiden ervan was komen te liggen, heette nog rond 1950 "het straatje".¹³⁶ In Bakel werd rond 1950 met "De Straot" de bebouwde kern van het dorp bedoeld.¹³⁷ Dat het 'straatje' als oude dorpskern ten zuiden van de spoorlijn lag bewijst eens te meer dat het oorspronkelijke Derp toch op de Veldheuvel lag en dat die naamgeving in de 20^e eeuw nog steeds floreerde.

Afb. 25. Het Derp op de Topogr. Krt. van 1934. De aanduiding was nog gangbaar en sloeg op het oude Veldheuvel waarvan de naam inmiddels niet meer gebruikt werd. Vierhonderd jaar eerder was het al treffend verwoord: "...vut enen camp lands ende vutten tymeragien daerop staende, gelegghen te Velthoevel omtrent den dorp".¹³⁸

Toen na het vierde Lateraans Concilie van 1215 de parochie als kerkelijk instituut in opmars kwam werd Deurne uiteindelijk de naam daarvan. Niet zo vreemd, want het centrum van de parochie was de kerk en die stond op het oude domein dat in 1100 al Deurne heette. De vraag is waaraan dat domein die naam ontleend heeft. Er bestond in 721 al een 'Durninum', dat later *Thurne*, *Durne* en tenslotte Deurne heette. De locatie van die naam zal gezocht moeten worden in de directe omgeving van dat domein. Daar een naam ook een naamgever vooronderstelt moet de oudste woonlocatie vóór 721 dáár gezocht worden waar mensen hebben gewoond. Buiten de Bottel is dat alleen maar Vreekwijk e.o. Ergens tussen het domein en Vreekwijk moet een herkenningspunt geweest zijn dat in 721 de naam Durninum droeg. Het moet dicht genoeg bij het

domein gelegen hebben om daar zijn naam aan gegeven te kunnen hebben.

In dat oude domein had na 1300 de Echternachse vertegenwoordiger, de meier, de macht in handen gekregen en beschouwde zich als de Heer van het domein. Daar dat al een paar honderd jaar Deurne heette noemde hij zich Heer van Deurne. Om zijn wat wankelende macht steviger te funderen droeg Ghebart van Deurne die heerlijkheid op aan de hertog van Brabant en kreeg die weer in leen terug. Daarmee was hij leenman van de hertog geworden en kon hij op diens bescherming rekenen. Maar daarvoor had de hertog een mogelijkheid gekregen om een vinger in de pap te krijgen. Een van de manieren daarvoor was, om de schepenbank van het domein de rechtsbevoegdheid te geven over alle inwoners van wat we de parochie Deurne zouden kunnen noemen, waardoor deze lieden onderdanen van de hertog waren geworden. Tegen deze usurpatie van macht stond men machteloos.

In 1326 gaf de hertog aan deze inwoners het gebruiksrecht van de woeste gronden, d.w.z. heide en Peel. Dat gebruiksrecht had men binnen een gebied met welomschreven grenzen, aangeduid als "*binnen Ghevarisgerichte van Doerne*", het gebied waar Ghebart van Deurne rechtsbevoegdheid had. Dat gebied komt voor 99% overeen met de grenzen van de huidige gemeente Deurne. Op grond waarvan die grenzen toen al zo liepen is niet geheel duidelijk. In 1179 had paus Alexander III verordonneerd dat de grenzen van iedere parochie moesten worden afgebakend met het oog op de inning van de tienden door de kerkheer, in dit geval de abt van Echternach. Het was wel niet allemaal domeingrond van Echternach, maar het patronaatsrecht sloot het recht van tiendheffing in. De abt mocht dus in de gehele parochie de tienden heffen. In die situatie moeten de grenzen van de parochie vastgesteld zijn, maar de wijze waarop dat geschiedde en door wie is onbekend. (Zie bijlage 2 met kaart op pag. 71.)

Al met al heeft zich uiteindelijk de volgende situatie ontwikkeld. Vóór 721 was er een locatie die *Durna* heette, waarschijnlijk een werkelijk meidoornbos. Vlak daarbij ontstond na 721 een domein, dat in 1069 *Durna* heette. Vanaf ca. 1200 zijn de parochiegrenzen vastgesteld. De parochie werd genoemd naar het domein met zijn kerk, dus *Deurne*. De plaatselijke machthebber in dat domein noemde zich na 1300 *Heer van Deurne*. In 1326 blijkt zijn machtsbereik dankzij eerder hertogelijk ingrijpen overeen te komen met het parochiegebied. Nadat de hertog de schepenbank van het domein bevoegd had verklaard voor de gehele heerlijkheid woonde iedere parochiaan -ineens- in de *Heerlijkheid Deurne*. Het ligt voor de hand dat vanaf dat moment met het *dorp Deurne* de woonkern rond de kerk werd bedoeld.

Maar daarnaast waren er twee andere woonkernen, waarvan er één waarschijnlijk ouder was dan het Durninum van 721. Zij leefden nog heel lang een eigen leven en één daarvan behield tot 1798 nog veel van zijn oude grandeur.

6. Leven buiten het domein

Dat beide gehuchten Veldheuvel en Vreekwijk ontstaan zouden zijn vanuit het domein lijkt niet waarschijnlijk. Veldheuvel bestond al toen Deurne nog een klein domein was. En Vreekwijk had zelfs in latere eeuwen niets met het domein en deszelfs omgeving te maken.

Hiervoor is al geschetst dat de jaarlijkse verkiezing van het dorpsbestuur na 1400 in Vreekwijk plaatsvond. Dáár stond de molen en in Veldheuvel woonde kort voor 1400 de schout. Een schout was oorspronkelijk de voorzitter van het ding, de bijeenkomst van het volk, waar juridische aangelegenheden werden afgehandeld. Die bijeenkomst vond tot 1795 plaats te Vreekwijk. Dat zal de reden geweest zijn dat de schout van 1390 in de Bossche Schepenprotocollen wordt aangeduid als Henrick Stakenborch van den Berghelen *te Vreecwjc*. Opmerkelijk genoeg, want hij was op dat moment schout van de hele hertogelijke heerlijkheid Deurne.

Wat in Vreekwijk plaatsvond wordt dikwijls vergeleken met wat er in de directe omgeving gebeurde. Bijsterveld karakteriseerde het als volgt: "...*Het jaargeding, de 2 á 3 maal per jaar gehouden bijzondere zitting van de schepenbank waarop keuren werden aangenomen of gewijzigd en ook wel cijnzen en pachten werden betaald, werd aangekondigd ... (enz.)*".¹³⁹ De betaling van cijnzen en pachten was een controlerende afhandeling; de keuren hadden betrekking op het gebruik van de gemeynt, de gemeenschappelijke onontgonnen gronden. Erg spectaculair klinkt het niet. Volgens Asseldonk werd er ook rechtgesproken.¹⁴⁰ De bevoegdheden van dergelijke vergaderingen werden volgens hem echter ingeperkt door de voorschriften en belangen van de hertog en/of de plaatselijke heer.¹⁴¹

Maar er was elders méér mogelijk. "*De vroege jaargedingen hadden verschillende functies. Ze waren van belang voor de regeling van de goede gang van zaken in het domein of territoire. Op het geding werden de rechtsgewoonten, de toepassingen en de vernieuwingen ervan en de heerlijke rechten in herinnering gebracht. Vaak werd het landrecht voorgelezen. Er werden nieuwe verordeningen afgekondigd en heffingen opgelegd. De onderdanen konden klachten indienen, hun geschillen naar voren brengen en misdrijven aanbrengen*".¹⁴² Dit heeft betrekking op Weert. Op Vreekwijk treffen we dezelfde situatie aan. Er werden ca. 1400 erfpachten afgesloten¹⁴³, in 1495 koopcontracten bezegeld¹⁴⁴, in 1538 gemeyntgrond verkocht voor het onderhoud van de kapel in Liessel¹⁴⁵, op dezelfde dag een conflict over turfkuilen tussen een inwoner en de Heer van Deurne in het voordeel van de eerste beslecht¹⁴⁶, in 1545 bemiddeld tussen de pastoor enerzijds en de inwoners anderzijds in een geschil over de betaling van de 'provenbroden', een emolument dat verbonden was aan een bepaalde prebende (een geestelijk ambt met daaraan verbonden inkomsten) ter waarde van 5½ Carolusgulden, een voor die tijd fors bedrag¹⁴⁷, in 1569 rechtgesproken in een proces tussen twee inwoners¹⁴⁸, in 1607 een inwoner beboet met "LX gouwen realen" omdat hij weigerde de eed af te leggen¹⁴⁹, in 1618 een belasting gelegd op het bakken van steen ten profijte van de pastoor en de Heer¹⁵⁰, in 1661 besloten om van het eigenmachtig optreden van de Heer van Deurne m.b.t. het aanstellen van burgemeesters in beroep te gaan bij de Raad van Brabant, waarop men al 3 weken later een beslissing kreeg waarin de benoemingen werden teruggedraaid, in 1683 over dezelfde heer rechtgesproken in een geschil met de inwoners van de Zeilberg¹⁵¹ en in 1752 een inwoner uit de heerlijkheid verbannen wegens doodslag¹⁵². Het is maar een keus.

Het geheel van de activiteiten omvat al datgene wat op de vroeg-middeleeuwse jaargedingen ten tonele kon komen. Er is onder Brabantse historici steeds bezwaar gemaakt tegen het koppelen van de post-middeleeuwse jaarlijkse banschouw aan een vroegmiddeleeuwse voorganger. "*In het evolutionistische perspectief van de rechtshistorici worden de wortels hiervan graag ten tijde van Karel de Grote gezocht, maar zo oud zullen de geboden dingen in onze contreien niet zijn*". Maar als in Deurne de banschouw pas in de 14^e eeuw zou zijn ingesteld, waarom heeft men dan voor Vreekwijk gekozen als locatie in plaats van het gebruikelijke kerkhof? Uit liefde voor moeder natuur?

Behets heeft in 1971 in een diepgravend artikel aangetoond dat een vroegmiddeleeuwse herkomst van de dingbanken en de keuren wel degelijk voor de hand ligt.¹⁵³ Hij wijt de 'modernistische' visie dat ze uit de 13^e of 14^e eeuw zouden stammen aan het feit dat men ze heeft willen afleiden uit wat er bestuurlijk in de steden gebeurde. Hij legt de nadruk op het feodale domein. Dáár zou het oude gewonterecht zijn gelegaliseerd en vandaar zou het het stedelijk recht hebben beïnvloed. Daar valt niets tegen in te

Schepengerecht te Luzern in 1516

brengen, behalve dat Behets het voortbestaan van vrije woongemeenschappen op het platteland buiten beschouwing liet, ze waarschijnlijk zelfs voor onmogelijk hield. Hij laat op het jaargeding de domeinheer de voornaamste plaats innemen. Die maakte er "gebruik van zijn bannum, d.i. zijn recht te bevelen", iets wat we in Deurne nooit tegenkomen. Vanaf de 15^e eeuw zou onder de invloed van de leer der juristen een recht pas als recht aanvaard zijn als de heer het bekrachtigde. Maar in de bewaard gebleven Deurnese keur uit 1665 lezen we dat er met de schout 'gedelibereerd' wordt, niet dat hij meebevest. Sterker nog: "56. Item is bij rijpen raede van de geheele weth, ende bijgevolge van de naegebuuren geaccordeert dat...(enz.)".

De Deurnese schepenen handelden uit eigen autoriteit. Dat bleek eens te meer in 1661. Op het bezwaar van de schepenen tegen het eigenmachtig aanstellen van burgemeesters door Rogier van Leefdael, Heer van Deurne, stelde de Raad van Brabant heel rechtlijnig vast dat het "van outs ende boven memorien van menschen, altijd gebruyckt ende geobserveert is geweest dat (...)alle die in eedt sijn, mitsgaders alle heertlyuden te compareren, op seeckere plaetse genaemt "Vreeckwyck", ten eynde *de schepenen, H. Geestmeesteren en Kerckmeesteren aldaer kiezen, stemmen ende proclameren, nieuwe borgemeesteren aen den heer oft desselfs officier overleveren, om te beëdigen ende in vrede te leggen, mitsgaders keuren ende breucken aff te lesen.*"

Ouwerling beweerde dat de ingezetenen in de keuze der regenten "absoluut niets te zeggen hadden"¹⁵⁴, maar die misser is terug te voeren op zijn afschuw van de protestantse heer Rogier van Leefdael, waardoor hij de katholiek gebleven ingezetenen steeds als arme schapen moet afschilderen die doorlopend geschoren werden. Zijn bewering is in flagrante tegenspraak met het vonnis van de Raad van Brabant van 4 april 1661 dat hij notabene zelf in zijn werk opnam.

Het dorpsbestuur vertoonde in feite een nogal democratisch karakter. Op 17 maart traden 's morgens de zittende regenten af. 's Middags werden er nieuwe verkozen. In de periode daartussen was er eigenlijk een soort 'stadhouderloos tijdperk'. In de meest letterlijke zin van het woord was dan het 'volk' de baas. Men maakte dan afspraken over het gebruik van de gemeynt, stelde keuren vast waarin die afspraken werden opgenomen en alsmede de boetes op de overtredingen daarvan, de zg. breuken. Pas daarna werden de nieuwe schepenen gekozen.

Die schepenen hadden in Deurne na de middeleeuwen heel wat macht. Voor het voeren van processen, het aangaan van geldleningen, het heffen van nieuwe belastingen, het goedkeuren van de gemeenterekeningen hadden ze alleen de goedkeuring nodig van daartoe aangewezen notabellen, de hertslieden, die de 10 hertgangen of gehuchten van de heerlijkheid vertegenwoordigden, daarom ook wel de tienmannen genoemd. Juist deze constellatie maakt het samen met de procedures op de banschouw op de 17e maart onbegrijpelijk dat men die in de 13e en 14e eeuw wil laten ontstaan. Alsof toen de hertog besloot om wat democratische olie in de staatsmachine te druppelen. Men zou juist het tegenovergestelde verwachten. In Deurne was het bovendien zó, dat de Heer geen enkele zeggenschap over de gemeynt had, terwijl dat elders vaak wel het geval was.

Ook volgens Asseldonk ontstonden de schepenenbanken in de 13^e en 14^e eeuw, was voor de oprichting ervan toestemming nodig van de hertog van Brabant en was de aanwezigheid van de kwartierschout van Peelland of diens plaatsvervanger tijdens de rechtszittingen vereist.¹⁵⁵ Maar daarvan valt in Deurne niets te merken.

Ervan uitgaande dat Veldheuvel al kort na 1100 een woonkern was en Vreekwijk zeker rond 1200, moet aangenomen worden dat er toen ook al gemeenschappelijke gronden waren waarover procedurele beslissingen genomen moesten kunnen worden. De heidegronden waren vanouds gemeenschappelijk bezit en behoorden dus niet tot het eigen bezit van de oude Benedictijnenabdijen.¹⁵⁶ Dat vereiste een bestuur en dus ook schepenen. De oudst bekende 'communitas' (gemeynt) is die van Leende uit 1262 en die zal er toen al wel even geweest zijn.¹⁵⁷

Die inwoners van Veldheuvel en Vreekwijk kunnen niet anders dan vrije lieden geweest zijn die zich al vroeg daar hebben gevestigd. Hoe die hier gekomen zijn is al aangegeven door Theuws. (Zie kaart op afb. 9 op pag. 13) Men vergeet vaak dat in de legers van Karel de Grote alleen vrije mannen mochten dienen. Gezien de vele oorlogen die hij voerde en de grote legers die daarvoor nodig waren moet hij over grote aantallen vrije mannen hebben kunnen beschikken. Daar veranderen alle theorieën over de ontwikkeling van het domaniale stelsel niets aan.

Vrije boeren vielen onder de koninklijke rechtsmacht, wat in de praktijk betekende dat ze onder een van 's konings grafelijke rechtbanken in de streek vielen. Dat dat in Vreekwijk zo geweest moet zijn is aantoonbaar.

In 1203 wordt het graafschap Rode genoemd. De term 'graafschap' wordt geassocieerd met rechtspraak over vrije lieden. Het graafschap Rode is een voormalig graafschap waarvan Sint-Oedenrode de zetel was. Het graafschap kwam qua grondgebied ruwweg overeen met het latere Kwartier van Peel-land, wat één der kwartieren van de Meierij van 's-Hertogenbosch was en waarvan Sint-Oedenrode oorspronkelijk eveneens de hoofdstad was. Aan de hand van het werkingsgebied van de in 1546 opgetekende 'costuijmen' van Rode kan men stellen dat de plaatsen Sint-Oedenrode, Liempde, Son en Breugel, Veghel en Erp, Schijndel, Stiphout, Lieshout, Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Bakel, Deurne, Lierop, Tongelre, Nuenen, Gerwen en Nederwetten tot het Graafschap Rode hebben behoord.¹⁵⁸

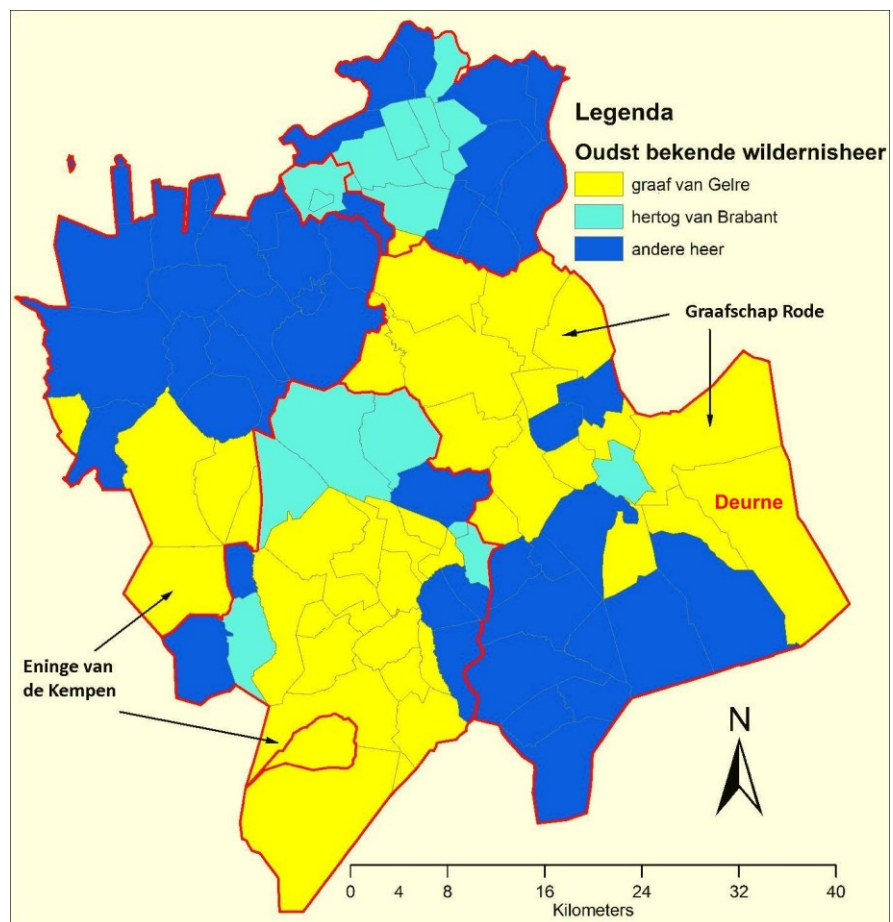
Dat was geen graafschap in de eigenlijke zin maar eerder een landstreek, voortkomend uit een allodium. Het wordt vermeld in de Annalen van Egmond (1172-1215) en in het oudste leenregister van Brabant uit 1312. Uiteindelijk viel Rode onder de invloedssfeer van de Graaf van Gelre. Via Keulen had de graaf van Gelder allerlei rechten opgebouwd en hij oefende die ook daadwerkelijk uit met name in het oosten van Texandrië. Zo moet hij ergens tegen 1200 de positie van de eerdergenoemde heren van Rode hebben overgenomen, waarna het bijbehorende gebied als 'graafschap' zou worden gekwalificeerd.¹⁵⁹

De aartsbisschop van Keulen schreef in 1229 dat de voorouders van de graaf van Gelre het graafschap al van zijn voorgangers in leen van hem hielden. Graaf Gerard van Gelre overleed in oktober 1229. Zijn vader was Otto van Gelre (1182-1207). Omdat er sprake is van voorouders (meervoud) zal de leenband tussen Gelre en Keulen van minstens nog een generatie verder terug dateren, van Hendrik, graaf van Gelre die leefde omstreeks 1117-1182. Theuws en Bijsterveld vermoeden dat de leenhoogheid van de aartsbisschop van Keulen over de Peel verder teruggaat, bijvoorbeeld tot de tijd van Arnold van Rode (ca. 1095-1125), of aartsbisschop Bruno (953-965).¹⁶⁰

Dat Vreekwijk tot dat graafschap behoorde blijkt o.a. uit het feit dat de schepenbank van Sint-Oedenrode recht van ingebod heeft bezeten over het Peelland. Pas in 1375 blijkt Helmond die functie te hebben overgenomen nadat het Peelland onder het hertogelijk bestuur was gekomen.¹⁶¹

Dat recht hield in dat de schepenbank van St.-Oedenrode bevoegd was recht te spreken over alle procedures inzake onroerend goed in haar rechtsgebied. Ook kon men in St.-Oedenrode 'ten hoofde gaan', d.w.z. in beroep gaan van beslissingen van schepenbanken binnen het Rodense graafschap. Daar zat de hoogste beroepsinstantie.

De in Vreekwijk vergaderende schepenen waren

Afb. 26. Het Graafschap Rode rond 1200 vlg. Van Asseldonk.

niet anders gewend dan dat zij in beroepskwesties onder St.-Oedenrode ressorteerden. Toen dat in 1375 veranderde en Helmond die plaats innam wende men daar maar moeilijk aan. Nog een paar eeuwen later beweerden die van Deurne dat 'ten hoofde gaan' in St.-Oedenrode diende te geschieden. Daar zijn hele procedures over geweest.

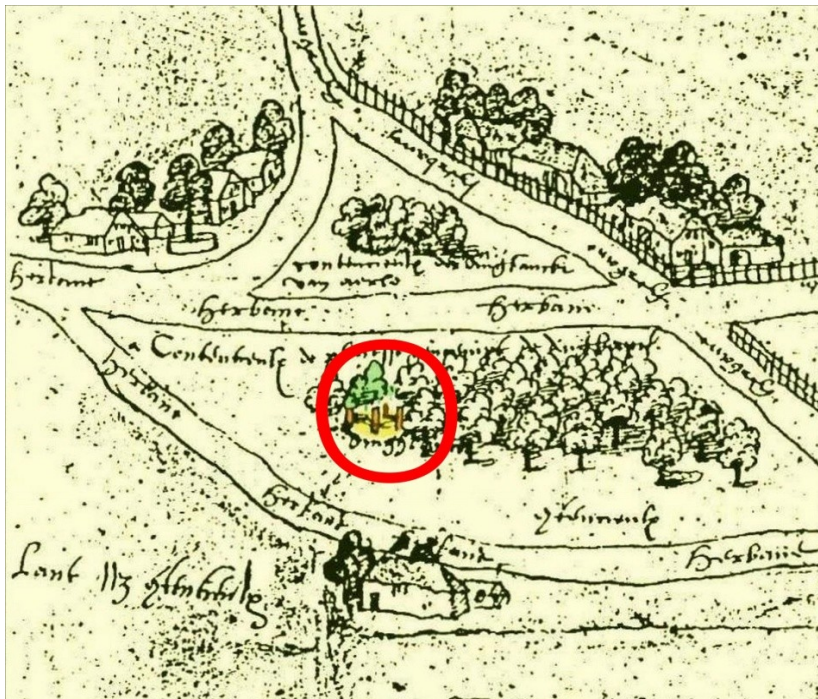
De door Van Asseldonk vervaardigde kaart toont de omvang van dat graafschap Rode.¹⁶² De termen 'enige' en 'graafschap' worden beide geassocieerd met openbare rechtspraak. Bovendien werden hier percelen van de wildernis verkocht aan lieden die daarvan het alleengebruik kregen en er jaarlijks voor betaalden. Dat doet niet denken aan horigen maar aan vrije lieden en over vrije mensen werd openbaar rechtgesproken¹⁶³, dus niet in een laathof of domeinhof.

Hij geeft aan dat er in Veghel in de periode 1100-1150 veel kleinschalig grondbezit in handen van vrije boeren was. Huybers veronderstelt dat de in de 14e-eeuwse geschreven bronnen genoemde 'vicini' (geburen) reeds in de periode 950-1300 op het platteland waren vertegenwoordigd.¹⁶⁴ Hartmann keert de bewijskracht zelfs om: "De leden van de vrije onderlaag bezaten naast hun juridische status als vrije meestal wat land en werktuigen of gereedschappen. (...) Deelname aan het "comitatsgericht" (grafelijke gerecht) is derhalve als een bijzonder bewijs van het bestaan van de vrije onder- en middenlaag te beschouwen".¹⁶⁵

Al het bovenstaande in aanmerking genomen is er een redelijke grond om aan te nemen dat er buiten het domein van Echternach vrije boeren leefden met een eigen bestuur en rechtspraak. Juridisch ressorteerden ze onder de schepenenbank van het graafschap Rode in Sint-Oedenrode. Dat bleef zo tot de hertog van Brabant, sinds 1203 eigenaar van het graafschap Rode, dat in 1375 overdroeg aan Helmond.

c. Vreecuij op die Beke

Aan de jaarlijkse banschouw op 17 maart zit nog een merkwaardig aspect. "Aanvankelijk fungeerden kerk en kerkhof als vergaderplaats van het wereldlijk bestuur en als plaats van wereldlijke rechtspraak in het jaargeding voor de dingbank", aldus Bijsterveld.¹⁶⁶ Ook Behets meldt dat: "...vóór het schoutshuis, vóór de justitiekamer, onder de den of onder de linde, sub tilia. Bijna al deze aanduidingen wijzen op het dorpsplein, waar de gerechtslinde of -boom en de kaak stonden. Het was in de nabijheid van de kerk gelegen en met bomen beplant, doorgaans linden, soms veldolmen en te Overpelt stond er een spar".¹⁶⁷ Men kan zich met recht en rede afvragen waarom dat in Deurne dan niet het geval was.

Afb. 27. De dingbank te Rixtel. Tussen de 4 palen werd een koord geschoren (gespannen), zodat een vier-schaar ontstond.

In Rixtel ook niet, zoals de bekende afbeelding van de dingbank aldaar toont. Noch de kerk, noch het kerkhof is te zien. Het lijkt ook niet het midden van de dorpskom te zijn. Maar in de meeste dorpen zullen kerk en kerkhof toch wel de gewone plaats zijn geweest. In Erp legde notaris Gerardus Hospitis van Helmond in 1464 een verkoop van een erfpacht schriftelijk vast "ante cymmeterium ecclesie parochiali". (voor het kerkhof van de parochiekerk).

In Deurne werd in 1502 het kerkhof ook benut: "Cond ende kenlijck zij enigelijck die dese letteren sollen sien off hoeren lesen, dat gestaen sijn tot Doernen opt kerckhoff, ende vergadert op eenen sonen-dach mijn Heer van Doerne, den scoutheit, scepenen, geswoeren kerckmeesters, heijligeestmeesters ende eendeels van de gemeijne naeboeren van Doerne". In 1542 liet Thomas Bakelmans door Jannen Embrecht Danielszn op het kerkhof voor de schepenen beloven dat hij zijn schuld zou betalen.

Men kende dus het gebruik. En de banschouw, de jaarlijkse vergadering op 17 maart, werd 's zondags tevoren keurig aangekondigd vóór de kerkdeuren. Dat neemt niet weg dat de vergadering zelf op een ouderwets degelijke plaats werd gehouden, volgens de aankondiging "onder de blauwe hemel" te *Vreecwijn op die beeck*.

Die plaats is nauwkeurig bekend. Een aantal booswichten had in 1716 getracht om een aantal karren "ten getallen van vier *in de cuijl ter plaatsche aan de banschouw tot Vreekwijk op eene seer feitelijke wijze te storten en dus tragten te ruineeren, als mede de kist om de put te beschadigen.*"¹⁶⁸ Met die 'cuijl' werd de poel bedoeld die er nog altijd ligt. Kennelijk had de put een houten beschoeiing die hier 'kist' wordt genoemd. De poel speelde nog een actuele politieke rol rond 1907. De toenmalige pastoor van Deurne beriep zich bij de bisschop op de oude verplichting dat steenbakkers van elke mond steen een belasting moesten afdragen aan de kerk. Letterlijk schreef hij: "In het jaar 1806 is door den Heer Wijnands, secretaris van Deurne, een kort uittreksel uit het Keurboek van Deurne en Liessel aan het Kerkbestuur afgegeven, en is nog onder de archiven berustende, waarin de bovenuitgedrukte verplichtingen der steenstokers enz. woordelijk zijn vervat, met bijvoeging dat aan die verplichtingen moet voldaan zijn eer de ovens mogen aangestoken worden, op boeten van twee gulden voor iederen oven; doch het Keurboek zelve, welke ongetwijfeld de authentieke stichtingsacte van dit kerkelijk regt inhoudt, is in het gemeentens archief niet meer te vinden. Volgens eene oude traditie moest dit keurboek vroeger jaarlijks plechtig afgelezen worden, *bij eenen brandkuil in het gehugt Vreekwijk.*" Het zat pastoor Bots kennelijk erg hoog, want hij vroeg de bisschop of hij aan onwillige steenbakkers de sacramenten mocht weigeren.¹⁶⁹

Die poel of put moet een soort artesische bron zijn die altijd water heeft. Daaronder verstaan we een bron die water geeft dat tussen twee ondoordringbare lagen zit opgesloten en hier naar boven kan komen zonder dat het opgepompt hoeft te worden. In de ongekend droge zomer van 1976 was het grondwater in Deurne zo diep gezonken dat koeien werden geëvacueerd naar de Achterhoek. Vanuit zijn toenmalige woning zag auteur dat iemand probeerde nog wat gras voor zijn konijnen te vinden op de drooggevallen bodem van de grote vijver voor het Peelland-College. Alle sloten stonden droog. Alleen in de bron in Vreekwijk stond nog enig grondwater. Die bron ligt nu op een wat groot uitgevallen berm naast de weg, maar lag vroeger aan de noordrand van een open veld.

Afb. 28. Het terrein van de banschouw in 2006. Aan de noordrand is de plaats van het Huis Vreekwijk aangegeven. De Engstraat was toen vanuit de lucht nog als een grondspoor waarneembaar. De bron is door het geboomte vrijwel onzichtbaar. (Bron: Google Earth)¹⁷⁰

Dat veld werd aan de zuidrand begrensd door een nu verdwenen pad dat in 1572 *Enghstraat* heette en in 1578 *het enge straatje*. Een merkwaardige naam, want in 1572 duidde men een akkerpad niet met de naam 'straat' aan en het woord -eng- komt in geen enkel Deurnes archiefstuk ooit voor in de betekenis van 'akker', iets wat nog wel eens gesuggereerd wordt.

Aan de westrand van dat open veld werden in 1974 urnen opgegraven uit de Late IJzertijd, van het zelfde type als dat in 1839 noordwestelijke op één kilometer afstand was gevonden. (Vgl. pag. 8).

De grote kenner van de dingplaatsen in Duitsland schreef in 2005: "*Een dingplaats moest ruimte bieden en als het een gouwding betrof moest die plek ook door vreemden gemakkelijk gevonden kunnen worden. Dus zocht men naar plaatsen met opvallende kenmerken: bomen, heuvels, enz. Een bron was altijd welkom, voor drinkwater of om dranken te koelen bij heet weer. Dingplaatsen lagen vrijwel altijd aan of in de directe nabijheid van doorgaande verbindingswegen. Dikwijls zijn dingplaatsen ook plaatsen van rechtspraak en justitie geweest. Ook lagen ze waar mogelijk bij of op oude grafvelden.*"¹⁷¹ (Vertaling auteur).

Röder, Strunck en Frölich constateerden onafhankelijk van elkaar dat middeleeuwse rechtsgedingen gewoonlijk plaats vonden op oude grafvelden.¹⁷² In Evessen (Landkr. Wolfenbüttel/Niedersachsen) zetelde het voogdging onder een lindeboom op een grafheuvel uit de vroege Bronstijd. In de rekeningen van het Domstift te Braunschweig zijn de processtukken daarvan bewaard gebleven vanaf 1347. Het rechtscollege werd pas in 1808 opgeheven. Het bloed- en jachtgerecht in Rottweil (Baden-Württemberg) vergaderde op de dingplaats in het Heiligenwald vlak bij grafheuvels in het huidige stadsdeel Neufra onder een lindeboom. Vanaf het einde van de 13 eeuw vergaderde daar ook het keizerlijke hofgerecht. Het zijn een paar voorbeelden uit vele.¹⁷³

Achter de woonboerderij op Oude Stappad 10 in Vreekwijk, op minder dan 50 meter van de bron, staat nog een oude lindeboom. Voor de daar westelijk van liggende boerderij van de familie Rovers stond 30 jaar geleden nog 2 zeer hoge lindebomen. En Deurne had iets met justitiële lindebomen. In de 17e eeuw stond de schandpaal van Deurne in de schaduw van een lindeboom vlak tegenover de kerk, op de hoek van herberg de Zwaan, nu Grand Café Beekman & Beekman. Daar staan nu nog de late nakomelingen van. Toen Rogier van Leefdaal na 1660 de rechtspraak in het Dinghuis op het terrein van het Groot Kasteel installeerde gebeurde dat vlak naast een lindeboom. Baron Jan de Smeth, die zijn jeugd nog op het Groot Kasteel heeft doorgebracht voordat het in 1944 door de Duitsers werd geruïneerd, wees een paar jaar geleden de plaats aan waar hij onder de 'gerechtslinde' speelde, zoals die boom in de familie bij traditie werd genoemd.

Op afb. 22 op pag. 39 is aangegeven hoe de Lijkweg in zuidelijke richting liep en hoe hij in noordelijke richting vermoedelijk weer terugliep naar kerk en kerkhof. In Duitsland lagen langs die weinig gebruikte lijkwegen vaak bosjes doornig struikgewas. In Vreekwijk lag daar dat doornbosje, in 1664 het Dorenbuske genoemd. Indien de Lijkweg inderdaad die route volgde -en dat kan bijna niet anders, want ze volgden nooit hoofdroutes- dan lag het terrein van de jaarlijkse bijeenkomst op de 17^e maart dus aan de Lijkweg. De plaats van de banschouw in Vreekwijk voldoet werkelijk aan alle eisen die men aan een oude dingplaats maar kon stellen: de bron, de lindes, de graven en de lijkweg. Het was letterlijk een geheiligde plaats.

In Friesland heette volgens Behets de plaats waar het jaargeding werd gehouden de *wik*.¹⁷⁴ Hiervoor (pag. 40) is al aangegeven welke betekenis het woord -wijk- volgens Schütte kon hebben, o.a. ontstaan uit: -*wih*- = omheind heiligdom of -*wig*- = gerechtelijke of cultische tweekamp op omheinde plaats. Bovendien wees hij op het oudnoorse -*vé*- < -*wih* dat naast heiligdom ook de gerechtsplaats kon aanduiden. Volgens Blok zijn er in Nederland en Duitsland geïsoleerde namen die verwijzen naar de voorchristelijke religie: namen met *wih*, *heilag* of *harug* en met Donar, Wodan en Irmin.¹⁷⁵ Hier mag dan ook gedacht worden aan de oude weg die vanaf de Veldheuvel rechtstreeks naar het Hellegat voerde, waarvan de oudste vermelding *aen gheen heylige gat* uit 1387 is.

Het woord -*vreek*- zou daarbij herleid kunnen worden tot een oud-Germaans woord -*frag(e)*- dat op een justitiële ondervraging duidt, temeer daar elke andere verklaring ontbreekt en het past bij de historische bewijsbare functie in later tijd.

Naar de mening van auteur dezes is hiermee voldoende aangetoond dat het jaargeding in Vreekwijk zijn oorsprong vond in de Vroege Middeleeuwen, dat het plaatsvond op een plaats die geheiligd was door de nabijheid van graven, omringd door water als afscheiding en dat er recht werd gesproken onder de lindebomen over vrije inwoners van een woonkern met de naam Vreekwijk.

Op de kaart van afb. 18 op pag. 26 is duidelijk te zien dat de Deurnesche heide 3½ km. noordelijk van de Derpsche Heide lag, met daartussen nog de Bottelsche Heide. Dat zijn de namen zoals ze op die kaart voorkomen. De namen Deurnese Akker en Vreekwijkse Akker zijn er door auteur opgezet op grond van de honderden jaren oude toponymische vermeldingen. In 1892 waren Deurne en Derp en Deurne en Vreekwijk nog steeds niet identiek.

In de loop van de 20^e eeuw heeft Vreekwijk een beschadigd imago gekregen. Vanuit het zich deftig voelende Deurne was alles wat ten zuiden van de spoorlijn lag van lager allooï. In de St.-Jozefparochie woonden de arbeiders. In Vreekwijk was men "op de hei". De Deurnenaren zullen niet geletterd genoeg zijn geweest om te beseffen dat het woord -heidenen- (in het latijn: *pagani*) ooit betekende 'zij die op de heide, het land (*pagus*) wonen', maar ze gedroegen zich wel zo. Toen auteur in 1972 verhuisde van 'Deurne' naar het grensgebied St.-Jozefparochie/Vreekwijk vroeg een oudere dame hem oprecht bezorgd: "Durft U daar wel te gaan wonen?....." Daar ging het immers maar heidens aan toe. Sic transit gloria mundi!

d. Plaats en tijd

Een volgende vraag is waarom de dingplaats zelf vanouds werd aangeduid met Vreekwijk "*op die Beke*". In 1420 komen we die uitdrukking al tegen: *tot vreecwyk op die beke* en in 1306 komt er al een Waltero de Beke voor. Die zal op zijn laatst rond 1280 geboren zijn. Zijn vader Jan van Beke komt in 1290 voor, met als waarschijnlijk geboortjaar 1250 of daaromtrent. Het goed Ter Beke lag in de noordoosthoek van de kruising van de Breemortelweg met de Liesselseweg, dus aan het noordwaarts stromende deel van de beek vlak voordat die naar het westen boog naar het Huis Vreekwijk. Dat betekent dat die bepaalde beek rond 1250 een centrale rol speelde. De melding uit 1420 gaat over een levering: "*een mud rogs erfpachts te betalen ende tot vreecwyk op die beke binnen der prochien van Dornen te leveren*". Daar de beek zelf nauwelijk beschouwd kan worden als een plaats waar men een mud rogge aflevert kan hier alleen maar de tijdsaanduiding bedoeld zijn: op 17 maart op de banschouw, zoals men ook leveren of betalen moest "op Maria Lichtmis". Op beide data vonden allerlei economische transacties plaats.

Op de luchtfoto van afb. 28 is geen beek te zien. Op pag. 19 is al gesproken over een registertje uit 1879, waarin een aantal waterlopen werd genoemd met daarbij de percelen waar ze begonnen en langs liepen. Van al die beken is er op de Vreekwijkse Loop en de Vlier (Bakelse Aa) na niet één meer over. Die voor de oude Vreekwijkers blijkbaar belangrijke beek liep voor het Huis Vreekwijk langs en omsloot drie zijden van het gebied 'Vreekwijk', zoals op afb. 22 op pag. 39 te zien is. Het was simpelweg 'de' beek. Het terrein waar de eigenlijke bijeenkomst plaats vond lag aan die beek tussen de bron en de Engstraat en was vóór 1800 nog zo goed als onbebouwd.

Een andere kwestie is die van de datum. Behets noemt verschillende data waarop de jaargedingen werden gehouden. Meestal gaat het dan over dorpen of steden waar men drie gedingen per jaar kende. Dan is het voor de hand liggend dat die data min of meer regelmatig gespreid waren, in Leuven bijvoorbeeld op de dinsdagen na Driekoningen, na Beloken Pasen en na St.-Jan-Baptist (24 juni). In Krombrugge, een domein van de St.-Baafsabdij van Gent was er één half maart, één in mei en één in september. In Thorn was er maar één geding per jaar en wel op de dag na Driekoningen.¹⁷⁶ Het betreft hier weliswaar steeds domaniale gedingen, maar voor de data zal dat nauwelijk verschil hebben gemaakt.

In Deurne vond de banschouw op 17 maart plaats, ongeacht of dat een zondag was, zoals in 1538. Dat was ook in Oud-Zevenaar zo voor de geërfden, de eigenaars van aanzienlijke bezittingen waaronder kloosters, onder andere de abdij Echternach. Men heeft daarom de 17^e maart willen koppelen aan de naamheilige van die dag, de H. Gertrudis. Net als haar moeder, de H. Ida van Nijvel was ze abdis te Nijvel. Ze was de zus van de H. Begga, de moeder van Pippin II, de beschermer van Willibrord. Zij was zodoende een typisch Pippijnse en daardoor 'Echternachse' heilige. In Rixtel werden volgens Coenen op 17 maart de peelmeesters gekozen. Dat is daar niet vreemd. Echternach hief vanouds cijns op het goed Schepstal, dat gedeeltelijk in Rixtel lag, en waarschijnlijk op nog enkele plaatsen in Rixtel, Aarle en Beek, zoals blijkt uit een akte uit 1300.¹⁷⁷ Volgens de gebruikelijke opvatting zou de 17^e maart in Deurne daarom een door de abdij Echternach geïnstigeerde datum zijn geweest. Daar passen echter een paar kanttekeningen bij.

De bron in Vreckwijk in 2014
Op de achtergrond Oude Stappad 12 van vóór 1702.
Doorsnee van de bron 12 x 10 m. (foto auteur)

Het oorspronkelijke jaargeding in Vreekwijk had op zich niets met het Echternachse domein te maken en dus ook niet met Echternachse heiligen. In Zevenaar wordt in de oude akten gesproken van "*op of omstreeks 17 maart*", en dan valt de binding met de H. Gertrudis zo goed als weg.¹⁷⁸ In Bad König, aan de noordrand van Michelstadt (Odenwald/Hessen) was die datum ook een speciale dag: "...*bey dem am 17te martz gehaltenen haingericht, wobey alle gemeindsleuthe erscheinen...*" Het is een passage uit het Gültbuch van 1725. Gült was een belasting die horigen moesten opbrengen in natura.¹⁷⁹ Maar Bad König had geen enkele binding met Gertrudis. Een 'Haingericht' < Hagengericht, was een "*Gericht für die Angelegenheiten eines Dorfes und seiner Mark*".¹⁸⁰ De Haingerichte ontleenden hun naam aan de heilige -Hainen-, kleine woudgebieden, waar ze werden gehouden. Bij Betzhorn (Niedersachsen) ligt nog zo'n bos met de naam Heiliger Hain. Ook wordt de omheining van het dingveld wel als naamkundige bron genoemd.

Nog verder weg komen we ook weer de 17^e maart tegen. In Goldrain, een kerkdorp van Latsch (Südtirol), was het de datum van de jaarlijks terugkerende 'Gerichtstag'. Van Gertrudis is hier niets te bepeuren.

Er moet een andere reden zijn waarom op ver uiteen liggende plaatsen op 17 maart een samenkomst plaatsvond waar juridische aangelegenheden werden afgewerkt. Het moet beschouwd worden als een voorjaarsbijeenkomst, waarbij de winter en het oude jaar werden afgesloten. Voor boeren in Beieren en Tirol begon op 17 maart de lente. Vanaf die dag mocht er geen vlas meer worden gesponnen. In onze streken werd in de 19e eeuw nog de 17e maart als de gunstigste dag voor het zaaien van vlas beschouwd. Daarom was het product van de vorige oogst vanaf dan taboe. Het betekende ook het einde van de 'spin-avonden' waarop de spinnende meisjes jongens op bezoek mochten krijgen. Vanaf dan moest er op het veld worden gewerkt.

Het is een omineuze datum, want in het oude Rome vierde men op die dag de Liberalia ter ere van de godin Libera. Libera was echter de Latijnse versie van Kore, de dochter van Demeter, godin van de na de winter terugkerende plantengroei. Op het feest der Liberalia kregen de jongens van 15 of 16 jaar de toga virilis (mannentoga). Voor hen begon dan het leven. Het feest werd van erotische elementen gezuiverd bij senaatsbesluit uit 186 v.C.¹⁸¹ Ovidius vermeldt het in zijn *Fasti*. Daarmee wil niet gezegd zijn dat we hier in Deurne ineens met een Romeins relict te maken hebben. Het kan ook overgekomen zijn uit Beieren, zoals hierboven aangehaald. In Geldrop stuitte men op het graf van een ruiter met een gordel uit Zuid-Duitsland, Alemannisch of Bajuvarisch.¹⁸² Kennelijk was de 17^e maart wijdverbreid een datum waarop men de komst van het voorjaar vierde. Gertrudis, die toevallig op die datum stierf, komt hier wat mismoedig om de hoek kijken als gekerstende versie van een oud heidens feest.

e. Recht en Gerechtigheid - de Galgenberg

Een onopgehelderd raadsel is steeds de naam van de Engstraat geweest. Zoals gezegd komt het woord *-eng-* in geen enkel Deurnes archiefstuk ooit voor in de betekenis *-akker-*. Dat het een erg smal pad zou zijn geweest kan vóór 1800 geen betekenis hebben gehad, want het was de rand van het onbebouwde dingveld.

Het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands geeft de gebruikelijke betekenissen als *nauw*, *smal* en *griezelig*, maar wijst ook op de verwantschap met het Latijnse *angere* = *benauwen* en het Griekse *ánkhein* = *insnoeren*, *wurgen*. Bij dit laatste bevinden we ons op juridisch terrein.

Bij Beekbergen op de Veluwe werd rechtgesproken in het "*Engelanderholt*", een bos dat *Engel*-land heette en al in 801 vermeld wordt.¹⁸³ Eénmaal per jaar werd daar een rechtszitting gehouden in de open lucht. Vanaf 1227 is er een vorm van rechtspraak bekend. Van Riemsdijk noemt een "*Henricus iudex in Engelant*" die in de Veluwsche oorkonden voorkomt. Vlak erbij heeft een statige herenhof gelegen. Van de gronden eromheen zegt Van Riemsdijk: "*We moeten dus aannemen dat oorspronkelijk de gronden, bekend als Bruggelen met het daaronder behorende Engelanderholt (.....) het gemeen eigendom waren van hen, die op hunnen eigene hoeven in de buurschap Engeland bij elkander woon- den. (.....) Op holtspraken, bij kerkespraak in de kerk te Beekbergen aangekondigd, werden de wille- keuren opgemaakt ten overstaan van de erfholtrichter.*"¹⁸⁴

Engeland en *Engelen* zijn plaatsnamen die ook in Noord-Brabant meermaals voorkomen. Bij de grens van Berlicum en Rosmalen ligt aan de Berlicumse zijde van de Wambergebeek aan de beek en aan de zandweg naar 's Hertogenbosch een wat hoger gelegen veld, waarop vroeger de galg stond. De erbij

De majestueuze lindenbomen voor de boerderij Rovers, in de noordwesthoek van de kruising St.-Jozefstraat - Oude Stappad - Oude Vreewijkseweg. Nog in de 18^e eeuw was dit de uiterste hoek van het dingveld. De boerderij achter de linden is die van Marres, Oude Stappad 10. (Foto R. Marres)

Het Oude Stappad, de voormalige Molenweg, richting Ourne ca. 1980. In het verlengde ervan is de kerktoeren van Ourne te zien. Het paard van Fleur Marres kijkt naar het Huis Vreewijk. Rechts de Liesse(weg). (Foto R. Marres)

liggende brug heet de *Engelandsebrug*. In 1662 werd hier nog Aard Cornelisse van der Dussen terechtgesteld.¹⁸⁵ Op de kadastrakaart van 1832 heet het laatste gedeelte van de Wambergsebeek tussen de (Engelandse) brug in de Oude Bossche Baan (nu gemeente St. Michielsgestel) en de Aa de *Engelandse Beek*. Daarbij wordt het oude galgenveld zowat omarmd.

Bij Gramsbergen in de uiterste noordoosthoek van Overijssel ligt een buurtschap *Engeland* met daarbij het *Engelandse Bos*, waarvan de plaatselijke geschiedschrijving zegt dat daar vroeger recht werd gesproken. Dat klopt in elk geval met het feit dat in de jaren 1410-1412 een Hendrik van Gramsbergen drost van Salland was, belast met de criminele rechtspraak.

In de stad Utrecht heette het galgenveld van de schepenbank de *Engelenburgh*. Zo komt het ook voor op de kaart van Utrecht van A. van den Wijngaardt uit 1560.¹⁸⁶

Een schriftelijk onderzoek onder de secretarissen van heemkundekringen een aantal jaren geleden bracht nog wat bijzondere gevallen aan het licht:

In Wezep lag vlak bij de vroegere galg een terrein met de naam *Engeland*. In Asperen kwam vlak bij de plaats van de galg het toponiem *eng* voor. In Merksplas -iets noordwestelijk van Turnhout/B- kwam een *Engelenveld* voor naast het terrein waar de galg stond. Dit laatste heette (ironischerwijze?) "Hangzele"!

Men weet geen verklaring voor de wat exotische naamgeving en verwijst daarom meestal naar -eng- in de betekenis van 'smal', of naar het oudgermaanse woord *-anger-* dat akker, weide of grasland kan aanduiden, of naar een hypothetisch oudnederlands woord **angila* dat 'bocht' zou betekenen.¹⁸⁷ Er blijkt echter een vierde verklaring mogelijk, een die bovendien recht doet aan de omstandigheden.

Het woord *anger*, waarvan het Nederlandse *eng-eland* wordt afgeleid,¹⁸⁸ behoort van ouds tot de Germaanse taalschat. Het Deutsches Rechtswörterbuch geeft uiteraard de gebruikelijke betekenissen van "(eingefriedigter) Grasplatz, Weideland", maar ook "*Anspruch auf ein Gemeinrecht oder eine Gemeindegerechtigkeit, vor allem bei Wald und Weide*", waarbij dus duidelijk sprake is van een juridisch element. De Umlautvorm *enger* bestond ook. Er wordt ook verband gelegd met het latijnse *angaria*¹⁸⁹, in de keizertijd een gebruikelijke formulering voor een dienst die men als onderdaan gedwongen was te verrichten binnen het raam van de wetgeving.¹⁹⁰ Hier ligt mogelijk een verband met de verplichte dingbijeentkomsten en de verschijningsplicht van de vrije mannen voor de hand.

Maar er kan ook niet voorbijgegaan worden aan het middelhoogduitse *anger* = *frohne* = o.a. 'gerechtsdienaar, beulsknecht'. Vandaar naar het middelhoogduitse *ange tuon* = pijn doen, folteren en het latijnse *ango* = 'ik wurg' is een voor de hand liggende stap. We mogen dit koppelen aan het Franse *engance* (gebroed, gespuis), degenen dus die in handen werden gesteld van de beulsknecht die hen wurgde. Hiervandaan is dan de verwantschap duidelijk met -eng in de betekenis van 'bedreigend, griezelig, naar'.

In talloze Duitse steden en dorpen blijken pleinen voor te komen met de naam *Anger*. De straatnaam *Am Anger* is er even gewoon als bij ons Marktstraat. Duitse historisch-geografen onderscheiden *Angerdörfer* als een typische nederzettingvorm. In heel veel gevallen heeft Anger daarbij de betekenis van het Nederlandse -eng-. Er wordt een groot grasveld of een weiland mee aangeduid, in het midden van het dorp gelegen, bestemd voor gemeenschappelijk gebruik.

In het Eichsfeld, een regio in Thüringen, komt echter een heel ander soort *Angerdörfer* voor, zonder uitzondering daterend uit de Karolingische tijd. Talloze dorpen hebben daar een kleine Anger, centraal gelegen, laag ommuurd (om-'heind', hetgeen verband zou houden met *Hain*-gericht) en vrijwel altijd beplant met lindebomen, en verder voorzien van een stenen tafel met daaromheen stenen banken. Oorkonden wijzen uit dat in Kella bij Geismar op de anger niet alleen het schepengerecht daagde maar ook het "hoge" gerecht, dat over halsmisdrijven oordeelde.¹⁹¹

Eenzijds zien we dus in Duitsland een aantal plaatsen met een *anger* waarop vanouds het volk vergaderde en recht werd gesproken. Anderzijds biedt de wetenschappelijke etymologie van het woord *anger* alle ruimte om er een legislatieve en executoriale betekenis aan te kunnen hechten.

Er zijn talloze *eng*-toponiemen in Nederland. Ten noorden van de grote rivieren zullen die in overgrote meerderheid gewoon akker of grasveld betekenen. Maar een aantal daarvan past niet in dit kader. Ten zuidoosten van de rivieren komt het toponiem in de betekenis van akker voorzover bekend niet voor. Enkele kastelen en havezates in Gelderland dragen de opmerkelijke naam *Enghuizen*, namelijk bij Hummelo en bij Zevenaar. In Twente was het erfrichterschap in de marken dikwijls gekoppeld aan het

Het dingveld in 2014 vanaf de St.-Jozefstraat in zuidwestelijke richting (Foto auteur)

bezit van een bepaalde havezate.¹⁹² Indien dit mag worden doorgetrokken naar Gelderland en aangrenzende gebieden, dan komen voor nader onderzoek in aanmerking:

- a. Den Engh, ridderhofstad ten zuiden van Maarssen.
- b. Engbergen, landgoed ten zuidoosten van Zutphen.
- c. Engeland, adellijk huis ten zuiden van Culemborg.
- d. Engeland, adellijk huis ten westen van Dordrecht.
- e. Engeland, adellijk huis westelijk van Tiel.
- f. Engelburcht, oude burcht ten zuidwesten van Loppersum.
- g. Engelen (vroeger ook: Engeren) bij Vlijmen, oude tolplaats.
- h. Engelenburg, adellijk huis in de kom van Herwijnen.
- i. Engelenburg, landgoed ten noordwesten van Brummen.
- j. Engelrode, oud adellijk huis ten zuidoosten van Culemborg.
- k. Engersum, oud adellijk huis onder Uithuizen.
- l. Engeweer, oud adellijk huis ten noordwesten van Appingedam.
- m. Englum, ten zuiden van Berlikum, met het vroegere slot Grovestins.
- n. Englumborg, voormalige borg ten noordoosten van Oldehove.
- o. Angeren, aanzienlijke curtis van de domproost van Utrecht.
- p. Angerestein/Angelestein, oud adellijk huis ten oosten van Velp.
- q. Ingen, vroeger commanderij van de Ridders van Malta ten noorden van Tiel.

Dit is een eigenaardig verschijnsel. In geen van deze gevallen waren er economische of familiale banden met het Verenigd Koninkrijk. In enkele gevallen was er een onderlinge familiale band, zodat de naam hier 'geleend' zou kunnen zijn van een ouder huis.

Mocht dit niet overtuigend zijn dan helpt wellicht de volgende reeks uit Duitsland, buiten het Eichsfeld:

- r. Engelgau was in 1307 de zetel van een schepengerecht.¹⁹³
- s. Engelrading, rechtsplaats van de heren van Gemen, voogden van het Stift Vreden.¹⁹⁴
- t. Enger, centrum van een rechtsgebied, tevens koninklijke tol.¹⁹⁵
- u. Inger, rechtscentrum van een Hundertschaft in het kerspel Lohmar.¹⁹⁶
- v. Engelbach, waar al vóór 1340 het gerecht van Wetter zitting hield.¹⁹⁷
- w. Engelrod bij Schotten, waar het Gericht van de Vogelsbergregio zetelde.¹⁹⁸
- x. Engers, hoofdzetel van de al in 773 genoemde Engergau.¹⁹⁹
- y. Ingweilerhof, de Dingstätte van de Hundertschaft Reipoldskirchen.²⁰⁰

De rij is te lang om alle namen te verklaren als afkomstig uit een persoonsnaam, hetgeen naamkundigen gewoonlijk plegen te doen zonder de geschiedenis van de plaats als zodanig te bestuderen.

Tussen Nederland met zijn *-eng*-toponiemen en Thüringen met zijn *angers* liggen ruim 120 dorpen en steden waar zich een *-tij-* (thij, tie, ty) bevindt, de plaats waar de buurtgenoten vergaderden. Alhoewel hier een *-ang/eng*-relatie ontbreekt vullen de tijns perfect de lege ruimte op.²⁰¹ De Oldenzaalse woonwijk De Thij ligt vlakbij de vroegere Galgenbelt, voordien een prehistorische grafheuvel. De markergerechten *-in* de open lucht- vonden ook in de 29 Twentse marken in eerste instantie op de *-tij*-plaats.²⁰²

De conclusie moet luiden dat het toponiem "*eng*" meer lijkt te kunnen betekenen dan alleen maar akker of grasveld. In een aantal gevallen heeft het een juridisch aspect en in Deurne komt het bovendien voor in gezelschap van de oudste, uit de Frankische tijd daterende toponiemen. Een nader onderzoek hiernaar zou nieuw licht kunnen werpen op het verleden van een aantal locaties.

De Deurnese Engstraat/Enge straatje zou zijn naam goed hebben kunnen ontleenen aan een term die wees op de executoriale betekenis van het dingveld.

In dit licht verdient de Galgenberg onze aandacht. Dat is nu een door crossers verruïneerde heuvel in de bossen tussen Vreekwijk en Liessel. Op de Kadasterkaart van 1832 komt alleen een Galgenven voor. Dat ligt ca. 200 m. zuidoostelijk van de huidige Galgenberg, die zelf niet op die kaart voorkomt! Dat ven lag er in 1883 nog, maar is inmiddels verdwenen. Waar lag nu die Galgenberg?

Galgen werden ver van de bewoonde wereld op de grens van de jurisdictie van een stad of dorp opgericht, het liefst aan veelgebruikte wegen, om voorbijgangers ten voorbeeld te strekken. In de middeleeuwen verliep een proces in het openbaar en vaak in de open lucht op een sacrale berg of bij een hei-

lige eik of bron. De oude gerechten of gerichtplaatsen zijn vaak ingetekend op de 16e tot 18e-eeuwse dorps- en streekkaarten.

Dit alles klopt voor de Deurnese Galgenberg gedeeltelijk. De eerste vermelding onder deze naam stamt uit 1678. De executieplaats lag toen echter niet in de Liesselse bossen. Op een kaart uit de jaren 1649-1672 staat '*gerecht van Doirne*' met een galg aangegeven op een plaats aan de weg van Deurne naar Helmond, ten noorden van de Bottel. Aangezien het een kaart is die behoort bij de talloze processen over de limietscheidingen in de Peel, mag aangenomen worden dat die op enige nauwkeurigheid aanspraak maakt.

Maar oudtijds heeft de galg wél op de Galgenberg gestaan. Zowel de Deurnese als de Vlierdense 'Verrijghbrief' uit 1326 vermelden dat de grens tussen Leensel en de Donschot over de '*Stalberch*' liep. Dat lijkt een nietszeggende vermelding, maar dat is het geenszins. In Duitsland was het middeleeuwse *-stalberg-* identiek aan *-stuhlberg-*, en dat was de berg waar de *Gerichtsstuhl* stond opgesteld. Bingenheimer zegt daarover het volgende: "*Stahlberg. Zu mhd. stuol, Sitz, Richterstuhl. Stahl- und Stuhlberge sind alte Gerichtsstätten.*"²⁰³ In haar onderzoeksgebied komen de vormen Stallberg, Stahlberg en Stolberg voor. In tal van plaatsen in het hele Duitse taalgebied komt Stuhlberg of Stallberg voor als plaats van justitie, zoals bijvoorbeeld in Passau waar de 'gerichtstätte' rond 1150 *Stalperch* heette.

Op locaties met deze naam worden nogal eens burchten gevonden, mogelijk de woonplaats van de hoogste rechter in die regio. Dat is bv. het geval in de Duitse stad Stolberg bij Aken, in Stollberg bij Chemnitz, dat in 1267 als Stalburch wordt vermeld, maar ook in Venlo, waar de Stalberg, plaats van een adellijk huis, soms ook Galgenberg werd genoemd. Een dag in het voorjaar en een dag in het najaar moesten de Gildenbroeders van het Akkermansgilde gratis werkzaamheden verrichten. Heel bijzonder was de verplichting dat het gilde de galg op de executieplaats, gelegen op de berg naast huize Stalberg, moest oprichten.

In Deurne heeft de Stalberg zijn functie verloren toen de galg verplaatst werd naar de Helmondseweg, waarschijnlijk nadat de heerlijkheid Deurne in de jurisdictie van de hertog terecht was gekomen. De vermelding daarvan is overigens niet ouder dan de periode 1649-1672. Toen was de functie van de oude Stalberg echter nog wel degelijk bekend en zelfs nog heel lang. In een geschil tussen de heren van Deurne en van Liessel over de jachtrechten in 1713 werd hun jachtterrein als volgt gescheiden: "...van daar op Bulbrug, en van daar op de Galgberg de limiten tusschen dito Heeren waren geregeleert".²⁰⁴ De plaats van de verdwenen Bulbrug kon achterhaald worden uit een vermelding in het Keurboek van een jaar eerder: "*Item de gemeijnte boven Liessel van de Bulbrugge opt Witveen*".²⁰⁵ De plaats van het Witven is bekend. De Bulbrug lag ongeveer op het midden van het huidige terrein van de kalkzandsteenfabriek. Wie van het Witven een lijn trekt over de Bulbrug komt niet op het midden van de weg van Deurne naar Helmond uit maar op de Stalberg uit de 14^e-eeuwse grensbeschrijving. In 1713 kende men die dus nog als Galgberg. Daarmee is de identificatie van de Stalberg met de Galgenberg aangetoond. Daar men uiteindelijk de betekenis van het woord Stalberg niet meer begreep zien we op 19^e-eeuwse kaarten vormen als Schattenberg en Schaalberg verschijnen.

Op de Deurnese Stalberg zijn menselijke resten gevonden, getuige het verhaal van Lambert van Rijt rond 1810, toen hij moest getuigen waar precies de grens tussen Vlierden en Deurne liep. Hij vertelde "*dat hij er beenderen opgegraven heeft tesamen met genoemde Jean van Stratum, die 43 jaren geleden nog leefde*".²⁰⁶ Gehangen misdadigers werden nooit op een gewijd kerkhof begraven maar vrijwel altijd bij de galg. Ook toen wist men nog steeds waar eertijds die Galgenberg had gelegen!

De plaats van die Stalberg is redelijk nauwkeurig te bepalen. In de Deurnese grensbeschrijving uit 1326 lezen we: "... den gerechten Vliet nederwaerts totter Leensel toe ende vandaer tot eenen hoevel of cleijnen berch geheijten Stalberch recht overgaande totter overstad gelegen in de Donschout". In de Vlierdense grensbeschrijving heet het: "... den stroom opgaende totter Donschot toe, vandaer voort lijndrecht totten Stalberch, vandaer totten blochuysen van Lentsel". In beide brieven gaat de schrijver met de klok mee. Omdat de grenspunten aan de zuidwestrand van Deurne liggen maar aan de noordostrand van Vlierden, lijkt de beschrijving echter tegengesteld te zijn.

Maar een misverstand is met betrekking tot de plaats van de Stalberg niet mogelijk. Die lag tussen Leensel en de Donschot. De Deurnese beschrijving geeft dan nog als toegift dat het een heuvel of kleine berg was. Er moeten wegen naar toe gelopen hebben, want men zal een ter dood veroordeelde wel niet door het struikgewas gesleept hebben. Bovendien gingen de rechters en de notabelen allemaal mee naar de executie, sommigen te paard, anderen te voet en de priester in een kar.

Op de hier afgebeelde kaart van Kuypers uit 1868 is het Galgenven wel afgebeeld. Leensel moest er worden bijgezet. Op de kaart Asten uit dezelfde atlas staat Leensel wel. Op het kruispunt van we-

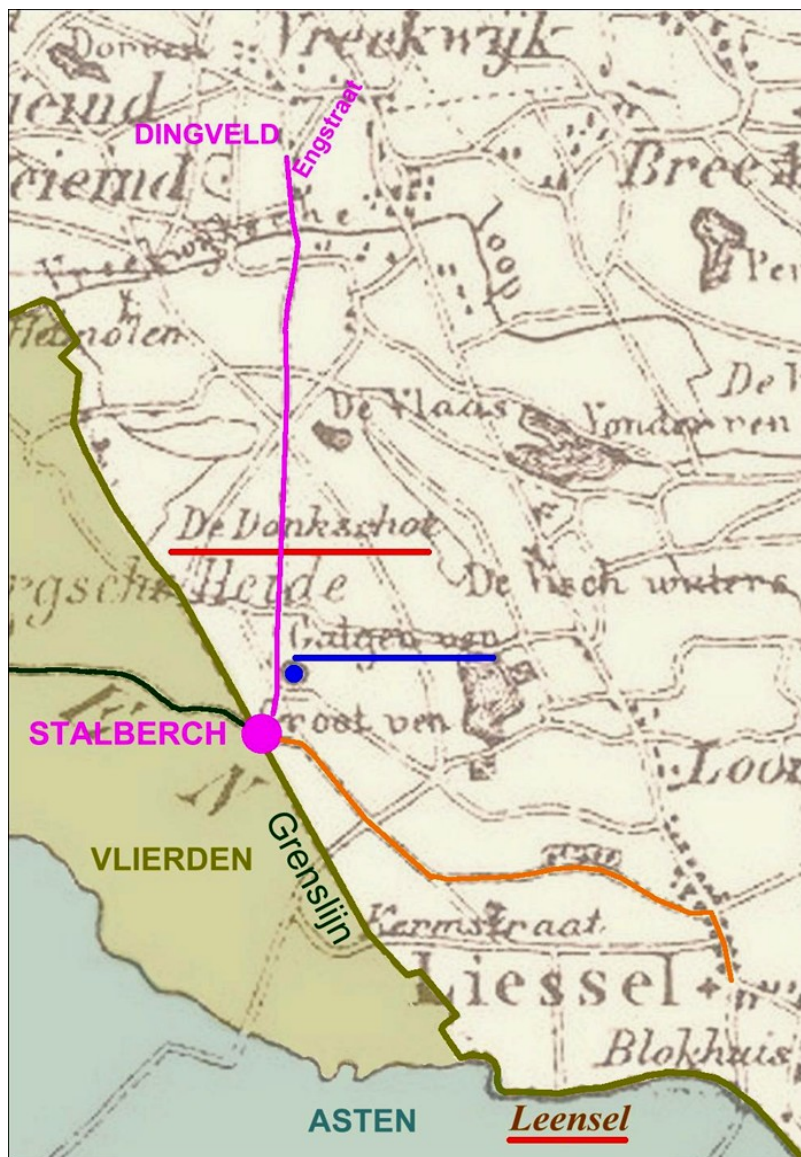
gen/paden en de grens Deurne-Vlierden, tussen de Donschot en Leensel is de Stalberg aangegeven. De route vanaf het Dingveld is violet, die van Liessel oranje. Uiteraard was er ook een verbinding met Vlierden. De Stalberg/Galgenberg lag 300 m. zuidoostelijk van de huidige Galgenberg aan het zelfde lange pad, de oude grenslijn. Op de Kuyperskaart loopt er een vrijwel kaarsrecht pad van het dingveld naar de Galgenberg. Dat pad is verdwenen toen de heide daar -nog wel zichtbaar op de Militair-Topografische Kaart van 1839- bebost is.

Daar het vaststaat dat de Stalberch uit 1326 identiek is aan de latere Galgenberg is de executieplaats bekend. Die bevond zich nooit ver van de plaats waar het vonnis was geveld, in het Duits zo treffend aangegeven met 'Gerichtsstätte', waarin zowel het Gericht -de procedure- als de rechters werden aangeduid.

Afb. 29. Vonnis- en executieplaats van Vreekwijk op de kaart van Kuypers uit 1868.

Op zich lijkt de afstand van het dingveld naar de Galgenberg dan nogal lang, namelijk 2½ km. Maar een executie was in de middeleeuwen een openbare aangelegenheid, tot lering en vermaak. Dat 'lering' moet niet onderschat worden. De ophanging zelf was al een heel spektakel. Het lijk liet men gewoonlijk hangen zodat kraaien en ander gevogelte zich er te goed aan konden doen. Zodoende had niet alleen het publiek er iets aan maar ook latere voorbijgangers. Er moest een afschrikwekkende werking van uitgaan. In steden sleepte men een ter dood veroordeelde ook vaak door de halve stad. De galg stond op het platteland bij voorkeur aan de grens en aan een doorgaande weg, in dit geval de route van Vlierden over Liessel naar Meijel. Dat verklaart de locatie.

De locatie van de Galgenberg versterkt overigens de positie van het terrein van de banschouw als oudere gerechtsplaats, als plaats van het vroegmiddeleeuwse jaargeding.

7 De Windmolen

Bij de eerste vermelding van de windmolen in 1393 blijkt die in het bezit van de heren van Deurne. In Nederland verschijnen de eerste windmolens in 1180, in de vorm van een standerdmolen. Wanneer er in Deurne een windmolen is gekomen is niet meer na te gaan. Als de molen door de heren van Deurne is gebouwd, dan kan dat niet voor ca. 1300 gebeurd zijn, aangezien er pas in 1312 sprake is van een eerste Van Doerne die beleend was met de "*Justiciam de Dorne*". In dat geval zou men een banmolen verwachten, waar de bevolking verplicht was haar graan te laten malen. Toen de Vrouwe van Deurne

rond 1555 in het noorden van de heerlijkheid een nieuwe windmolen liet installeren ter vervanging van de oude, moest die weer worden afgebroken op last van de eigenaar van de Bakelse molen. De nieuwe molen zou te dicht bij Bakel komen te staan en hem teveel concurrentie aandoen. De afgebroken molen werd in Vlierden weer opgebouwd. Concurrentie wijst op een mogelijkheid van vrije molenkeuze en niet op een banmolen. Tegen de bouw van de windmolen door een vroege Van Doerne pleit de locatie. In dat geval zou men namelijk kunnen verwachten dat de windmolen net als de watermolen dicht bij hun versterkt huis en later het kasteel zou hebben gelegen, daar waar de Vrouwe van Deurne, Josina van Erp, er in 1555 een tevergeefs had laten bouwen.

Dan blijft er maar één mogelijke bouwheer over, namelijk de abt van Echternach. Dan zou de locatie rond ca. 1250 gekozen kunnen zijn met het oog op de inwoners van Liessel en Vlierden die ook allemaal van dezelfde molen gebruik moesten maken. Dat maakt ook aannemelijk dat de molen in het bezit van de Van Doernes is gekomen toen die zich rond 1300 meester maakten van de macht in de in statu nascendi verkerende heerlijkheid Deurne.

Voordat de windmolen er was zal men zijn graan hebben laten malen op de watermolen van Ruth, die hoogstwaarschijnlijk oud leengoed van Echternach is geweest en vanuit Vreekwijk, Liessel en Vlierden gemakkelijk bereikbaar. Dat versterkt de gedachte dat ook de windmolen een Echternachs initiatief was, gevestigd net buiten de invloedssfeer van de Bruhezes.

8 De Hoenderhof

Aan de oostrand van het complex Vreekwijk lag een hoeve die in 1484 de merkwaardige naam *Hoerhoeve* droeg.

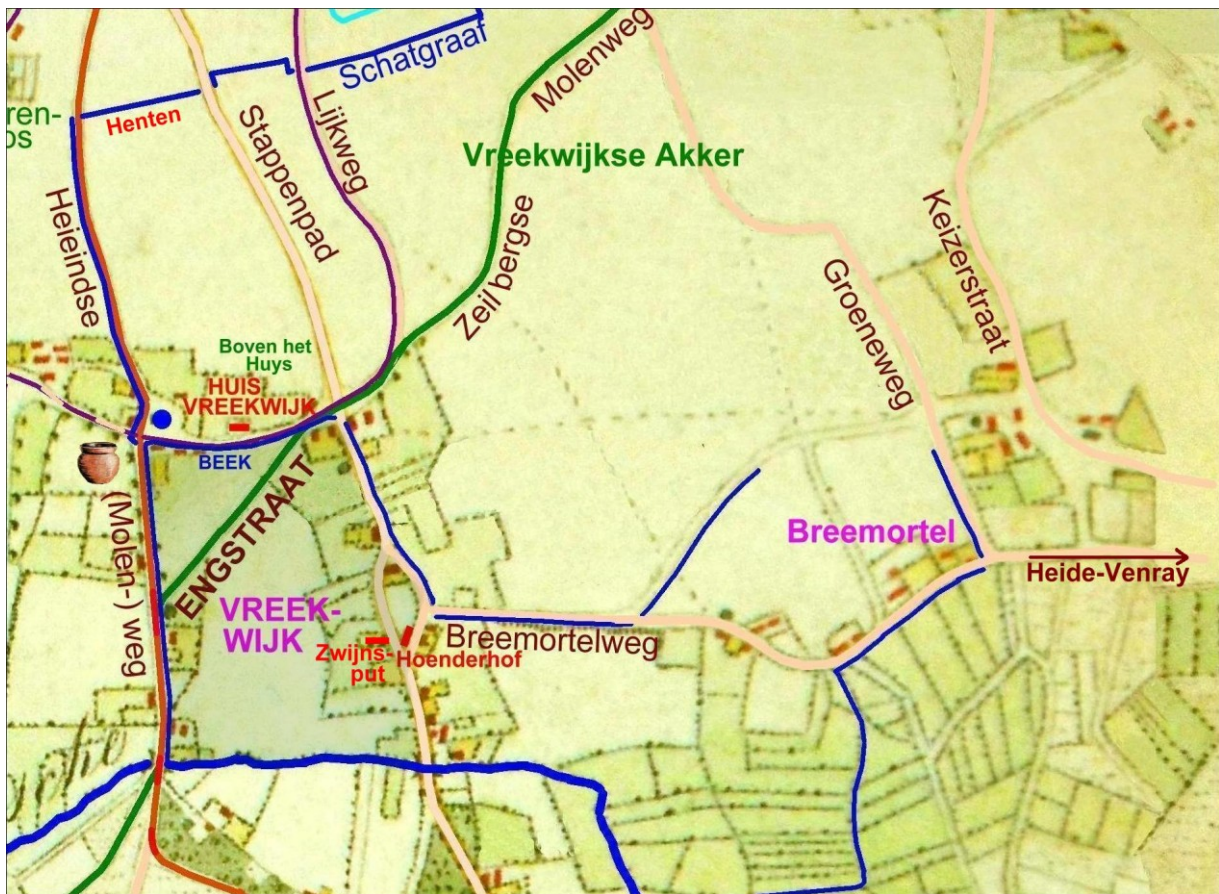
Het is uitgesloten dat bij deze -hoerhoeve- aan een Barneveldse legfarm avant-la-lettre gedacht moet worden. Taalkundig is het ook niet aannemelijk dat we hier met het hedendaagse woord *-hoer-* te maken hebben. De -oe- in de 15e eeuw wijst op een lange -oo-, die maar al te gemakkelijk ook als -o- voorkomt. We zien dit bijvoorbeeld bij 1212 Gor, 1222 Ghore, 1224 Gore, 1340 Goer waaruit tenslotte -goor- ontstond. De uitspraak zal in de 15e eeuw voorzover we nu weten Honderhof of Hoenderhof geweest zijn. In 1709 zien we nog de schrijfwijze Honder Hooft en in 1732 Honder hof en toen schreef men zoals men het uitsprak.

In de oorkonde van 1292 betreffende de grensscheiding van Mierlo worden achtereenvolgens als grenspalen genoemd: "Lakenboom; van dien boom linierecht tot Bullensbergh; item van dier stede tot eenen boom, geheiten *Hoerboom*; item van dier selve stede nae rechter linie tot aen Scerpenbergh". In de onmiddellijke nabijheid van de Hoenderboom, die reeds in 1196 wordt vermeld, lag vroeger een urnenveld.

Hetzelfde zien we bij de *-hoenderboom-* op de grens van Heeze en Bergeijk, die zich ontwikkelde uit 1172 *-hoerboom-* (boom = grensscheiding).²⁰⁷ Een *-Hoerboom-* lag er ook op grens van Eersel en Hapert.²⁰⁸ Volgens Helsen zouden deze 'bomen' de grens geweest kunnen zijn van het rechtsgebied van een *-hond-*.²⁰⁹ Het gaat hier om grenspunten en we treffen hier hetzelfde stamwoord -hoender- aan als in Vreekwijk, maar dan wel 300 jaar eerder. Het zou wel heel merkwaardig zijn als het woord -hoender- in Vreekwijk een heel andere betekenis zou hebben.

De hoeve was familiebezit van de Snabbens, een van de oudste Vreekwijkse geslachten. Ze waren nauw verwant aan de Mauwaerts waaruit ook de Vreekwijkse smeden voortkwamen. In 1431 bezaten de zoons van Gherit Snabben land "*op die beeck*". De Snabbens en de Mauwaerts waren in 1397 burens van het goed De Zwijnspuit dat tegenover de Hoenderhof in het gebied 'Vreekwijk' lag en dat in 1638 in bezit was van Johannes zoon van Johannes Mauwaert. Beide families hadden overal in Vreekwijk grond liggen.

De Vries en Van Berkel/Samplonius geven als verklaringen voor het woord *-hond-*: een persoonsnaam, een oppervlakte van 100 roeden = 1 ha., een houtgewas, een honderschap, een snelle rivier, een hond en een slecht stuk land. Bahlow kent het als een moerassig stuk grond. Gezien de ligging van de Deurnese Hondsbos tussen het Houtbos en het Lange Steijnenbos en het feit dat het over een akker gaat op een terrein dat gezien de toponiemen oudtijds bebost moet zijn geweest, lijkt een moerasinterpretatie hier niet aannemelijk. Beijers/Van Bussel wijzen nog op de hondsboom = spork of vuilboom, waarvan schors en bladeren een laxerend middel bevatten en het hout een uitstekende houtskool levert. Maar die boom werd hier vroeger algemeen spork genoemd, hetgeen de vele toponiemen Spurkt en Speurgt in Deurne en omgeving verklaart. Daarom lijkt ook een verwijzing naar de -honds-

Afb. 30 De Hoenderhof, de Zwijnsput en Henten.

boom niet waarschijnlijk. Die naam komt tenminste nooit voor in de Deurnese bronnen.

De hond als maateenheid treffen we daar ook nooit aan en de Deurnese hond-toponiemen liggen geen van alle bij een snelle rivier. Dat -hond- iets te maken zou hebben met de kwaliteit van de grond lijkt ook al niet waarschijnlijk: het wordt gevonden op hoog gelegen terreinen, slechte heide- of woeste zandgronden, laag gelegen weideland en middelmatig akkerland.

De enige redelijke verklaring lijkt hier een verbinding met *-honderdschap-*, want het komt vrijwel altijd voor in locaties op of bij grenzen. Dat zou kunnen wijzen op een verband met de middeleeuwse gerechtsambtenaar *-hond-*, want één van de taken van de *-hond-* was volgens Helsen het bewaken en plaatsen van grensstenen.

Aan de basis ervan ligt het *-honderdschap-*, waarvan de leider in het Oudhoogduits *-hundo/hunno-*heette en in het Middelhoogduits *-hunde/ hunne-*, wat in het Nederlands tot *-hond/hon-* zou hebben geleid. Oorspronkelijk had de *-hond-* een militaire rol, later een rechterlijke. In de gouw vonden slechts enkele rechtszittingen per jaar plaats. In het honderdschap waren dat er veel meer. De *-hond-* trad hier op als volksbeambte met rechterlijke macht bekleed. Dit gebeurde op de daartoe naar oude overlevering voorbehouden rechtsplaats of *-Dingstätte-*, die in het gemeenschapsleven van het honderdschap een belangrijke plaats innam.

*"De Honnschaft, ook Hunnschaft, Hundschaft, Hondtschaft genaamd, was ook na de middeleeuwen aan de Nederrijn, in het Bergische Land en in delen van het Rijnland de laagste bestuurseenheid op het platteland. De herkomst van het begrip uit 'Hundertschaft' wordt niet bestreden. Wat echter met het getal -honderd- bedoeld werd is wetenschappelijk een punt van discussie. Vermoedelijk gaat de Honnschaft terug op de instelling van de Frankische gouwgraven-verordening. Het begrip komt in elk geval alleen voor in de gebieden met Frankische nederzettingen"*²¹⁰

In plaats van een verklaring uit *-honderd-* zoekt men het tegenwoordig meer in een oorsprong uit latijns *-gens-* (geslacht, gemeenschap, volk), dat in het Duits *-hunt/hant/hent-* opleverde. Het Deurnese toponiem *-henten-* zou hiermee kunnen samenhangen, terwijl een ander zinnige verklaring ervoor

niet te bedenken is. In 1633 lezen we "*geleghen binnen doernen aent hintemereijn*". Uiteraard lag er geen Hinthamereind in Deurne. Hier is duidelijk bedoeld *-Hentener-eind*, met *-eind-* in de gebruikelijke betekenis van 'grens'. Het is de naam van een akkergebied (F217-219) aan het oost-west lopende deel van de Schatgraaf, westelijk van de Liesselseweg (Stappenpad), metterdaad dus een grensgebied!

Wanneer zou een functionaris met de titel *-hond-* in Deurne opgedoken kunnen zijn? "*Honnschaften ontstonden in het aartsbisdom Keulen in de tweede helft van de 11e eeuw in het kader van een bestuurshervorming. Het wereldlijke bestuur richtte zich daarbij naar de grenzen van de kerspels. Zo ontstonden de Honnschaften als lagere organen daarvan*".²¹¹ Als we dat vertalen naar de periode 1050-1100 of iets later komen we in de periode waarin Hendrik I van Kessel de Peellandse voogd van de aartsbisschop van Keulen was. In die tijd zal er voor rechtszittingen op het Vreekwijkse dingveld toch een vertegenwoordiger van de grafelijke overheid aanwezig hebben moeten zijn. Dat kan in Vreekwijk een *-hond-* geweest zijn met een ambtswoning naast het dingveld.

In deze studie wordt er vanuit gegaan dat de Hoenderhof inderdaad de woning van een grafelijke ambtenaar met de naam *-hond-* was. In die functie lag het pand op een zeer strategische plaats, namelijk op het punt waar men op de van Deurne of van de Bottel komende route kon afbuigen naar het oosten om via de Breemortel, de Zwarte Baan en de Paardekop op de Groeneweg in Heide terecht te komen, vanwaar men via Venray de Maas kon bereiken.

Het Oude Stappad in zuidelijke richting in de winter van 1979.
Recht vooruit de later afgebrande boerderij uit 1832 op de
hoek van van de St.-Jozefstraat en de Oude Vreewijkseweg.
Rechts de boerderij Mooren van voor 1702. (Foto R. Marres)

9 Conclusie

Het doel van deze studie was:

a.

Aan te tonen waar het Echternachs domein moet hebben gelegen. Dat lukte dankzij de kerk, die in één adem met het domein wordt genoemd in de oorkonde van 1069 en dankzij een aantal toponiemen. Van een andere kerk kan geen sprake zijn gezien de vondsten onder de huidige kerk. Dat domein heette in 1069 Durna.

b.

Aan te tonen dat er buiten dat domein al oudere bewoning was. Het bewijsmateriaal werd geleverd door de vroegmiddeleeuwse toponiemen in Vreekwijk en Veldheuvel.

c.

Aan te tonen dat een ‘autochthone’ Vreekwijkse schepengerecht pas laat onder de invloed van de hertog kwam. Naar de mening van de auteur wordt dat bewezen door het ten hoofde gaan in St.-Oedenrode, wat nog in 1375 vigeerde. Anders moeten aangenomen worden dat de hertog in de 13e eeuw in Deurne een schepenbank stichtte en die –volkomen onnodig, want het graafschap Rode bestond toen niet meer– verplichtte om ten hoofde te gaan in St.-Oedenrode terwijl er al een schepenbank in Helmond bestond.

d.

Aan te tonen dat Vreekwijk al vanouds onder het gravengerecht van Rode viel o.a. door de positie van de Bruhezes, die hun uitgebreid goederenbezit in Vreekwijk toch te danken moeten hebben gehad aan hun verwantschap met de voogden en ondervoogden van Peelland. Dat verklaart ook het Rixtels leengoed op Vreekwijk en het feit dat het Oud Huis van de Van Doernes een Cranendonks leen was. Als er kort na 1100 al bewoning in Veldheuvel was –en dan is er van invloed van de hertog nog in het geheel geen sprake– en er gemeentgronden te besturen waren die nooit onder het gezag van de Benedictijnenabdijen vielen, dan moet er ook een plaatselijk eigen bestuur zijn geweest, dus een schepenbank. Dat vereiste een grafelijk toezicht.

Zowel de historische als de toponymische gegevens maken de conclusie gerechtvaardigd, dat er in het huidige Deurne al een woonkern bestond toen Herelaef in 721 zijn schenking deed. De bewoners daarvan waren vroege Franken die zich hier al vanaf 650 hebben kunnen vestigen. Zij vormden een kleine gemeenschap van vrije boeren die later uitgroeide tot het gehucht Vreekwijk. Zij hebben nooit tot het Echternachse domein behoord en vielen later onder de jurisdictie van het graafschap Rode. Zij hadden hun eigen jaargeding op een dingveld tussen de Engstraat en de Vreekwijkse bron. Onder toezicht van de voogd van Peelland of diens vertegenwoordiger, later de graaf van Rode resp. die van Gelre oefenden zij daar ook de executoriale justitie uit. De voltrekking daarvan vond plaats op de nabijgelegen Galgenberg op de grens met Vlierden aan de weg naar Liessel.

De aanduiding in *Durninum* zal aanvankelijk naar een toentertijd aanzienlijk of heilig meidoorn- of hagedoornbos hebben verwezen, waarschijnlijk gelegen op de plaats *Aen gheen heylige gat*. Het Echternachse domein heeft de naam *Durna* overgenomen, waarna het vanzelfsprekend eerst de naam van de parochie en later van de heerlijkheid werd, totdat daaruit de huidige gemeente Deurne ontstond met nog vrijwel exact dezelfde grenzen als de heerlijkheid in 1326.

De kern van de middeleeuwse bewoning van Deurne als zelfstandige bestuurlijke eenheid lag niet in de huidige dorpskom van de gemeente. Het begon in Vreekwijk.

Dankbetuiging

Deze studie, evenal de overige publicaties in de Deurnese Historische Reeks, was niet mogelijk geweest zonder de overvloedige hoeveel gegevens die Pieter Koolen in Deurne in de loop der jaren heeft ondergebracht in de dataverzameling DocuDataDeurne.

Ook heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de foto's die Pierre van den Meulenhof in het Luxemburgse Staatsarchief maakte van documenten met betrekking tot het goederenbezit van Echternach in Peel-land. Dr. Martien van Asseldonk te Veghel en ir. Luuk Keunen te Kleef moet ik danken voor hun inzage in de tekst en hun indringende kritische opmerkingen die voortdurend tot reflectie noopten.

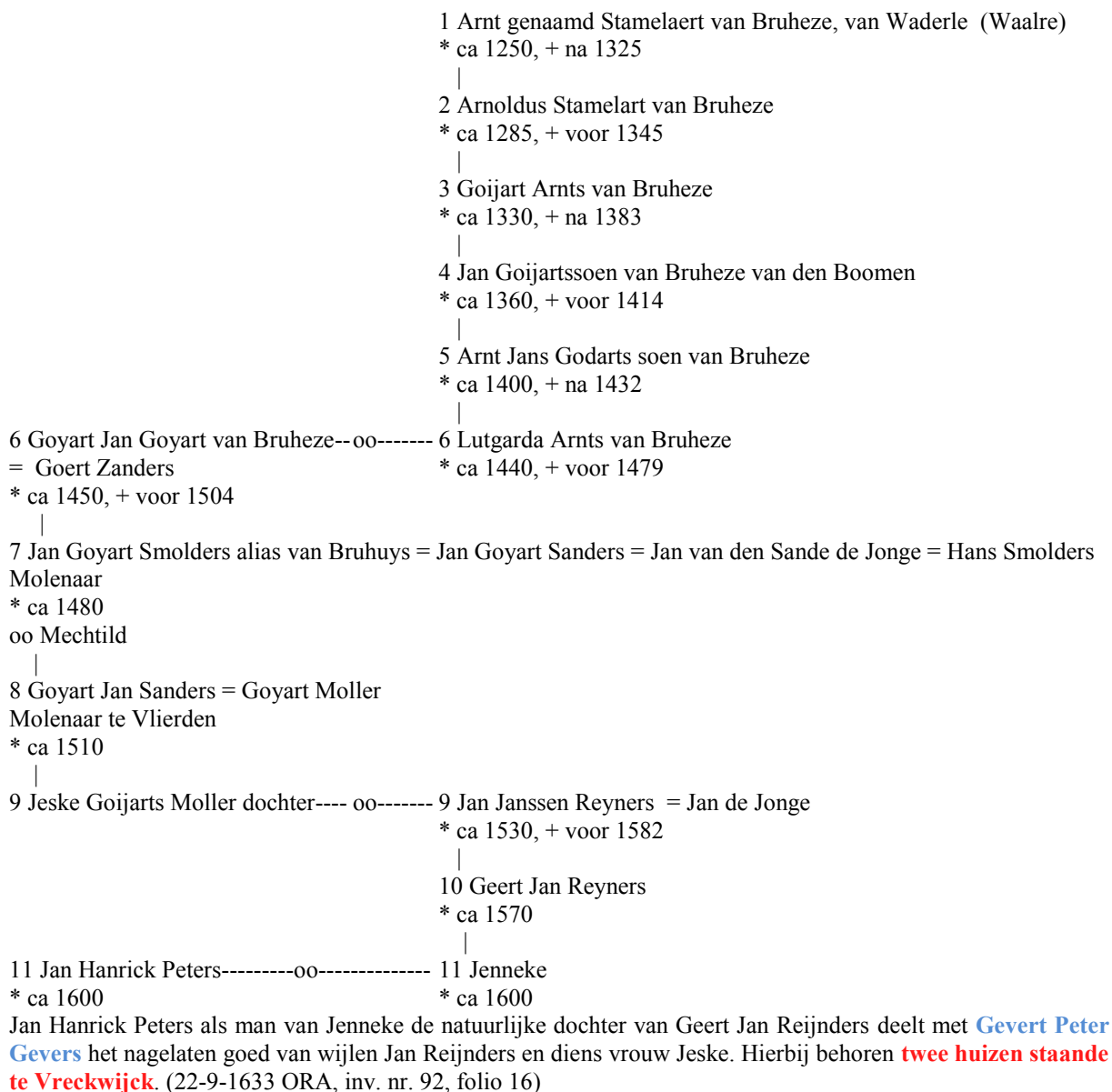
Maar bovenal wil ik hier noemen ir. Ludo Boeije in Deurne, die altijd weer goedgehumeurd klaarstond om gegevens op te diepen uit zijn onoverzienbare verzameling genealogische en historische gegevens. Ook verhuisde van tijd tot tijd een behoorlijk deel van zijn boekenbezit tijdelijk naar mijn schrijftafel.

Rolf en Rosita Marres stelden hun foto's van het Oude Stappad beschikbaar. Fleur Marres had er geen bezwaar tegen dat zij met haar paard werd afgebeeld, waarvoor dank.

Met dit deel wordt de Deurnese Historische Reeks afgesloten onder dankzegging aan allen die in de loop der jaren de auteur bleven stimuleren.

Bijlage 1.

De mogelijke herkomst van het Huis Vreekwijk

Eijken Goert Cornelis, weduwe van **Gevert Peter Geven** haar eerste man, verkoopt het togtrecht op het goed nagelaten door wijlen Gevert Peter Geven. Dit voor de prijs van fl. 400,-. Waarna de voorgaande kopers dit goed doorverkopen aan **Jan Hermens**. De koper betaald direct fl. 400,= en zal nog eens fl. 220,= voldoen. (8-2-1646 ORA, inv. nr. 93, folio 167)

Jan Hermens, uit kracht van transport van goederen nagelaten door **Gevert Peter Geven** op 8 februari 1646 gedaan, verkoopt aan Wilbert Jan Hendrickx Faes -d.w.z. aan diens vrouw **Linneken Philips Daniels**- een huis met bijbehorende grond staande en gelegen te Vreekwijk. Dit voor twee termijnbetalingen van elk fl. 210,-. Dit betreft pand/perceel F-236/237. (4-2-1648 ORA, inv. nr. 93, folio 207v.)

Volgens het Verpondingsboek Vreekwijk 1651 bezit Wilbert Jan Hendrickx Faes -d.w.z. diens vrouw **Linneken Philips Daniels**- een huisinge met 13 lop erve 12 gl. 11 st. Zij laat hem het tochtrecht na. (27-11-1662 ORA, inv. nr. 97 folio, 81v.)

Wilbert Jan Hendrickx Faes, weduwnaar van zijn 1e vrouw **Lijneke Flips Daniels** is togtenaar van het daar door haar nagelaten huis enz., in Vreekwijk staande en gelegen. Na zijn dood zouden zijn twee voorkinderen Hendrickxke, die getrouwd is met Hendrick Cornelissen, en Jenneke het togtrecht verkrijgen. Zo ver kwam het niet want **Wilbert Jan Hendrickx Faes** kocht het huis van zijn schoonzoon. (2-4-1677 ORA, inv. nr. 100, folio 78)

Sr. Silvester van den Bergh, als evicteur van de goederen gekomen van **Wilbert Jan Hendrickx Faes**, verkoopt aan Tomas Idelet, advocaat te Someren, een huis, hof met alle groes en teullanderijen te Deurne in het gehucht Vreckwijck, dat de voornoemde **Wilbert Jan Hendrickx Faes** destijds gekocht heeft van Hendrick Cornelissen. (17-10-1689 ORA, inv. nr. 103, fol. 53)

Tomas Idelet bezit in 1689 het huis F 236 op perceel F 237 = het **Huis Vreckwijck**.

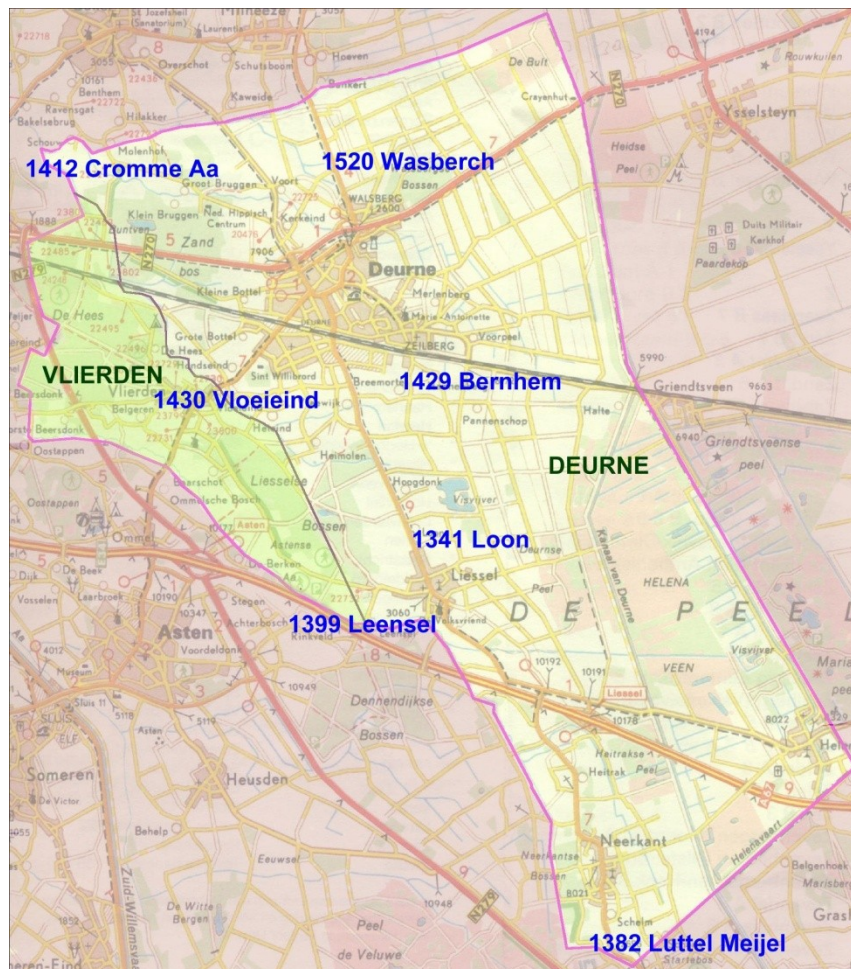

ORA = Oud Rechterlijk Archief Deurne

Bijlage 2.

De vermoedelijke omvang van de parochie Deurne rond 1400.

De gemeent van Deurne en Vlierden volgens de grensbeschrijvingen uit 1326. Samen vormen ze nu de gemeente Deurne, waarvan de grenzen behoudens een kleine correctie in de noordwesthoek gelijk zijn aan de grenzen op deze kaart.
In blauw de vroegste parochievermeldingen.

Deze kaart toont de vroegste vermeldingen van toponiemen als liggend in de parochie Deurne. Luttel Meijel op de zuidgrens met Meijel blijkt in 1382 half in de parochie Deurne en half in de parochie Meijel te liggen maar ook half in beide heerlijkheden. Hoeve de Kromme Aa op de noordwestgrens met Bakel ligt in 1412 zowel half in de parochie Bakel als in de heerlijkheid Bakel. Het Vloeiend wordt in 1502 beschreven als liggend in het gericht van Vlierden in de parochie Deurne. Leensel ligt in 1480 zowel half in de parochie Asten als in de heerlijkheid Asten. Hiermee lijkt voor de grenzen van de parochie Deurne aangenomen te mogen worden dat die vrijwel gelijk waren aan de heerlijkheidsgrenzen.

Geraadpleegde literatuur.

- Aarts, B. Texandrië, van omstrede gouwbegrip naar integratie in het hertogdom. Hoofdlijn en vraagtekens. In: Geworteld in Taxandria. Historische aspecten van de relatie Tilburg - Turnhout 1 (1992) Tilburgse Historische Reeks, 8-42.
- Alstorpius Grevelink, P., Statistiek van de provincie Drenthe. Assen, 1840.
- Arnoldussen, S. Middeleeuwse bewoning te Bakel - Achter de Molen (Brabant). Archol Rapport 16. Leiden, 2003.
- Asseldonk, M.v.1 De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832. Tilburg, 2003.
- Asseldonk, M.v. 2 's Hertogs tienduizend bunders. Het cijnsboek van de hertog voor de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1340. Analyse en bewerking. Sri Lanka, maart 1998.
- Asseldonk, M. v. 3 De laat-middeleeuwse transitie en de oorsprong van gemeentes en heerlijke rechten op de wildernis in de Meierij van 's-Hertogenbosch. In: Noordbrabants Historisch Jaarboek, dl. 30, 2013, 13-49.
- Bach, A. Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 1 en 2. Heidelberg, 1953.
- Bahlow, H. Deutschlands geographische Namenwelt. Etymologisches Lexikon der Fluss- und Ortsnamen alteuropäischer Herkunft. Frankfurt/Main, 1965.
- Beekes, R.S.P. Keltisch in Nederland. In: Hofman, R. e.a. (red.) Kelten in Nederland. Utrecht, 2000, 43-66.
- Behets J. De oorsprong van de jaar- en voogdgedingen en van de wijsdommen, voornamelijk in de zuidelijke Nederlanden. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, 1971, 375-450.
- Beijers H. & G.J. v. Bussel, Van d'n Aabeemd tot de Zwijnsput. Helmond. 1966.
- Berkel, G. van & K. Samplonius 1 Het Plaatsnamenboek. Houten, 1989.
- Berkel, G. van & K. Samplonius 2 Nederlandse plaatsnamen - herkomst en historie. Utrecht, 2006.
- Bijsterveld, A. 1 De kerk in het midden. De parochiekerk als centrum van de middeleeuwse dorpsgemeenschap. (Noordbrabants Historisch Jaarboek 2000.)
- Bijsterveld, A. 2 Der niederländische Fernbesitz der Abtei Echternach im Früh- und Hochmittelalter. Texandrien. In: C. Ferrari e.a., Die Abtei Echternach 698-1998. Luxembourg, 1999. 205-209.
- Bijsterveld, A. 3 "Sinte Willibrordus Eygen". Het bezit van de abdij van Echternach in Texandrië (Nederland en België), circa 700-1300. In: G. Kiesel & J. Schroeder (eds.), Willibrord. Apostel der Niederlande. Luxembourg, 1989. 271-290.
- Bingenheimer, S. Die Flurnamen der Gemeinden um den Wissberg in Rheinhessen. Mainzer Studien zur Sprach- und Volksforschung, 20. Stuttgart, 1996.
- Blok, D.P. 1 Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van het landschap (met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok.) Directie Bos- en Landschapsbouw. Utrecht, 1991. Verbeterd en geautoriseerd door prof. dr. D.P. Blok in 1989 en 1991.
- Blok, D.P. 2 Ortsnamen. Turnhout, 1988.
- Braams B.W. Nogmaals de wijknederzettingen bij Woudrichem. In: Historisch-Geografisch Tijdschrift 19, 2001, 82 - 93.
- Bruyn, A. de Anciennes Houillères de la Région Liégeoise. Liège, 1989.
- Camps, H.P.H., Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. 's Gravenhage, 1979.
- Coenen, J., Van Ricstalle tot Aarle Rixtel. z.p., 1992.
- Dietrich, L. Mitteilungen aus Königer Gültbüchern, Heberegistern und Bürgermeisterrechnungen. In: Hessische Blätter für Volkskunde. - 2 (1903), S. 24 - 48.
- Dijk Th. F. van Herengood en boerengood. Tweeduizendjaar houten en stenen gebouwen in Waalre. in: A.-J. Bijsterveld e.a., Het herengood Waalre. De Heren, het Kasteel en de Loonermolen, circa 1300-1940. Waalre, 2000. 117-140.
- DRW Deutsches Rechtswörterbuch. (1914-2005). Wörterbuch der älteren deutschen (west-germanischen) Rechtssprache. Online op: <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/>
- Ewig, E. Descriptio Franciae. In: Beumann, H., (Hrsg.), Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben. Düsseldorf, 1965. I, 143-177.
- Förstemann, E. Altdeutsches Namenbuch. II Ortsnamen. Bonn, 1913.
- Ganshof, F. L. Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege middeleeuwen in het Noorden van het Frankische rijk en meer bepaald in Toxandrië. In: Brabants Heem, 1954, 2-19.
- Gauert, A., Zum Itinerar Karls des Großen. In: Beumann, H., (Hrsg.), Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben. Düsseldorf, 1965. I, 307-321.
- Godehardt, H. e.a. Die schönsten Dorfänger des Eichfeldes. Heiligenstadt, 1986.
- Goossens, P.Th. Familie Goossens Deurne. Deurne, 1965.
- Gysseling, M. 1 Inleiding tot de studie van het oude Belgisch. In: Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam, 1952, 69-76.
- Gysseling, M. 2 Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). z.p. (Leuven), 1960.
- Gysseling, M. 3 Die fränkische Siedlungsnamen. 1973, 239. In: Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich. Hrg. von F. Petri. Darmstadt, 1973, 229-255.
- HHSD Handbuch der historischen Stätten Deutschlands. III Nordrhein-Westfalen. Stuttgart, 1970; IV Hessen. Stuttgart, 1976; V Rheinland-Pfalz. Stuttgart, 1976.
- Hamann, S. Frühe genealogische Verbindungen um das Patrozinium St. Lambert. In: Regensburg, Bayern und Europa. Festschrift für Kurt Reindel zum 70. Geburtstag. Regensburg, 2001.
- Hartmann, M. Aufbruch ins Mittelalter. Die Zeit der Merovinger. Darmstadt, 2003.

- Hiddink, H. 1 Archeologisch onderzoek op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne. Bewoning uit de Steentijd, IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege en Volle Middeleeuwen op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne, Amsterdam 2008: (ZAR 33).
- Hiddink, H. 2 & H. Renes, De oude akkercomplexen in de oostelijke helft van Noord-Brabant en het noorden en midden van Limburg. In: Doesburg, J. van, e.a. (red.), Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland: onderzoek en behoud. Amersfoort, 2007, 129-160
- Hlawitschka, E. Zu den Grundlagen des Aufstiegs der karolinger. In: Rheinische Vierteljahresblätter, 49, 1985, 1-61.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., De middeleeuws oorsprong van de dorpsgemeente in het noorden van het hertogdom Brabant. In: Noordbrabants Historisch jaarboek, 17-18, 2000/2001, 45-90.
- Huijbers, A. Metaforisering in beweging. - Boeren en hun gebouwde omgeving in de volle middeleeuwen in het Maas-Demer-Scheldegebied. Diss. Amsterdam, 2007.
- Jelgersma, H.G. Galgebergen en galgevelden in West- en Midden-Nederland. Zutphen, 1978.
- Jong, Th. de Archeologisch onderzoek Gemert-Bakel, Milheeze-Zuidrand. Omheinde nederzetting aan een splitsing van wegen. Rapportage van de opgraving. Archeologisch Centrum Eindhoven, Rapport 27. September 2008
- Kakebeek, A.D. Archeologisch overzicht van de gemeente Eersel. In: Eersel, Duizel, Steensel. Drie Zaligheden. Hapert, 1989. 41-48.
- Karolinger-Kat. Stiegemann, Chr. & M. Wemhoff (Hrsg.), Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Beiträge zum katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Mainz, 1999.
- Krahe, H. Alteuropäische Flußnamen. 1950. In: Probleme der Namenforschung im deutschsprachigen Raum. Hrg. von H. Steger. Darmstadt, 1977., 39-97.
- Krom, C. & A. Sassen, Oorkonden betreffende Helmond. 's-Hertogenbosch, 1884.
- Kuhn, H. Vor- und frühgermanische Ortsnamen in Norddeutschland und den Niederlanden. In: Probleme der Namenforschung im deutschsprachigen Raum. Darmstadt, 1977, 225-305.
- Kuysten, C.A. De Vrijstraat in Eindhoven. In: Brabants Heem, jrg 3, 1950, 14..
- Künzel R.E., D.P Blok en J.M. Verhoeff, Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200. Amsterdam, 1989.
- Laak, J. ter De taal van het landschap. Pilotproject Toponiemen in de Berkelstreek. ROB Rapportage Archeologische Monumentenzorg 123Amersfoort, 2005.
- Leenders, K. Late dorpsvorming in het Brabantse zand. In: Historisch-geografisch Tijdschrift, 2011, 73-80.
- LeGoff, J. De cultuur van middeleeuws Europa. Amsterdam, 1987
- Lenzing, A. Gerichtslinden und Thingplätze in Deutschland. Königstein im Taunus, 2005.
- Lexer, M., Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1969
- Linssen, C. 1 De cultus van Sint-Servatius in de relatie van het monasterium met de Karolingen van het Duitse Rijk. In: Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de middeleeuwen. Assen/Maastricht, 1985, 88-112.
- Maas, A.J.P.M. Vlierden, een beredeneerde aanzet tot de nederzettingsgeschiedenis van een Brabants zanddorp. Nijmegen, 1987.
- Melssen, J.Th. Het Wapen van Eersel, een historische verkenning. In: Eersel, Duizel, Steensel. Drie Zaligheden. Hapert, 1989. 49-74.
- Metz, W. 1 Zur Erforschung des karolingischen Reichsgutes. Darmstadt, 1971.
- Metz, W. 2 Das karolingische Reichsgut. Eine verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Untersuchung. Berlin, 1960.
- Meulendijks, Th. Het Derp, ene zijde Kerkeind, andere zijde Vreekwijk. Helmond, 1997.
- Molemans, J. Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, voornamelijk in het licht van de namenvoorraad. In: Naamkunde, 1973, 270-332.
- Niermeyer, J.F. Het Middelnederlands riviereengebied in de frankische tijd op grond van de '*ewa quae se ad amorem habet*'. In: Tijdschrift voor Geschiedenis, 6e jaargang. 1953, 145-169.
- Ouwerling, H.N. Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden. Helmond, 1933.
- Passen, R.v. Het toponiem Blauwe steen. In: Naamkunde, 1959, 49-62
- Petersen, J.W.v. Zevenaer in oude ansichten. Zaltbommel, 2007, waarin opgenomen het "Toen boekje" uit 1973.
- Renes, J. Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Diss. Leeuwarden/Maastricht, 1999.
- Riemsdijk, Th. v. De hoge bank van het Veluwsche landgericht te Engelandersholte. Utrecht. 1874.
- Roymans, N. e.a. Images of the past. Studies on ancient societies in North-Western Europe. Amsterdam, 1991.
- Schlüter, D. Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen. Oldenzaal, 1994.
- Schneider, O. Erzbischof Hinkmar und die Folgen. Der vierhundertjährige Weg historischer Erinnerungsbilder von Reims nach Trier. Berlin/NewYork, 2010.
- Schönfeld, M. 2 Nederlandse waternamen. Amsterdam, 1955.
- Schönfeld, M. 1 Veldnamen in Nederland. Amsterdam, 1950.
- Schuffels, A. Das Sankt-Georg-Stift zu Wassenberg bis zum Ausgang des Mittelalters. Diss., Bonn, 1911.
- Schütte, L. Wik. Eine Siedlungsbezeichnung in historischen und sprachlichen Bezügen. Köln - Weimar - Wien, 1976.
- Smith, W. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London, 1875.
- Spamer, Ton 1 Een karretje op den zandweg reed... Deurnese toponiemen uit de periode 721-1900. Deurnese Historische Reeks, 8. Deurne, 2010.
- Spamer, Ton 2 Zuidoost-Brabants glossarium. De achtergrond van de toponiemen vanuit de literatuur. Deurnese Historische Reeks, 10. Deurne, 2013.

- Spamer, Ton 3 Mond uit man - Hel uit hel. Het hellegat in Deurne en de oorsprong van de naam Helmond. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurnese Historische Reeks - Kleine Serie 2, Deurne, 2010
- Spek, Th. Het Drentse esdorpenlandschap. een historisch-geografische studie. Utrecht/Assen, 2004.
- Theuws, F. 1 De archeologie van de periferie. Studies naar de ontwikkeling van bewoning en samenleving in het Maas-Demer-Scheldegebied in de vroege middeleeuwen. Diss., Amsterdam, 1988.
- Theuws, F., 2 Landed property and manorial organisation in Northern Austrasia: some considerations and a case study. In: N. Roymans & F. Theuws (eds.), Images of the past. Studies on ancient societies in Northwestern Europe. Amsterdam, 1991. 299-407.
- Theuws, F. 3 Heren en boeren in vroeg middeleeuws Geldrop. In: Roymans, N. & F. Theuws, Een en al zand. Twee jaar graven naar het Brabantse verleden. 's Hertogenbosch, 1993. 88-104.
- Thiadens, H.J.M. Enige opmerkingen over Romeinse wegen in Noord-Brabant. In: Brabants Heem, 1980, 76-78.
- Tys, D. Domeinvorming in de 'wildernis' en de ontwikkeling van de vorstelijke macht. In: Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis, 7, 2004, 31-83.
- Udolph, J. Namenkundliche Studien zum Germanenproblem. Berlin/New York, 1994.
- Ufkes, A.e.a. Een bezit van klooster Echternach. Een archeologische opgraving van sporen uit de IJzertijd en de Volle Middeleeuwen op het plangebied 'Neerakker' te Bakel, gemeente Gemert-Bakel (N.-Br.). A. Ufkes (e.a.) ARC-Publicaties 204, Groningen, 2010.
- Ulrix. E. & J. Paquay, Zuidlimburgse Plaatsnamen. Excerpten XIVe - XVIe eeuw. Uitgave in de reeks Toponymica van het Instituut voor Naamkunde te Leuven. Leuven, 1932.
- Vannérus, J. Le nom de Tongres et ses congénères. In: l'Antiquité classique, Tome 17, fasc. 1, 1948, 559-570
- Verhulst, A.E. Nederzettingnamen uit de vroege middeleeuwen historisch benaderd: -ingahaim, sali, kouter. In: Taalgrens en kolonisatie. Uitgavenreeks van het Instituut voor Naamkunde te Leuven. 1969, 36-46.
- Vollmer Vollmer's Wörterbuch der Mythologie aller Völker. Stuttgart, 1874. Fotogr. herdruk, Leipzig, 1988.
- Vries, J. de 1 De Frankische landname. Naar aanleiding van F. Petri, Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich. In: Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Jaargang 56. Leiden, 1937, 276-309.
- Vries, J. de 2 Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse plaatsnamen. Utrecht, 1962.
- Wampach, C. 1 Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien, I, 1935.
- Wampach, C. 2 Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter. Luxemburg, 1929
- Wassink J.F.A. Inventaris van het oud-rechterlijk archief van Weert 1400 - 1796. Inventarisreeks Gemeentearchief Weert, nr. 1 Weert, 1994.
- Werner, M. Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischen Stammlandschaft. Göttingen, 1980.
- Wijnen, A.A. Etymologisch dialectwoordenboek. Assen, 1996.

Noten

¹ Naar Kelvin Wilson (2009) op <http://www.museumkempenland.nl/exposities/archief/?id=67>

² Hiddink, H. Archeologisch onderzoek op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne. Bewoning uit de Steentijd, IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege en Volle Middeleeuwen op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne. Archeologisch Centrum Vrije Universiteit Amsterdam 2008 (ZAR 33).

³ Spamer-1, 79.

⁴ Hiddink, 211.

⁵ Hiddink-1, 199/200.

⁶ Hiddink-1, 201.

⁷ Hiddink-1, 37 in combinatie met kaartbijlage 3.

⁸ Roymans, 1991, 13.

⁹ De aangegeven vondsten zijn bijeengegaard uit een groot aantal bekende rapporten van archeologische opgravingen. Een compleet overzicht zou m.i. te vergaan.

¹⁰ Thiadens, passim.

¹¹ Berkel/Samplonius-2, passim.

¹² Beekes, passim.

¹³ Berkel/Samplonius-2, 445.

¹⁴ De Vries-2, 168.

¹⁵ De Vries-1, 284.

¹⁶ Vannérus, passim.

¹⁷ Blok-1, 19.

¹⁸ Bruyn, de, passim.

¹⁹ Afb. 7, Tongerengroep (blauw, 1 t/m 6 NL; 7 t/m 16 B): 1. Tongelaar, z. van Grave; 2. Tongeren, z. van Esch; 3. Tongelre, o. van Eindhoven; 4. Tongerlo, nw. van Sevenum; 5. Tongerlo, n. van Maasbree; 6. Tungelroy (dial. Tungelder), z. van Weert; 7. Tongerlo, zo. van Bree; 8. Tongerlo, zw. van Geel; 9. Tongeren; 10. Tongreheid, n. van Verviers; 11. Tongre, z. van Luik; 12. Tongrinne, wnw. van Namen; 13. Tongres, nw. van Charleroi; 14. Tongres Notre-Dame, bij Chièvres; 15. Tongres Saint-Martin, bij Chièvres; 16. Tungerveld, zw. van Brussel. Oz-groep (violet, 1 en 2 alsmede Baclaos NL; 3 t/m 21 B): 1. Rumleos = Ruimel bij St.-Michelsgestel; 2. Hulislaus = Hulsel; 3. Haeslaos = Hasselt bij Overpelt; 4. Lendlaos = Lindel bij Overpelt; 5. Looz = (Borg-)Loon; 6. Berloz, z. van St.-Truiden; 7. Fooz, wnw. van Luik; 8. Horloz, w. van Luik; 9. Longdoz, zo. van Luik; 10. Ivoz, zw. van Luik; 11 (vervallen); 12. Trooz, zo. van Luik; 13. Envooz, nw. van Huy; 14. Xhoz, z. van Luik; 15. Ponthoz, zo. van Huy; 16. Vervooz, ozo van Ponthoz; 17. Curfooz, n. van Bouillon; 18. Furfooz, zo. van Dinant; 19. Acoz, zzo. van Charleroi; 20. Onoz, w. van Namen; 21. Ferooz, bij Gembloux.

- ²⁰ De Jong, 85.
- ²¹ Arnoldussen, passim.
- ²² Niermeyer, passim .
- ²³ Theuws-1, passim
- ²⁴ Ewig, 158/9
- ²⁵ Men leest voortdurend dat Bakel in 721 als Baclaos wordt vermeld en in 714 als Bagoloso. Dat laatste lijkt mij een onjuiste conclusie. Het is duidelijk een dativus (3^e naamval). De plaats heette op dat moment derhalve Bagolus of Bagolos, hetgeen de overeenkomst met Baclaos versterkt. Vgl. ook Hulislau (Hulsel) naast Haeslaos (Hasselt). (zie noot 19)
- ²⁶ Verhulst, 38/39.
- ²⁷ Gauert, 316
- ²⁸ Metz-1, 67-68.
- ²⁹ De Jong, 2008 en Ufkes, 2010. Bij de opgraving van Ufkes e.a. past een ernstige waarschuwing. De omschrijving van wat Herelaef in 721 te Bakel wegschonk: "een hereboerderij met bijgebouwen en een omsloten tuin en drie horige boeren met een veeboerderij" wordt fantasieerlijk overgeplaatst naar de pauselijke oorkondes van 1148 en 1161 en de Echternachse goederenlijst uit de periode 1175-1200. Letterlijk staat er: "*De oorkondes (sic!) spreken in eerste instantie over een hereboerderij met bijgebouwen en een omsloten tuin, alsmede drie horige boeren met een veeboerderij, en later over vier hele hoeves of over zes boerderijen*". Maar de oorkondes van 1148 en 1161 vermelden woordelijk niet meer dan: "*Bacle, Os cum ecclesiis et appenditiis earum*" ofwel "*in Bakel en Os de kerkgebouwen met onderhorigheden*". Hoeves en bijgebouwen komen daar niet in voor. De hereboerderij van Herelaef bestond slechts in 721 en van de hoeves van 1175/1200 weten we niet meer dan dat een aantal mensen er cijns aan Echternach over betaalden. Waar die hoeves lagen weten we niet. Hier wordt duidelijk de indruk gewekt dat deze opgraving de schenking van Herelaef aan het licht heeft gebracht (Ufkes, pag. 336) maar geen enkele historicus zal dit serieus kunnen nemen. Over het archeologisch gedeelte van het rapport kan men overigens slechts de hoogste lof uitspreken.
- ³⁰ Metz-1, 72.
- ³¹ De Jong, resp. 40, 42 en 59.
- ³² Theuws-1, passim.
- ³³ Theuws-1, 325, 330 en 336.
- ³⁴ Gysseling-1, passim.
- ³⁵ Gysseling-2, ; Berkel/Samplonius-2 en De Vries alle s.v. Bakel.
- ³⁶ Spamer-2, 17.
- ³⁷ Vele prominente mediavisten zoals Hlawitschka, Ewig, Schieffer, Werner, Mitterauer en vele anderen hebben zich gebogen over de familierelaties binnen vorstelijke dynastieën en adellijke families. Een buitengewoon goede website daarvoor is www.manfred-hiebl.de/genealogie-mittelalter. De website www.manfred-hiebl.de/mittelalter-genealogie houdt zich daarnaast speciaal bezig met de Franken en Frankrijk. Het grote voordeel van deze site is, dat de opsteller zich strikt neutraal houdt en geen enkele positie inneemt. Het enige dat hij doet is meedelen wat diverse specialisten gepubliceerd hebben over één bepaalde persoon. Niet alles daarvan kan hier worden vermeld. Wel blijkt dat men in het algemeen Egilbald en Aengilbald voor identiek houdt, net als Theodbald en Thiobold, enz. Taalkundig is dit ook heel verantwoord. Ook wordt steeds gewezen op verwantschap die blijkt uit het gebruiken van delen van meerstammige namen. Dat geldt bv. voor Herelaef en Adlaf en nog meer voor Herelaef en zijn vader Badagar. Dit mag gekunsteld lijken voor wie niet thuis is in de linguïstiek van de Vroege Middeleeuwen, maar is het geenszins. Rotbert en Chrodbert is voor elke kenner identiek aan elkaar, net als Verengaot, schenker in 704, en Weren-gat, getuige bij Bertilindis in 710.
- ³⁸ Werner, 142: "Het opvallende voorkomen van dezelfde onderdelen aengil, bert en bald zowel in de namen van de schenkers als van hun ouders [en sommige getuigen] is als een volgende krachtige aanwijzing te beschouwen voor de nauwe samenhang."
- ³⁹ Werner, 156, noot 72.
- ⁴⁰ Wampach-1, oork. nr. 19.
- ⁴¹ Hlawitschka, passim.
- ⁴² Hamann, met name 53.
- ⁴³ Schneider, 130-167.
- ⁴⁴ "*Ego in nomine domini illustrer vir Pippinus filius Ansgisili quondam necnon illustrissima matrona mea Plectrudis*". (Ik, in de naam des heren, de luisterrijke man Pippin, zoon van wijlen Ansegisel, alsmede mijn meest luisterrijke gemalin Plectrudis).
- ⁴⁵ Werner, 138, 268-272.
- ⁴⁶ Linssen-1, 90.
- ⁴⁷ Metz-2, 108
- ⁴⁸ Theuws-1, 304
- ⁴⁹ In de lopende tekst zijn de haakjes weggelaten die aangeven welke letters in de oorspronkelijke oorkonde waren vervangen door afkortingstekens.
- ⁵⁰ Theuws-1, 306
- ⁵¹ Bijsterveld-2, 206
- ⁵² Theuws-2, 357.
- ⁵³ LeGoff, 166-168.
- ⁵⁴ Ganshof, 9
- ⁵⁵ Bij 'domein' wordt in deze publicatie de schenking van Herelaef bedoeld als het over de 9^e en 10^e eeuw gaat. Voor de periode daarna slaat de term op het Echternachse domein.

-
- ⁵⁶ Bach-1, 419.
- ⁵⁷ "Jutte weduwe van Goijaert Dircks draagt aan Jonker Johan van Doerne de Hilakker op. Zij doet alle commer af, exclusief 7 stuivers cijns uit het boek van Postel". Oud Rechterlijk Archief Deurne, 1545.
- ⁵⁸ Oud Rechterlijk Archief Helmond.
- ⁵⁹ Lexers, 178
- ⁶⁰ Vgl. de Duitse meervouden Ei-Eier, Huhn-Hühner, enz.
- ⁶¹ Theuws-1, 306
- ⁶² Het Gotische frauja > het oudhoogduitse frô = heer; herendienst heet in het Duits nog -Frondienst- (Fron = dativus van frô = "aan/voor de heer"). De hof van de heer was de 'vroenhof'; de Peel werd een 'vroente' genoemd, aangezien de woeste gronden als bezit van de heer werden beschouwd..
- ⁶³ Bijsterveld-1, 6.
- ⁶⁴ Renes, 306.
- ⁶⁵ Camps, oork. nr. 34, 1100-1110.
- ⁶⁶ Algemene tekst op de website van het Regionaal archief Tilburg. Op: www.regionaalarchieftilburg.nl
- ⁶⁷ Tys, 33.
- ⁶⁸ Dijk, 121.
- ⁶⁹ Ganshof, 6.
- ⁷⁰ Spamer-3, passim.
- ⁷¹ Hiddink 2, pag. 146, noot 59: "De gegevens van De Bont (1992) over moderpodzolgronden onder de plaggendecken berusen in belangrijke mate op de herinnering van bodemkarteerders".
- ⁷² Zie: www.oud-schonnebeek.nl onder 'ijzeroer'.
- ⁷³ Hiddink-1, 199 en 211.
- ⁷⁴ Hiddink-1, 201.
- ⁷⁵ Spek, 710.
- ⁷⁶ Spamer-1, s.v.
- ⁷⁷ Bossche Protocollen, inv. nr. 1178, 1387. Later Hellegat genoemd. Zie de kaart op pag. 24.
- ⁷⁸ Spamer-1, passim.
- ⁷⁹ "...schenkt volgens overeenkomst jaarlijks en erfelijk aan de onlangs geconsacreerde kapel in het dorp Deurne in de nabuurschap van Velthovel, toegewijd aan de H. Antonius, deze zes vaten rogge".
- ⁸⁰ Spamer-1, s.v.
- ⁸¹ Duitse Orde Gemert, regesten, 1191 - 1499, regest 73.
- ⁸² Duitse Orde Gemert, regesten, 1191 - 1499, regest 29.
- ⁸³ Camps, oork. 134.
- ⁸⁴ Bossche Protocollen, 1393-1396 folio 456.
- ⁸⁵ Opstelling mede op basis van de publicaties van de genealoog Hans Vogels te Helmond.
- ⁸⁶ Camps, oork. 330.
- ⁸⁷ Goossens, passim.
- ⁸⁸ Oud Rechterlijk Archief, 1379.
- ⁸⁹ Bossche Protocollen, 1393.
- ⁹⁰ Schuffels, passim.
- ⁹¹ Charters Deurne, 1444.
- ⁹² Wampach-1, X, oork. 39a.
- ⁹³ Spamer-1, passim.
- ⁹⁴ Oud Recht. Arch. Deurne nr 96 f. 58vs, 8-9-1653.
- ⁹⁵ Künzel, passim.
- ⁹⁶ Niet bekend bij de Vries-2 en Berkel, G. van & K. Samplonius-2.
- ⁹⁷ Molemans, 311/312.
- ⁹⁸ Theuws-1, 241.
- ⁹⁹ Bossche Protocollen 1379. (Fiches Smulders, zonder nadere omschrijving.)
- ¹⁰⁰ Bach-2, 105.
- ¹⁰¹ Bach-2, 125.
- ¹⁰² Gysseling-3, 239.
- ¹⁰³ Wijnen, s.v.
- ¹⁰⁴ Förstemann, onder -huck-.
- ¹⁰⁵ Dit is een bijna dwangmatig verschijnsel in toponymische woordenboeken.
- ¹⁰⁶ Ulrix, 48.
- ¹⁰⁷ Schönfeld-2, 17/18.
- ¹⁰⁸ Spamer-1, s.v.
- ¹⁰⁹ Archief notariaat De Leeuw, 1922.
- ¹¹⁰ Schönfeld-2, 51 en 188.
- ¹¹¹ Kuhn, 234.
- ¹¹² Laak, 42.
- ¹¹³ Schönfeld-2, 44.
- ¹¹⁴ Oud Rechterlijk Archief Deurne, 1621 e.v., Inventaris nr. 294, f. 13.
- ¹¹⁵ Bossche Protocollen, 1390-1394 folio 89.
- ¹¹⁶ Vriendelijke mededeling van dr. M. van Asseldonk d.d. 6 juni 2014.
- ¹¹⁷ Het Oude Stappad is de naam van de Heieindse Molenweg van Veldheuvel tot aan de poel bij het Huis Vreekwijk. De naam is eigenlijk een verzinsel. Omdat de huidige Liesselseweg nog in 1953 door de gemeente het Stap(pen)pad

---

werd genoemd en men het vage idee had dat de Heieindse Molenweg vroeger belangrijker was en dus ouder ge weest moest zijn, gaf men die de naam "Oude" Stappad. De naam Molenweg kon verdwijnen omdat in het Heieind na 1900 geen molen meer stond. Inmiddels is van het Oude Stappad door de oprukkende bebouwing vrijwel niets meer over.

- ¹¹⁸ Krahe, 69.
¹¹⁹ Schönfeld-2, 116/117.
¹²⁰ Schönfeld-2, 113/114.
¹²¹ Beijers/Van Bussel, s.v.
¹²² Spek, 524.
¹²³ Spek, 700.
¹²⁴ Vgl. daarmee de aanduidingen op Veldheuvel/Depse Hoef: In 1653 is er sprake van een 'Casteele' op de Veldheuvel. De akkers er naast heetten nog in de 18e eeuw 'boven het Huijs'. In 1732, 1768 en 1785 heet een akker aldaar (E 955) zowel 'boven het huis' als 'op de Hoeven'. De belendende percelen E 943, 946 en 957 heetten in de 18e eeuw De Hoeve, Op de hoeve, Boven de Hoeve en Hoefakker.
¹²⁵ Meulendijks, 227 e.v.
¹²⁶ De aanpassing betreft het weglaten van enkele grote naamsaanduidingen die het kaartbeeld verstoorden en van enkele akkerafscheidingen in het als 'Vreekwijk' aangeduide gebied.
¹²⁷ Schütte, 7, noot 47.
¹²⁸ Voor de gehele passage: Schütte, passim.
¹²⁹ Braams, 91.
¹³⁰ Udolph, 109.
¹³¹ Schönfeld-1, 108.
¹³² Kuysten, 14.
¹³³ Ouwerling, 80.
¹³⁴ Spamer-1, s.v.
¹³⁵ De genealogische verbanden in dit hoofdstuk komen uit de collectie van Ludo Boeije in Deurne op basis van de cijnsboeken vanaf 1340 en zijn deels samengesteld door Hans Vogels in Helmond. Voor de overige vermeldingen zie Spamer-1.
¹³⁶ Mededeling van Martien Maas aan Pieter Koolen dd. 10-01-2008.
¹³⁷ Vriendelijke mededeling van Pieter Koolen dd. 10-01-2008.
¹³⁸ Oud Rechterlijk Archief, nr. 68, folio 28v, 16 feb.1519.
¹³⁹ Bijsterveld-1, 1.
¹⁴⁰ Van Asseldonk-1, 58.
¹⁴¹ Van Asseldonk-1, 73.
¹⁴² Wassink, 33.
¹⁴³ ca 1400 Stadsarchief Helmond, inv.nr. 3787 (oud R 214), akte 187, fol. 78 v.
¹⁴⁴ 17-3-1495 Verzameling Charters Deurne 131-I.
¹⁴⁵ 17-3-1538 Oud Recht. Arch. Deurne inv nr 73 Blad 7.
¹⁴⁶ 17-3-1538 Oud Recht. Arch. Deurne inv nr 73 Blad 8
¹⁴⁷ 17-3-1545, Oud Adm. Arch. Deurne, doos 164, p.103 XXXVIII/6.
¹⁴⁸ 17-3-1569 Oud Recht. Arch. Deurne, inv.nr. 80, folio 133.
¹⁴⁹ 17-3-1607 Oud Recht. Arch. Deurne, inv.nr. 5.
¹⁵⁰ 17-3-1617 Oud Adm. Arch. Deurne, RHC-E, toeg. nr. 3181, inv.nr. 179/4.
¹⁵¹ 17-3-1683 Oud Recht. Arch. Deurne, inv.nr. 19, Dingrolle, fol. 8.
¹⁵² 17-3-1752 Oud Recht. Arch. Deurne, inv.nr. 33, folio 30. (De bronnen vermeld in de noten 142 t/m 150 zijn te danken aan de voortreffelijke verzameling DocuDataDeurne van Pieter Koolen te Deurne.)
¹⁵³ Behets, passim.
¹⁵⁴ Ouwerling, 214.
¹⁵⁵ Van Asseldonk-1, 305.
¹⁵⁶ Bijsterveld-3, 283.
¹⁵⁷ Hoppenbrouwers, 46.
¹⁵⁸ Gegevens van Hans Vogels, Helmond.
¹⁵⁹ Aarts, 69.
¹⁶⁰ Van Asseldonk-2, passim.
¹⁶¹ Melssen, 54; Krom & Sassen, Oork. nr. XXIX d.d. 18 december 1375.
¹⁶² Van Asseldonk-3, 40. Vriendelijk ter beschikking gesteld door Martien van Asseldonk.
¹⁶³ Van Asseldonk-3, 30/31.
¹⁶⁴ Huybers, 48.
¹⁶⁵ Hartmann, 117.
¹⁶⁶ Bijsterveld-1, 1.
¹⁶⁷ Behets, 407.
¹⁶⁸ 12-10-1715 Oud Adm. Arch. Deurne, toeg.nr. 3181, inv.nr. 79.
¹⁶⁹ Ongedateerde brief ca 1907. Archief Willibrordusparochie Deurne-centrum. Inv. nr. II-X.H.1.
¹⁷⁰ Op Google Earth anno 2014 is dat grondspoor ook nog wel te zien, maar veel flauwer.
¹⁷¹ Lenzing, 28.
¹⁷² Van Passen, 55/56.
¹⁷³ Lenzing, passim.
¹⁷⁴ Behets, 407.

-
- ¹⁷⁵ Blok-2, 48.
¹⁷⁶ Behets, 390 en 392.
¹⁷⁷ Coenen, 14 en 48.
¹⁷⁸ Van Petersen, passim.
¹⁷⁹ Dietrich, 36.
¹⁸⁰ Grimm, Jacob & Wilhelm, Deutsches Wörterbuch, s.v.
¹⁸¹ Vollmer, 312/313, 391. Ook: König, A. & I., Der römische festkalender der Republik. Stuttgart, 1991, 54-55.
¹⁸² Theuws-3, 99.
¹⁸³ Künzel, s.v.
¹⁸⁴ Van Riemsdijk, 191-193.
¹⁸⁵ Schriftelijke mededeling van W.J.M. van der Heijden d.d. 1-12-2002.
¹⁸⁶ Jelgersma, 72-75.
¹⁸⁷ Künzel, passim; De Vries-2, passim.
¹⁸⁸ Künzel, 43.
¹⁸⁹ DRW, s.v.
¹⁹⁰ Smith, s.v. angaria.
¹⁹¹ Godehardt, passim.
¹⁹² Schlüter, 24.
¹⁹³ HHSD III, 204.
¹⁹⁴ HHSD III, 204.
¹⁹⁵ HHSD III, 205.
¹⁹⁶ HHSD III, 477.
¹⁹⁷ HHSD IV, 50.
¹⁹⁸ HHSD IV, 440.
¹⁹⁹ HHSD V, 92.
²⁰⁰ HHSD V, 303.
²⁰¹ Schlüter, 13-14 (met kaartje).
²⁰² Schlüter, 23.
²⁰³ Bingenheimer, 336.
²⁰⁴ 19-10-1713 LAHB Archief Gemeente Deurne, inv.nr. VIII e-12-11.
²⁰⁵ 23-11-1712 Oud Rechterlijk. Arch. Deurne, Inv. nr. B 2b. 1712 - 1722.
²⁰⁶ 8-6-1818 Provinciaal Bestuur BHIC, toegang 17, inv.nr. 4898.
²⁰⁷ Informatie van Heemkundekring "De heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten.
²⁰⁸ Beex, G., Archeologische vondsten te Eersel. In Brabants Heem, jrg. 16, 1964, 9.
²⁰⁹ Helsen, J., Het woord hond in plaatsnamen. In: Naamkunde, 1961, 90-106.
²¹⁰ Kroeschell, K., Hundert, Hundertschaft. In: Lexikon des Mittelalters, Band V, s.v. Vertaling auteur.
²¹¹ <http://www.schnittert.info/Anfang/Honnschaft /honnschaft .html>. Vertaling auteur.